

Leszek Albański * Stanisław Gola

**WYBRANE
ZAGADNIENIA
Z PEDAGOGIKI
OPIEKUŃCZEJ**

KARKONOSKA PAŃSTWOWA SZKOŁA WYŻSZA
w Jeleniej Górze

Wybrane zagadnienia z pedagogiki opiekuńczej

Leszek Albański
Stanisław Gola

Jelenia Góra 2013

RADA WYDAWNICZA
KARKONOSKIEJ PAŃSTWOWEJ SZKOŁY WYŻSZEJ

Tomasz Winnicki (przewodniczący), Grażyna Baran, Izabella Błachno,
Barbara Mączka, Kazimierz Stąpór, Józef Zaprucki

RECENZENT

Stefania Walasek

PROJEKT OKŁADKI I OPRACOWANIE GRAFICZNE

Stanisław Gola

FOTOGRAFIE NA OKŁADCE

Stanisław Gola

KOREKTA

Agnieszka Gątnicka

PRZYGOTOWANIE DO DRUKU

Barbara Mączka

DRUK I OPRAWA

ESUS Agencja Reklamowo-Wydawnicza
ul. Południowa 54
62-064 Plewiska

WYDAWCA

Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa
w Jeleniej Górze
ul. Lwówecka 18, 58-503 Jelenia Góra

ISBN 978-83-61955-30-6

Niniejsze wydawnictwo można nabyć w Bibliotece i Centrum Informacji
Naukowej im. Juliusza Słowackiego Karkonoskiej Państwowej Szkoły
Wyższej w Jeleniej Górze, ul. Lwówecka 18, tel. 75 645 33 52

Spis treści

Wstęp.....	5
1. Pedagogika opiekuńcza jako dyscyplina naukowa	
LESZEK ALBAŃSKI	7
1.1 Metodologiczne podstawy pedagogiki opiekuńczej	7
1.2 Pojęcie i przedmiot pedagogiki opiekuńczej	9
1.3 Funkcje pedagogiki opiekuńczej	12
1.4 Relacje pedagogiki opiekuńczej z innymi dyscyplinami naukowymi	14
1.5 Podstawowe pojęcia pedagogiczne	15
1.5.1 Wychowanie	16
1.5.2 Opieka	19
1.5.3 Opieka a wychowanie	25
1.5.4 Potrzeby opiekuńcze	28
1.5.5. Proces opieki	31
2. Opieka rodzinna	
LESZEK ALBAŃSKI	34
2.1 Pojęcie rodziny	34
2.2 Struktura i funkcje rodziny	36
2.3 Zadania i strategie realizowane przez rodzinę	42
2.4 Rodzina dysfunkcyjna	44
2.5 Walory opieki rodzinnej	54
2.5.1 Opieka nad dzieckiem	57
2.5.2 Opieka rodzinna nad osobą starzejącą się	58
2.6 Wybrane instytucje uzupełniające funkcje rodziny	62
2.6.1 Instytucje opieki nad dzieckiem do lat 3	62
2.6.2 Przedszkole	67
2.6.3 Wybrane formy opieki nad ludźmi starymi	73
2.6.3.1 Uniwersytet Trzeciego Wieku	73
3. Opiekuńczo-wychowawcza działalność szkoły	
LESZEK ALBAŃSKI	76
3.1 Funkcje opiekuńcze szkoły	76

3.2 Nauczyciel wychowawca w realizacji zadań opiekuńczo-wychowawczych	83
3.3 Pedagog szkolny	86
3.4 Świetlica szkolna	88
4. Zjawisko sieroctwa i jego kompensacja	
STANISŁAW GOLA	92
4.1 Pojęcie sieroctwa	92
4.2 Rodzaje sieroctwa	95
4.3 Etiologia sieroctwa	108
4.4 Skutki sieroctwa	113
4.5 Formy opieki nad dziećmi osieroconymi	117
4.5.1 Wspieranie rodziny	121
4.5.2 Zastępowanie rodziny – piecza zastępcza	128
5. Zarys dziejów opieki	
LESZEK ALBAŃSKI	152
5.1 Od opieki pierwotnej do pedagogiki opiekuńczej	152
5.2 Pedagodzy mający wpływ na kształtowanie pedagogiki opiekuńczej	158
5.2.1 Jan Henryk Pestalozzi (1746-1827)	160
5.2.2 Jan Bosko (1815-1888)	162
5.2.3 Janusz Korczak (1879-1942)	173
5.2.4 Józef Czesław Babicki (1880-1952)	178
5.2.5 Kazimierz Jeżewski (1877-1947)	183
6. Opiekun-wychowawca	
STANISŁAW GOLA	198
6.1 Opiekun-wychowawca – pojęcia i rodzaje	198
6.2 Postawy opiekuńcze i postawy rodzicielskie	203
6.3 Wzorzec opiekuna-wychowawcy	212
6.4 Warsztat pracy opiekuna-wychowawcy	217
Bibliografia	223
Indeks nazwisk	234

Wstęp

Pedagogika opiekuńcza jest nauką rozwijającą się. Opisuje ona, wyjaśnia i optymalizuje treści dotyczące opieki rozumianej jako podstawowej formy działalności w zakresie tworzenia warunków do realizacji potrzeb szczególnych podopiecznego przez opiekuna. Jej najpełniejsza koncepcja teoretyczna, opracowana przez Z. Dąbrowskiego, lokuje pedagogikę opiekuńczą wśród nauk pedagogicznych.

Obecnie pedagogika opiekuńczo-wychowawcza stanowi specjalizację, na której w Polsce studiują osoby przygotowujące się do zawodu opiekuna-wychowawcy. Karkonoska Państwowa Szkoła Wyższa w Jeleniej Górze od 1989 roku prowadzi studia pierwszego stopnia w zakresie pedagogiki opiekuńczo-wychowawczej.

Rozważając podstawowe problemy teoretyczne i metodologiczne, proponujemy odniesienie do praktyki opiekuńczej, ujmując ją w wieloaspektowej współzależności z szeroko rozumianym wychowaniem, pomocą społeczną, profilaktyką a nawet terapią. W opracowaniu wskazujemy na wybrane zagadnienia: tożsamość pedagogiki opiekuńczej, opiekę rodzinną, działalność opiekuńczo-wychowawczą szkoły, zjawisko sieroctwa i jego kompensacje, wpływ dziejów opieki na kształtowanie współczesnej teorii i praktyki

opiekuńczej, a także wiele przemyśleń poświęcono problematyce pedeutologicznej.

Mamy nadzieję, że proponowany przez nas podręcznik będzie przydatny zarówno dla osób studiujących pedagogikę opiekuńczo-wychowawczą, jak również dla praktyków opiekunów oraz tych, którzy zainteresowani są problematyką opiekuńczą.

Pragniemy serdecznie podziękować tym, którzy dostarczyli inspiracji i wsparcia, a zwłaszcza profesor Stefani Walasek za cenne uwagi przydatne do przygotowania publikacji.

Leszek Albański
Stanisław Gola

1. Pedagogika opiekuńcza jako dyscyplina naukowa

1.1 Metodologiczne podstawy pedagogiki opiekuńczej

Poziom rozwoju metodologii pedagogiki opiekuńczej jest warunkiem efektywności działań zarówno teoretyków, jak i praktyków. Jak się wydaje współczesna pedagogika opiekuńcza, podobnie jak cała pedagogika, nie funkcjonuje w gotowej formule, lecz jest zmieniającym się systemem problemów, hipotez i twierdzeń, które zarówno ludzie nauki, jak i praktycy, analizują i generują.

Doskonalenie metodologii badań pedagogiki, mającej podłoże ontologii, aksjologii, epistemologii i metodologii nauk, a obejmującej sposoby przygotowania i prowadzenia badań naukowych, opracowania ich wyników, budowę systemów naukowych – jest procesem ciągłym.

W dyskusji nad tożsamością pedagogiki interesujące jest przyjęcie założenia, że człowiek w rzeczywistości pedagogicznej przebywa równocześnie w trzech sferach, tj. faktów, działania oraz wartości nadających sens ludzkiemu życiu. W obrębie wspomnianych sfer można sformułować pytania

ukierunkowujące całą refleksję pedagogiczną, umiejscowioną w obrębie pedagogik. I tak odpowiedzi na pytanie – kim jest człowiek – poszukuje przede wszystkim pedagogika empiryczna, odpowiedzi na pytanie – kim staje się człowiek pod wpływem działania – udziela pedagogika prakseologiczna, natomiast na pytanie – kim ma być człowiek – próbuje udzielić odpowiedzi pedagogika hermeneutyczna. Scalenia refleksji w obrębie tych pedagogik dokonuje się w obszarze pedagogiki ogólnej.

Zdaniem J. Gniteckiego „pedagogika ogólna zajmuje się (...) równocześnie wyjaśnianiem, interpretacją, skutecznością dokonywanych zmian w jednostce w perspektywie całościowej edukacji (...)”¹. Takie określenie prowadzi do wyodrębnienia nauk pedagogicznych (subdyscyplin), które charakteryzują się nie tylko szerokim, ale również precyzyjnie, wyraźnie określonym programem badawczym. W opinii J. Stochmiałka jeśli „za kryteria dyscypliny naukowej uznaje się: 1) wyraźnie sprecyzowany i społecznie znaczący przedmiot badań, 2) adekwatną do przedmiotu terminologię, 3) istnienie rozwiniętych teorii naukowych, 4) swoistą metodologię badań, 5) system informacji naukowej, 6) uznaną reprezentację instytucjonalną i personalną, to dojrzałość metodologiczna pedagogiki opiekuńczej jest w wielu obszarach otwarta”².

W ocenie Z. Dąbrowskiego pedagogika opiekuńcza, a ściślej pedagogika opieki, stanowi dyscyplinę naukową.

¹ J. Stochmiałek, *Kierunki rozwoju współczesnej pedagogiki opiekuńczej i specjalnej*, WSP Częstochowa 1993, s. 46.

² Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza w zarysie, t. 1*, UWM Olsztyn 2006, s. 11.

1.2 Pojęcie i przedmiot pedagogiki opiekuńczej

Próby określenia pedagogiki opiekuńczej podejmowali liczni pedagodzy. Określenia pedagogiki opiekuńczej jako wyodrębniającej się części pedagogiki społecznej, podjął się R. Wroczyński. „Pedagogika opiekuńcza jest nauką pograniczną: formułuje bowiem podstawy planowanego działania w dziedzinach stanowiących domenę opieki (szerzej polityki społecznej) społecznej i pedagogiki”³. Nawiązując do poprzedniego określenia, J. Wołczyk zauważa: „główny sens pedagogiki opiekuńczej jako pedagogiki upatrywałbym w tym, aby mogła ona coraz lepiej i pełniej przedstawiać system wskazań umożliwiających rozwijanie działalności praktycznej, mającej na celu wspomaganie rozwoju dzieci i młodzieży oraz dorosłych, ludzi starych, jak też wspomaga działalność kompensacyjną w przypadkach tego wymagających”⁴. Wydaje się, iż autor ujmuje tę dyscyplinę zbyt szeroko. W dużej mierze metodologicznie trafnego określenia pedagogiki opiekuńczej podejmuje J. Maciaszkowa. „(...) pedagogikę opiekuńczą można określić jako dyscyplinę, która bada, opisuje i wyjaśnia fakty, sytuacje i procesy oraz istniejące między nimi zależności związane z tworzeniem warunków do zaspokajania potrzeb ludzi – szczególnie dzieci i młodzieży. Inaczej można powiedzieć, że jest ona

³ R. Wroczyński, *Pedagogika społeczna*, PWN Warszawa 1974, s. 245.

⁴ J. Wołczyk, *Aktualne problemy pedagogiki opiekuńczej*, [w:] *Pedagogika opiekuńcza*. Materiały z krajowej konferencji naukowej KPN, PAN Warszawa 1977.

teorią takiego działania opiekuńczo-wychowawczego, która umożliwiała rozwój”⁵.

Istotną definicję proponuje J. Stochmiątek „(...) pedagogika opiekuńcza bada, opisuje: cele, treści, procesy, zasady i metody, formy organizacyjne oraz efekty opieki i wychowania ludzi w okresie całego ich życia z uwzględnieniem dziejów instytucji i systemów opiekuńczo-wychowawczych, ich prognoz rozwojowych w kraju i zagranicą oraz aspektów teoriopoznawczych i metodologicznych”⁶.

Natomiast Z. Dąbrowski pisze, że pedagogikę opiekuńczą można określić „(...) jako naukę o funkcjach, zadaniach, zasadach, formach i metodach opieki (przede wszystkim nad dziećmi i młodzieżą), wychowaniu przez opiekę i wychowaniu opiekuńczym”⁷. Inaczej mówiąc „Pedagogika opiekuńcza – nauka o opiece międzyludzkiej (zwłaszcza nad dziećmi), jej wielorakich aspektach wychowawczych (opiece wychowawczej) i opiekuńczej waloryzacji wychowania (wychowaniu opiekuńczym)”⁸.

Podstawowe elementy strukturalne pedagogiki opiekuńczej zawarto w ryc. 1.

⁵ J. Maciaszkowa, *Z teorii i praktyki opiekuńczej. Opieka rodzinna nad dzieckiem i kompensacja jej niedostatków*, WSiP Warszawa 1991, s. 23.

⁶ J. Stochmiątek, *Kierunki rozwoju...*, op.cit., s. 46.

⁷ Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza w zarysie, t. 1*, op.cit., s. 18.

⁸ Z. Dąbrowski, *Terminologia pedagogiki opiekuńczej*, [w:] E. Jundziłł, R. Pawłowska (red.), *Pedagogika opiekuńcza. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, Harmonia Gdańsk 2008, s. 446.

PODSTAWOWE ELEMENTY STRUKTURALNE PEDAGOGIKI OPIEKUŃCZEJ I JEJ PRZEDMIOTU

Ryc. 1 Pedagogika opiekuńcza i jej przedmiot

Źródło: Z. Dąbrowski, F. Kulpiński (red), *Pedagogika opiekuńcza. Historia, teoria, terminologia*, UWM Olsztyn 2000, s. 102.

Można przyjąć, że pedagogika opiekuńcza to dyscyplina naukowa posiadająca walory teoretyczne, ale i praktyczne. Można w niej wyodrębnić takie elementy strukturalne, zakresy tematyczne, jak:

- metodologiczne podstawy pedagogiki opieki,

- dzieje opieki,
- formy opieki,
- kompetencje opiekuna-wychowawcy,
- opieka za granicą,
- metodyki szczegółowe.

1.3 Funkcje pedagogiki opiekuńczej

Pedagogikę opiekuńczą oraz właściwe dla niej metodyki charakteryzują jej złożone i rzeczywiste funkcje. W opinii Z. Dąbrowskiego mają one dostarczyć wiedzy o tym „(...) w jaki sposób należy zaspokajać i regulować potrzeby podopiecznych oraz nadawać opiece walory wychowawcze, a wychowaniu opiekuńcze”⁹.

Autor wymienia następujące funkcje pedagogiki opiekuńczej, tj. wszelkie założenia i rzeczywiste skutki percepcji tej wiedzy dotyczące:

- dostarczania niezbędnej wiedzy o potrzebach ludzkich, a szczególnie o potrzebach ponadpodmiotowych i ich diagnozowaniu;
- dawania obiektywnej diagnozy rzeczywistych, zewnętrznych warunków, w jakich przebiegają procesy opiekuńczo-wychowawcze oraz gromadzenia wiedzy o warunkach wewnętrznych tych procesów, tkwiących w przedmiocie opieki;

⁹ Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza...*, op.cit., s. 28.

- wskazywania, jakie należy stosować zasady, formy, metody i techniki sprawowania opieki, żeby jej przebieg był prawidłowy;
- wypracowania wskazań co do zasad, form, metod i technik wychowawczej modyfikacji opieki;
- ukazywania możliwości i powinności opiekuńczej waloryzacji każdego wychowania;
- opisywania i wyjaśniania istotnych relacji zachodzących między opieką a wychowaniem, a zwłaszcza rzeczywistych oraz możliwych związków i zależności między tymi dziedzinami;
- rozwijania wiedzy o postulowanym, a jednocześnie realistycznym modelu naturalnego (nie formalnego) i profesjonalnego (kwalifikowanego) opiekuna;
- dostarczania wiedzy o roli i miejscu pedagogiki opiekuńczej w systemie nauk społecznych oraz jej specyficznych treściach, funkcjach i charakterze;
- gromadzenia i rozwijania wiedzy historycznej z zakresu opieki międzyludzkiej, wychowania przez opiekę i wychowania opiekuńczego, głównie w aspektach analizy krytyczno-porównawczej¹⁰.

Do wymienionych przez Z. Dąbrowskiego funkcji wydaje się zasadnym dołączyć jeszcze jedną, tj. gromadzenie i rozwijanie wiedzy z zakresu opieki realizowanej za granicą, głównie w aspektach analizy krytyczno-porównawczej.

¹⁰ Z. Dąbrowski, *Terminologia pedagogiki...*, op.cit., s. 447.

1.4 Relacje pedagogiki opiekuńczej z innymi dyscyplinami naukowymi

Pedagogika opiekuńcza posiada związki z pedagogiką ogólną, społeczną i specjalną. W ocenie Z. Dąbrowskiego pedagogika opiekuńcza mieści się w zakresie pedagogiki ogólnej, częściowo tj. jej teoria wychowania przez opiekę i wychowania opiekuńczego, natomiast wykracza znacznie poza ten zakres teoria opieki.

Pedagogika opiekuńcza nie jest zatem subdyscypliną, lecz niewątpliwie dyscypliną naukową.

Rozpatrując relacje pedagogiki społecznej z opiekuńczą można zauważyć wzajemne związki między nimi w ograniczonym zakresie o wspólnym terenie poznania, do których należą rodzina i instytucje opiekuńczo-wychowawcze. Pedagogika społeczna zajmuje się rodziną i instytucjami opiekuńczo-wychowawczymi, w tym społeczną kompensacją niedostatków w ich funkcjonowaniu z punktu widzenia teorii środowiska wychowawczego¹¹.

Natomiast pedagogika opiekuńcza interesuje się rodziną i placówkami opiekuńczo-wychowawczymi jako formami opieki w ujęciu teorii opieki¹².

Pedagogikę opiekuńczą i specjalną łączy ten sam przedmiot zainteresowania, tj. opieka nad dziećmi ze specjalnymi potrzebami i realizowane tu wychowanie przez opiekę.

¹¹ Por. T. Frąckowiak, *Pedagogika społeczna jako teoria środowiska i wychowania człowieka*, [w:] *Pedagogika społeczna jako dyscyplina akademicka*, UŁ Łódź 1998, s. 123-147.

¹² Z. Dąbrowski, *Terminologia pedagogiki...*, op.cit., s. 447.

Przyjmując, za Z. Dąbrowskim, mamy do czynienia z dwuaspektowymi specyficznymi postaciami opieki, które powstają w wyniku powiązania się jej w pewnym wymiarze z inną dziedziną życia i działalności. Pedagog nazywa ten fakt kategorią opieki. W jego opinii mogą być następujące kategorie opieki:

- rodzinna,
- społeczna,
- religijna,
- moralna,
- prawna,
- wychowawcza,
- ekonomiczna.

Takie rozpatrywanie opieki upoważnia do stwierdzenia, że pedagogika opiekuńcza wiąże się z naukami o rodzinie, psychologią, socjologią, etyką, naukami prawnymi, teorią wychowania oraz naukami ekonomicznymi i naukami o rodzinie.

1.5 Podstawowe pojęcia pedagogiczne

Jeśli uznajemy pedagogikę opiekuńczą za dyscyplinę naukową, to musi ona posiadać własny przedmiot zainteresowań, słownik pojęciowy i metodę badań.

„Przez słownik rozumie się system pojęć, terminów i znaków (słów kluczowych), przy pomocy których przedmiot dociekań naukowych został oznaczony. W każdym słowniku zwykle wyróżnia się nazwę (termin), znaczenie nazwy (pojęcie) oraz sens nazwy. Znaczenie nazw (termi-

nów) łączy się z opisem (deskrypcją) lub przedopisem (predeskrypcją) cech obiektu reprezentowanego przez daną nazwę¹³.

Obecnie zaprezentowane zostaną pojęcia istotne dla pedagogiki opiekuńczej.

1.5.1 Wychowanie

Wśród pojęć pedagogicznych wychowanie jest jednym z trudniejszych do zdefiniowania. Stan ten może wynikać z toczącego się, długotrwałego sporu naukowego, a także faktu, że jest to termin bardzo ważny w pedagogice. Przytoczymy wybrane pojęcia.

Zdaniem W. Pomykała wychowanie (w wąskim ujęciu) to „(...) świadome, celowe i specyficzne pedagogiczne działanie osób z reguły występujących w ich zbiorach (rodzinnych, szkolnych i innych) dokonywane głównie przez słowo (i inne postacie interakcji, zwłaszcza przez przykład osobisty) zmierzające do osiągnięcia względnie trwałych skutków (zmian) w rozwoju fizycznym, umysłowym, społecznym, kulturowym i duchowym jednostki ludzkiej¹⁴. Dalej autor pisze „przez wychowanie w szerszym tego słowa znaczeniu rozumiem: oddziaływanie całokształtu specyficznych, pedagogicznych bodźców doświadczeń ogólnospołecznych, grupowych, indywidualnych, profesjonalnych i nieprofesjonalnych przynoszących względnie trwałe skutki w rozwo-

¹³ J. Gnitecki, *Zarys pedagogiki ogólnej*, WNPTP, Poznań 2004, s. 205.

¹⁴ W. Pomykało, *Wychowanie*, (hasło), [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna*, Fundacja Innowacja Warszawa 1993, s. 917.

ju jednostki ludzkiej w jej sferze fizycznej, umysłowej, społecznej, kulturowej i duchowej”¹⁵.

Niemiecki pedagog, W. Brezinka, dokonał najobszerniejszej analizy pojęcia wychowania, zmierzając do zbudowania jego klasycznej definicji.

Oto istotne założenia:

- wychowanie jest zawsze działaniem o charakterze społecznym,
- jest to działanie skierowane na dyspozycje psychiczne i innych ludzi,
- zmierza zawsze do ukształtowania zmiany lub utrzymania danych dyspozycji,
- polega na próbowaniu dokonania dokonanych zmian lub utrzymania aktualnego stanu dyspozycji psychicznych jednostki,
- działanie jest dążeniem do doskonalenia doskonałości jednostki,
- podmiotem wychowania może być człowiek w każdym wieku życia,
- wychowawcą jest człowiek, który jest w stanie podjąć działania prowadzące do doskonalenia osobowości jednostki.

W wyniku takich założeń Brezinka proponuje następujące pojęcie: „przez wychowanie będziemy rozumieli takie działania, poprzez które ludzie starają się w sposób trwały udoskonalić układy dyspozycji psychicznych innych ludzi lub też utrzymać ich stany uznane za wartościowe, bądź wreszcie

¹⁵ Ibidem, s. 918.

zapobiegać powstawaniu dyspozycji, które ocenia się negatywnie”¹⁶.

Kolejna definicja powstała na gruncie krytycznego racjonalizmu. Jej autorką jest niemiecka pedagog. A. Zirz pisze „wychowanie jest celowym sterowaniem procesu uczenia się człowieka”¹⁷.

Próbie konstrukcji pojęciowej prezentuje poniższy diagram.

Ryc. 2 Wychowanie. Źródło: opracowanie L. Albański.

Pojęcie wychowanie powinno zawierać istotne cechy, tj. celowość działania człowieka, nakierowanie tego działania

¹⁶ W. Brezinka, *Grundbegriffe der Erziehungswissenschaft München*, Reinhardt 1981, s. 95.

¹⁷ A. Zirz, *Kritischer Rationalismus und Erziehungswissenschaft München*, Kösel 1979, s. 32.

na osobowość i realizacja w toku stosunków międzyludzkich, ponadto wychowanie powinno być podejmowane jako element składowy procesów społecznych, zatem wychowanek staje się upodmiotowionym uczestnikiem życia społecznego.

1.5.2 Opieka

Początkowo pojęcie opieki wiązano z pedagogiką społeczną. Prekursorami pojęcia byli m.in. H. Radlińska¹⁸, K. Krzeczkowski¹⁹ oraz J. Cz. Babicki, który nakreślił istotę opieki społecznej w następujący sposób: „Opieka społeczna, inaczej służbą socjalną zwana, za punkt wyjścia obiera wyłącznie potrzeby dziecka i jego przyrodzone prawo do korzystania z normalnych warunków wzrastania. Stwarza ono swemu klientowi odpowiednie stałe warunki, doprowadzające go w rezultacie do racjonalnego użytkowania wrodzonych i nabytych uzdolnień i umożliwiające mu wcześniej czy później oparcie swego bytu materialnego na własnych siłach”²⁰.

Obecnie w pedagogice opiekuńczej odnajdujemy liczne pojęcia opieki. Próbę określenia tego pojęcia podejmuje J. Maciaszkowa. W jej opinii opieka to „(...) ogół działań podejmowanych przez osoby i instytucje w celu stworzenia warunków do zaspokajania potrzeb dzieci i młodzieży. Cechą tych działań jest ich intencjonalny charakter: są one po-

¹⁸ H. Radlińska, *Pedagogika społeczna*, Wrocław 1961, s. 340.

¹⁹ K. Krzeczkowski, *Polityka społeczna. Wybór pism*, PISS Łódź 1947, s. 5-20, 60-84.

²⁰ J. Babicki, *Pisma wybrane*, WSiP Warszawa 1980, s. 51.

dejmowane świadomie; wyrażające jej zadania i czynności człowieka”²¹.

Oryginalne rozumienie opieki znajdujemy u A. Kelma. Twierdzi on, że przez „(...) opiekę w najogólniejszym znaczeniu rozumieć będziemy działania podejmowane wobec osób lub rzeczy ze względu na faktyczne czy potencjalne zagrożenie ich istnienia przy braku albo ograniczonych możliwościach przewyciężania zagrożenia własnymi siłami tych osób i rzeczy. (zob. ryc. 3)

Ryc. 3 Relacja znaczeniowa opieki. Źródło: A. Kelm, *Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej*, Żak Warszawa 2000, s. 32-35.

²¹ J. Maciaszkowa, *Z teorii...*, op.cit., s. 38.

Pozostałe składniki pojęcia opieki jako działania: przedmiot, podmiot i treść służą analizie i precyzowaniu zastosowania opieki, a więc modyfikacji i uściśleniu ogólnego znaczenia tego pojęcia²².

Tab. 1 Pojęcia pedagogiki opiekuńczej

I POJĘCIA OGÓLNE	OPIEKA (działanie określonego typu)			
	Istota	Przedmiot	Podmiot	Treść
	– sytuacja zagrożenia – stan sił własnych zagrożonego	– rzeczy – przedmioty – zwierzęta – ludzie	– osoby fizyczne – osoby prawne	– środki – czynności
	OPIEKA NAD DZIECKIEM			
	Istota	Przedmiot	Podmiot	Treść
	– sytuacja zagrożenia – stan sił własnych dziecka	– człowiek w wieku 0-18 lat (z uwzględnieniem specyfiki dziecka jako podmiotu opieki)	– jednostki ludzkie – rodzina – instytucje państwowe, samorządowe – organizacje społeczne	– środki – czynności

Źródło: A. Kelm, *Węzłowe problemy...*, op. cit., s. 34.

Najbardziej trafną definicję opieki przedstawił Z. Dąbrowski. „Opieka w ogóle – to konieczna aktywność jej podmiotu wobec zależnego asymetrycznie od niego przed-

²² A. Kelm, *Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej*, Żak Warszawa 2000, s. 19.

miotu, polegającego na ciągłym i bezinteresownym zaspokajaniu jego swoistych potrzeb i kompensowaniu niezdolności, a w tym ze sfery wiary do samosterowania lub samoza-chowania”²³.

W takim rozumieniu funkcjonuje opieka zwierzęca, transcendentna i ludzka. Ponadto Dąbrowski wyróżnia pojęcie opieka międzyludzka, która jest działaniem „(...) opartym na odpowiedzialności za podopiecznego (kompensacyjnej), ciągłym i bezinteresownym zaspokajaniem jego ponadpodmiotowych potrzeb w nawiązanym między nim a opiekunem zrównoważonego stosunku opiekuńczego”²⁴.

Tak sformułowane pojęcie opieki międzyludzkiej zawiera istotne cechy konstytutywne:

1. zaspokajanie ponadpodmiotowych potrzeb podopiecznych,
2. ciągłość opieki,
3. bezinteresowność opieki,
4. stosunek opiekuńczy określony jako układ ról, zależności, wymiany wartości między opiekunem i podopiecznym, w którym realizowana jest opieka,
5. odpowiedzialność opiekuna za podopiecznego.

Opieka międzyludzka w pełni urzeczywistnia się, gdy doświadczają jej dostatecznie wszyscy potrzebujący. W związku z tym Z. Dąbrowski przedstawia wielorakie zakresy opieki²⁵. Pedagog słusznie zauważa dwuaspektową specyficzną postać opieki, którą określa jako kategorię

²³ Z. Dąbrowski, F. Kulpiński, *Pedagogia opiekuńcza. Historia, teoria, terminologia*, UWM Olszyn 2000, s. 116.

²⁴ Dąbrowski Z., *Pedagogika opiekuńcza...*, op.cit, s. 87.

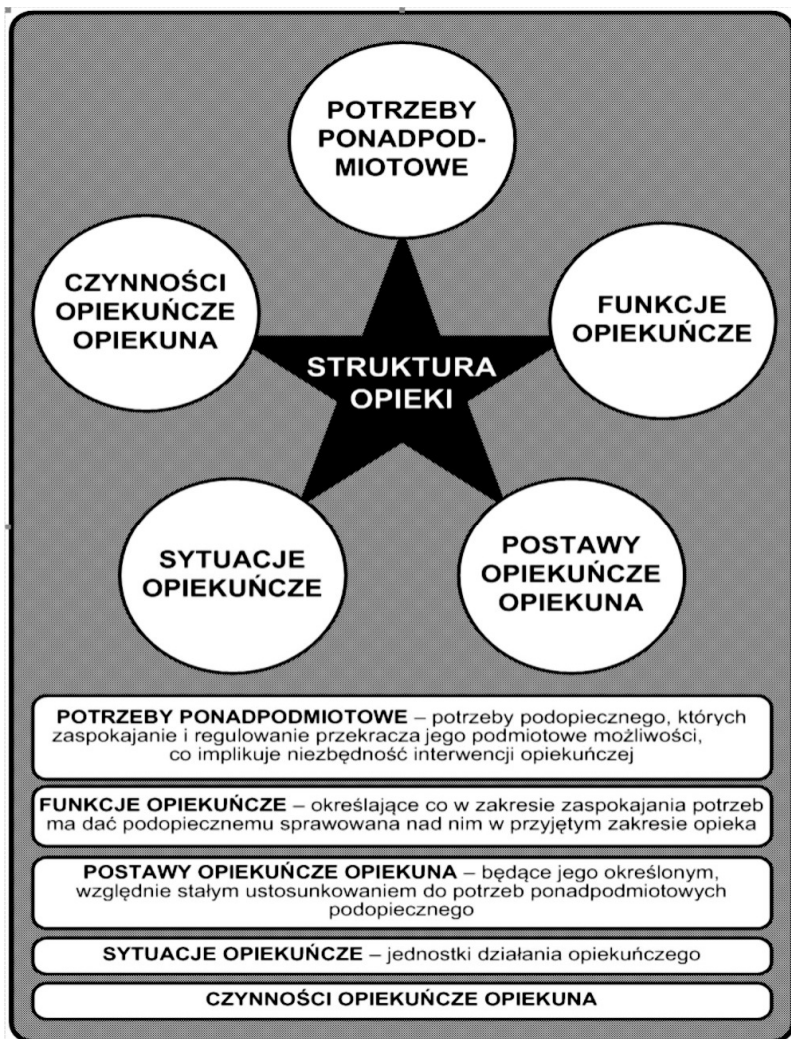
²⁵ Ibidem, s. 98-119.

opieki i wyróżnia następujące: rodzimą, społeczną, leczniczą, religijną, moralną, prawną, wychowawczą i opiekuńczą.

Ryc. 4 Struktura i zakresy opieki. Źródło: Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*, Olsztyn 2006, s. 89 i nast.

Opieka jest działalnością złożoną z szeregu różnych elementów, między którymi zachodzą zależności funkcjonalne tworząc specyficzną strukturę (ryc. 5)

Ryc. 5 Struktura opieki. Źródło: Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuŃcza...*, op.cit., s. 158 i nast.

1.5.3 Opieka a wychowanie

Warto podkreślić relacje zachodzące między wychowaniem a opieką. Z. Dąbrowski wyróżnia następujące:

- „– zaspokajanie fizjologicznych i psychospołecznych potrzeb podopiecznych warunkujące wychowanie,
- niezamierzone funkcje wychowawcze sprawowanej opieki,
- niezamierzone funkcje opiekuńcze wychowania,
- związek przeciwieństw w treściach oraz funkcjach opieki i wychowania,
- waloryzowanie procesu opieki wartościami wychowania,
- waloryzowanie procesu wychowania wartościami opieki,
- stymulacja, animacja i modyfikacja potrzeb w procesie wychowania,
- zbieżność potrzeb jednostki i wymagań społecznych,
- związek opieki z wychowaniem poprzez ich wspólny podmiot, przedmiot i spełniane dwojaki funkcje”²⁶.

W związku z tym formułuje pojęcia: „wychowanie opiekuńcze – każda forma wychowania (edukacji), przede wszystkim w szkole, którego wychowawca – nauczyciel, przejawiając postawy opiekuńcze wobec wychowanków – uczniów, zaspokaja powszechnie potrzeby (...) ze wszystkimi tego ważkimi, pozytywnymi następstwami dla jakości życia oraz przebiegami ich efektywności procesu wychowania

²⁶ Z. Dąbrowski, *Terminologia...*, s. 468.

(edukacji)²⁷ oraz określenie „wychowanie przez opiekę – najbardziej naturalny, pierwotny rodzaj wychowania, które realizuje się na gruncie opieki i poprzez opiekę, tj. poprzez odpowiednie modele, zasady i sposoby jej sprawowania, dzięki którym osiągnane są założone cele wychowania podopiecznych”²⁸.

Rozpatrując związki zachodzące między opieką a wychowaniem, należy podkreślić znaczenie wartości właściwych dla każdej z tych dziedzin. Charakterystykę wartości opieki w porównaniu z wartościami wychowania prezentuje następujące zestawienie Z. Dąbrowskiego²⁹.

Tab. 2 Wartości opieki i wychowania

WARTOŚCI OPIEKI	WARTOŚCI WYCHOWANIA
Wynikają przede wszystkim z biopsychicznej natury człowieka	Mają rodowód społeczno-kulturowy
Mają charakter allocentryczny	Są głównie natury socjo-centricznej
Zawierają się głównie w realnej osobie i egzystencji podopiecznego	Mieszczą się w postulowanym modelu wychowanka
Mają charakter pierwotny i fundamentalny (zachowanie życia, zdrowia, rozwój potencjalnych możliwości itd.)	Są ze swej jednostki skali i w stosunku do wartości opieki wtórne i relatywne
Wynikają bezpośrednio z wartości najwyższej i są w dużej mierze jej elementami składowymi	Wyprowadzane są z wyobrażonych lub rzeczywistych układów odniesienia do życia jednostkowego

²⁷ Ibidem, s. 467.

²⁸ Ibidem, s. 467-468.

²⁹ Z. Dąbrowski, F. Kulpiński, *Pedagogika opiekuńcza...*, op.cit., s. 179.

W konsekwencji powyższej cechy realizacja I i II poziomu wartości urzeczywistnia tym samym wartość najwyższą	Antycypowane i realizowane wartości I i II poziomu służą podtrzymywaniu i rozwijaniu macierzystego układu odniesienia, co sprawia, że są one nierzadko obce wartości najwyższej
Mają wszelkie cechy konieczności i niezbywalności życiowej, dzięki czemu stają się najczęściej wartościami moralnymi	Mieszczą się w sferze pożądanym i postulowanych stanów rzeczy, bez realizacji których człowiek może jakoś żyć
Wyprowadzane z wartości najwyższej tworzą układ dwupoziomowy, o jednokierunkowej drożności „z góry w dół”, w którym realizacja I poziomu urzeczywistnia II poziom, a nie odwrotnie	Wprowadzane z układu odniesienia tworzą w porównaniu z wartościami opieki układ o zupełnie przeciwnych cechach (drożność dwukierunkowa, realizacja „z dołu do góry” itd.)
Realizacja najbardziej podstawowych wartości ma charakter cykliczny i permanentny	Proces wychowania ze swej natury doprowadza do osiągnięcia zamierzonych celów i zakończenia
Mają najczęściej charakter trwałe, ponadczasowe, nie ulegają ideologiom, systemom społeczno-politycznym, itd.	Są w dużej mierze zmienne i przemijające, kształtuje je czas, ideologia, warunki społeczno-polityczne
Są przede wszystkim przedmiotami potrzeb, składnikami „posiadania”, „żeby mieć”	Dla wychowania zaś najważniejsze są składniki bytu osobowego „żeby być”

Źródło: Z. Dąbrowski, F. Kulpiński (red.), *Pedagogika opiekuńcza. Historia, teoria, terminologia*, op.cit., s. 179.

W relacjach między opieką a wychowaniem istnieją zarówno przeciwieństwa, sprzeczności, niezależności, jak i tożsamość.

1.5.4 Potrzeby opiekuńcze

W związku z tak nakreślonym działaniem opiekuńczym warto odwołać się do pojęcia potrzeby ludzkiej. Wg. K. Obuchowskiego „potrzeba ludzka to właściwość osobnika X polegająca na tym, że osobnik X bez przedmiotu Y nie może normalnie funkcjonować, tj. uzyskiwać optymalnej sprawności w zachowaniu siebie, gatunku oraz zapewnieniu własnego rozwoju”³⁰.

Można uznać, iż potrzeby ludzkie to obiektywne właściwości jednostki, zależne od czynników wewnętrznych i zewnętrznych warunkujących jej jakość życia.

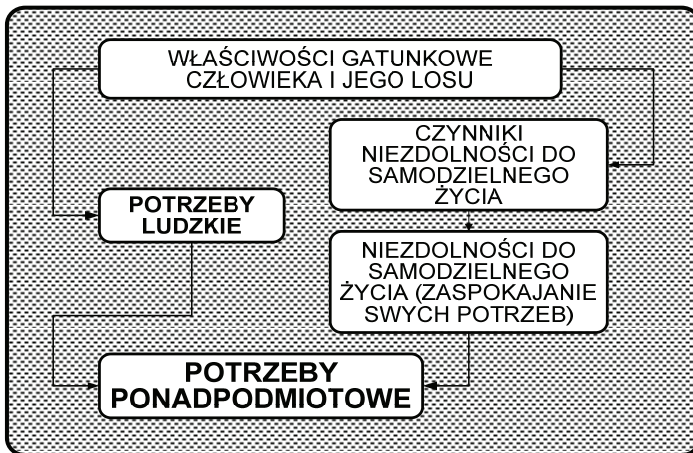
W opiece istnieją szczególne uzasadnienia dla funkcjonowania potrzeb opiekuńczych.

W celu podkreślenia istoty potrzeb ludzkich w opiece, Z. Dąbrowski proponuje pojęcie ponadpodmiotowej potrzeby: „są to te spośród całości potrzeb jednostek (grup) – powszechnych i indywidualnych pozytywnych, których nie są one zdolne (przejściowo lub trwale, częściowo lub całkowicie) samodzielnie zaspokajać i regulować”³¹. W obrębie potrzeb podmiotowych wyróżnia potrzeby normalne (właściwe) i substandardowe (ujemne).

Powstawanie potrzeb ponadpodmiotowych zawiera ryc. 6.

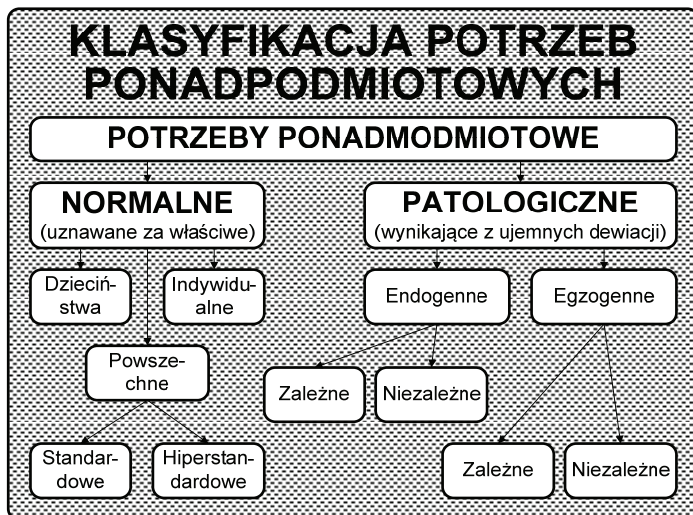
³⁰ K. Obuchowski, *Psychologia dążeń ludzkich*, PWN Warszawa 1965, s. 95.

³¹ Z. Dąbrowski, F. Kulpiński (red), *Pedagogika opiekuńcza. Historia, teoria, terminologia*, op.cit., s. 200.

Ryc. 6 Geneza i autokreacja potrzeb ponadpodmiotowych. Źródło: Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza...*, op.cit., s. 176.

Niezwykle interesujący podział potrzeb ponadpodmiotowych zaproponował Z. Dąbrowski (zob. ryc. 7).

Ryc. 7 Klasyfikacja potrzeb ponadpodmiotowych. Źródło: Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza...*, op.cit., s. 190.

Oryginalną klasyfikację potrzeb opiekuńczych zaproponował A. Kelm:

Ryc. 8 Klasyfikacja potrzeb opiekuńczych wg głównych środowisk opieki i wychowania oraz wg właściwości organizmu dziecka.

Źródło: A. Kelm, *Węzłowe problemy...*, op.cit., s. 58 i nast.

Zaproponowana przez Z. Dąbrowskiego klasyfikacja stanowi próbę ujęcia całokształtu rodzaju potrzeb.

Na zakończenie rozważań o potrzebach opiekuńczych, warto podkreślić, że dla celowego i efektywnego sprawowania opieki kluczowe znaczenie ma rzetelna i profesjonalnie przeprowadzona diagnoza potrzeb opiekuńczych.

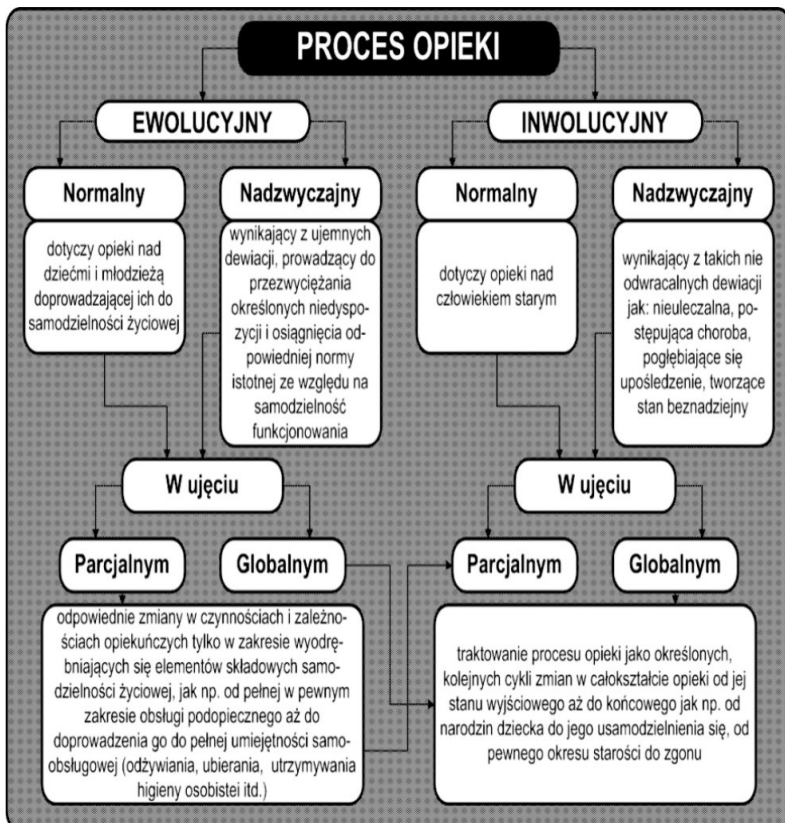
1.5.5 Proces opieki

Proces opieki można określić jako cykl następujących po sobie wzajemnie uwarunkowanych zmian w opiece w zakresie podejmowanych czynności obejmujących cykl diagnostyczny i realizacyjny (zob. ryc. 8). Oryginalną typologię procesu opieki opracował Z. Dąbrowski (ryc. 9). W obrębie procesu ewolucyjnego (normalnego) doprowadza się wychowanka do samodzielności życiowej, natomiast w procesie inwolucyjnym (nadzwyczajnym) przygotowuje się podopiecznego do przewyciężenia określonej niedyspozycji i osiągnięcia przez niego odpowiedniej normy.

Według A. Kelma proces opiekuńczy obejmuje dwa obszary działania: diagnostyczny i realizacyjny.

W obszarze diagnostycznym występuje:

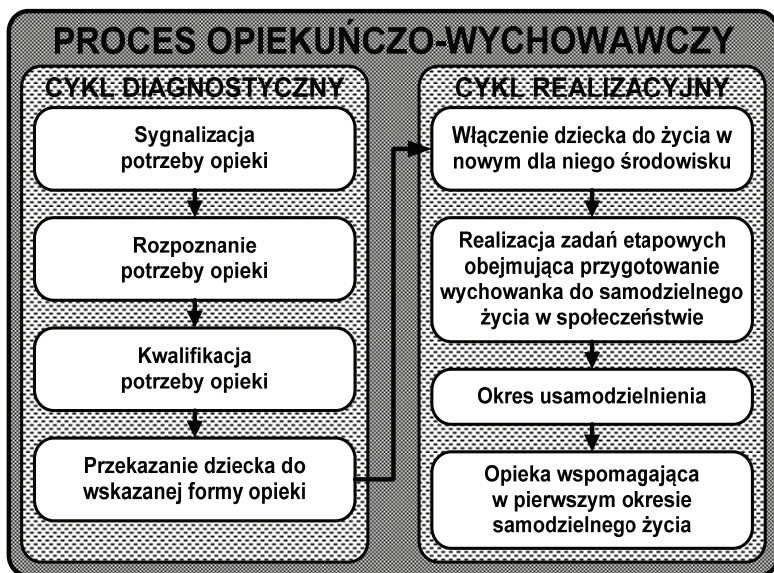
- Sygnalizacja potrzeb opieki;
- Rozpoznanie potrzeb opieki;
- Kwalifikacja potrzeb opieki;
- Udzielenie pomocy lub przekazanie podopiecznego do placówki opiekuńczo-wychowawczej.

Ryc. 9 Różnicowania procesu opieki. Źródło: Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza...*, t. 2, s. 58 i nast.

W obszarze realizacyjnym (właściwy proces opiekuńczo-wychowawczy) występuje:

- Adaptacja podopiecznego do placówki opiekuńczo-wychowawczej;
- Przygotowanie wychowanka do samodzielnego życia;
- Usamodzielnienie wychowanka;
- Opieka wspomagająca w pierwszym okresie samodzielnego życia.

Ryc. 10 Proces opiekuńczo-wychowawczy. Źródło: A. Kelm, *Węzłowe problemy...*, op. cit., s. 61-62.

Analizując proces opieki, zauważalnym jest fakt, iż jest on nierozzerwalnie związany z rozwojem samodzielności, sprawności i niezależności życiowej podopiecznego.

W ocenie Z. Dąbrowskiego, każdy z elementów normalnego procesu jest niezwykle istotny. Opiekun w procesie opieki powinien uwzględnić zarówno czynności bezpośrednie (pielęgnacyjne), jak i czynności pośrednie (kreatywne, kierownicze i wspomagające).

2. Opieka rodzinna

2.1 Pojęcie rodziny

Rodzina jest kategorią historyczną, zmieniającą się z upływem czasu. W starożytności Arystoteles określał rodzinę jako podstawowe źródło człowieka, ważniejsze niż państwo. W życiu rodziny upatrywał ważny czynnik rozwoju, wzbogacający jednostkę.

Żyjący na przełomie XVIII i XIX wieku francuski filozof i socjolog August Comte uważał rodzinę za najważniejszą podstawową grupę społeczną, na której opiera się społeczeństwo.

Współczesną tematykę rodziny podejmują m.in. nauki psychologiczne, socjologiczne i pedagogiczne. Poniżej przedstawione zostaną niektóre pojęcia rodziny.

W opinii L. Dyczewskiego rodzina spełnia wiele funkcji w życiu człowieka. Przynależność do niej stwarza u jednostki poczucie wsparcia we wszystkich niezbędnych człowiekowi zakresach funkcjonowania³².

³² Por. L. Dyczewski, *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, TN KUL Lublin 2003, s. 15.

Natomiast J. Szczepański określa rodzinę jako grupę utrzymującą ciągłość biologiczną społeczeństwa i ciągłość kulturową³³.

W homilii o rodzinie Jan Paweł II wskazał na rodzinę jako czynnik sprawczy siły człowieka. Rodzina szczęśliwa i uszczęśliwiająca to ta, w której ludzie obdarzają się miłością i zaufaniem³⁴.

Możemy przyjąć, że rodzina to mała społeczna grupa realizująca określone funkcje, umożliwiająca pozyskiwanie potrzeb, w której dominują postawy właściwe i silna więź emocjonalna między jej członkami.

W szerokim ujęciu można przyjąć, za Z. Tyszką, pojęcie rodziny współczesnej jako rodziny dwupokoleniowej, posiadającej mieszkanie i prowadzącej gospodarstwo domowe.

„Oprócz męża nie rzadko również i żona pracuje zawodowo za domem, jakkolwiek nie jest to zasada bezwzględnie obowiązująca. Dominuje rodzina nieprodukcyjna i oparta głównie na nieekonomicznych podstawach, kontrolująca urodzenia. Główna aktywność rodziny skupia się na wybranych funkcjach, które jednak wykonywane są w sposób bardziej <pogłębiony>. Powiązania rodziny małej (dwupokoleniowej) z mikrostrukturami wspólnotowymi słabną (np. jej więź sąsiedzka). Rodzina staje się grupą coraz bardziej intymną. Wzrasta wewnątrzrodzinna tolerancja i akceptacja wewnątrzrodzinnego (w tym szczególnie małżeńskiego) egalitaryzmu przy coraz większej wyrozumiałości dla ideo-

³³ Por. J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN Warszawa 1970, s. 299-300.

³⁴ Homilia w czasie Mszy Św. odprawianej dla rodzin, Szczecin 11.06.1987 r.

logicznych różnic między pokoleniami. Instytucjonalny aspekt życia rodzinnego jest w znacznej mierze zredukowany. Większego znaczenia nabiera interakcja oraz ekspresja osobowości członków rodziny niż dostosowanie się do wymogów norm i ról rodzinnych. Role i normy są już mniej szczegółowo i sztywno wyznaczone niż w tradycyjnej rodzinie instytucjonalnej. Występuje zupełny brak dystansu między mężem i żoną oraz znacznemu zmniejszeniu ulega dystans między dziećmi i rodzicami. Dzieci, zwłaszcza starsze, traktowane są coraz częściej po koleżeńsku. Maleje specjalizacja ról męża i żony. <Światy> męski i żeński ulegają w rodzinie scaleniu, unifikacji. Rośnie w rodzinie ranga czynności nieinstrumentalnych, szczególnego znaczenia nabiera jej funkcja emocjonalna. Więż osobista zyskuje na znaczeniu w zestawieniu z więzią rzeczową³⁵.

2.2 Struktura i funkcje rodziny

Rodzina, jak każda mała grupa, posiada strukturę, czyli pewien skład elementów i zasad ich wzajemnego podporządkowania, umożliwiającą funkcjonowanie grupy.

Odpowiednio wpisuje się tutaj twierdzenie J. Turowskiego, iż struktura społeczna „jest kategorią analizy socjologicznej, która dotyczy zarówno jednostek, jaki i wszelkiego rodzaju ponadindywidualnych całości społecznych, a wśród tych ostatnich jest narzędziem umożliwiającym rozpatrywa-

³⁵ Z. Tyszką, *Rodzina we współczesnym świecie*, UAM Poznań 2003, s. 26-27.

nie ich wewnętrznej budowy, jak i związków zewnętrznych, czyli powiązań między różnego rodzaju ponadindywidualnymi całościami, a więc zbiorowościami, grupami społecznymi, społecznościami”³⁶.

W skład rodziny Tyszka zalicza: liczbę i rodzaj pokrewieństwa członków rodziny, układ ich pozycji i ról społecznych, przestrzenne usytuowanie, siłę więzi instytucjonalnych i psychicznych, które występują pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny, podział czynności, struktura władzy i autorytetów, rozkład miłości i względów.

Rodzina jest więc małą, ale skomplikowaną strukturą społeczną, uwikłaną w liczne procesy i posiadającą liczne elementy.

Z. Tyszka wyróżnia w strukturze rodziny następujące aspekty:

- 1) psychologiczny (więzi emocjonalne),
- 2) społeczny (pozycja społeczna, struktura, autorytet itp.),
- 3) kulturowy (normy, wzorce wewnątrzrodzinnych ról społecznych),
- 4) demograficzny (liczebność, rodzaj pokrewieństwa itp.).

Socjolog A. Kotlarska-Michalska przyjmuje, że rodzina ma znamiona instytucji społecznej³⁷. Wyraża się to w następujących założeniach:

- 1) jest grupą powołaną do realizacji ważnych spraw dla całej zbiorowości,

³⁶ J. Turowski, *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, TNKUL Lublin 1994.

³⁷ A. Kotlarska-Michalska, *Funkcje opiekuńczo-zabezpieczające wielkowiejskich rodzin pracowniczych*, UAM Poznań 1990, s. 5.

- 2) stanowi formy organizacyjne zespołu czynności wykonywanych przez jednostkę w imieniu całości,
- 3) jest zespołem urządzeń środków działań, które pozwolą członkom grupy na wykonywanie publicznej funkcji celem zaspokojenia potrzeb i regulowania czynności całej grupy,
- 4) stanowi zespół ról społecznych członków grupy istotnych dla życia grupy.

Szczególnym wyznacznikiem instytucjonalnego charakteru rodziny są jej funkcje.

Niektórzy socjologowie sprowadzają sens rodziny, jako instytucji społecznej, do pełnienia przez nią funkcji niezbędnych do rozwoju społeczeństwa. W literaturze najczęściej spotyka się definiowanie funkcji przez: cele, skutki działań, zadania. Przykładowo J. Turowski zakłada, że funkcja to jednorazowy zespół zadań czy następstwo dla szerszych grup. F. Adamski, przez funkcje rozumie cele, na które nastawione jest życie i działalność rodziny oraz zadania wypełniane przez nią na rzecz swoich członków i całego społeczeństwa.

Problematyką funkcji rodziny bardzo szeroko zajmuje się Z. Tyszka. Przyjmuje on, że termin funkcja łączy: przypisane jej zadanie, realizowane w jej ramach działania, efekty tej działalności. Funkcje rodziny są ściśle powiązane ze strukturą rodziny i tworzą „system rodziny”³⁸.

W literaturze socjologicznej można znaleźć klasyfikacje funkcji rodziny różniące się liczbą podawanych funkcji,

³⁸ Z. Tyszka (red.), *Analiza wybranych funkcji rodzin wielkomiejskich*, CPBP Poznań 1990, s. 12.

zasadami podziału, terminologią, opisem. Omówienie zostało sprowadzone do najbardziej znanych, przedstawionych przez Z. Tyszkę i F. Adamskiego.

Biorąc pod uwagę przeobrażenia i rolę rodziny poprzez wypełnianie funkcji, Z. Tyszka wyróżnił najważniejsze:

- 1) funkcja seksualna – jest bardziej ceniona niż w przeszłości. Brak wystarczającej satysfakcji seksualnej jest obecnie znacznie bardziej konfliktogenny niż w przeszłości,
- 2) funkcja materialno-ekonomiczna – coraz bardziej uwidacznia się partykularyzacja dochodów członków rodziny (dotyczy rodzin pracowniczych). Do kasy rodzinnej trafia jedynie część uzyskanych pieniędzy, reszta pozostaje w gestii poszczególnych członków rodziny i może być przeznaczona na wybrane cele,
- 3) funkcja kontrolna – zauważa się ograniczenie kontrolnej funkcji rodziny. Współczesne warunki życia nie sprzyjają roztaczaniu przez rodzinę nieformalnej kontroli nad swoimi członkami (anonimowość jednostki poza domem, atomizacja społeczna itp.). Widoczny jest kryzys kontroli społecznej na wszelkich poziomach,
- 4) funkcja socjalno-wychowawcza – relatywnie zmniejszył się wpływ rodziców na dzieci (wpływ wielu instytucji), ale w mniejszym zakresie uległy zmniejszeniu wpływy wewnątrzrodzinnej spontanicznej socjalizacji. Można przyjąć tezę, że rodzina silnie oddziałuje na dzieci, jakkolwiek nastąpiła w jej ramach indywidualizacja oddziaływań ze względu na różnicowanie się po-

- staw życiowych matek i ojców oraz ich działań wychowawczych,
- 5) funkcja kulturalna – widoczne jest zróżnicowanie aktywności kulturalnej członków rodziny, nawet na terenie domu rodzinnego,
 - 6) funkcja emocjonalno-ekspresyjna – zyskała na znaczeniu, m.in. ze względu na wzrost rangi uczuć wyższych w rodzinie (miłość). Rodzina w coraz większej mierze jest środowiskiem utrzymującym równowagę emocjonalną jednostki (zapewnia higienę psychiczną, poczucie bezpieczeństwa). Jeśli rodzina nie jest zdezorganizowana i konfliktowa, tym skuteczniej wypełnia omawiane funkcje³⁹.

Nieco inną klasyfikację przedstawił F. Adamski. Pierwsze kryterium uwzględnia dwie grupy funkcji: instytucjonalne i osobowe.

Do funkcji instytucjonalnych zaliczane są:

- prokreacyjna, zapewnia ciągłość społeczeństwu,
- ekonomiczna, polegająca na zapewnieniu rodzinie dóbr materialnych,
- opiekuńcza, zapewniająca pomoc w sytuacji, gdy członkowie jej potrzebują,
- socjalizacyjna, przygotowująca członków do życia w społeczeństwie przez przekazywanie im wartości kulturowych,

³⁹ Z. Tyszka, *Rodzina w świecie współczesnym – jej znaczenie dla jednostek i społeczeństwa*, [w:] T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*, Żak Warszawa 1995, s. 147-149.

- stratyfikacyjna, wyznaczająca przynależność do określonej klasy czy warstwy społecznej,
- integracyjna, pełniąca rolę społecznej kontroli zachowań członków rodziny.

Do funkcji osobowych, dotyczących rodziny jako grupy społecznej należą:

- małżeńska, zaspokajająca potrzeby intymne małżonków,
- rodzicielska, ma zaspokajać potrzeby uczuciowe zarówno rodziców, jak i dzieci,
- braterska, realizująca potrzeby uczuciowe rodzeństwa.

Podstawą dla drugiej klasyfikacji, wg F. Adamskiego, jest kryterium trwałości i zmienności funkcji. Można tu wyróżnić zatem:

- a) Funkcje pierwszorzędne, istotne, należą tu: funkcje prokreacyjne, socjalizacyjne i funkcja miłości,
- b) Funkcje drugorzędne, akcydentalne, tj. funkcja ekonomiczna, opiekuńcza, stratyfikacyjna, religijna, integracyjna⁴⁰.

Zarówno pedagodzy, jak i socjologowie są zgodni, że niezależnie od wymienionych funkcji, zadaniem rodziny jest ciągłość biologiczna i kulturowa społeczeństwa, zaspokajanie istotnych potrzeb jej członków⁴¹.

⁴⁰ Por. F. Adamski, *Socjologia małżeństwa i rodziny. Wprowadzenie*, PWN Warszawa 1982, s. 19-20.

⁴¹ Por. S. Kawula i inni, *Pedagogika rodziny*, Wyd. A. MARSZAŁEK Toruń 1999; L. Albański (red.), *Profilaktyka i wspomaganie pedagogiczne rodziny*, KK Jelenia Góra 2001; M. Plopa, *Psychologia rodziny. Teoria i badania*, Impuls Kraków 2005.

2.3 Zadania i strategie realizowane przez rodzinę

Obraz systemowy rodziny tworzą: skład rodziny, zadania realizowane przez rodzinę oraz strategie przejawiane w realizacji zadań.

W opinii M. Plopy „strategie używane w granicach rodziny wynikają z dynamicznego, wzajemnego oddziaływania różnych kulturalnych, historycznych, społecznych i rodzinnych wpływów. Społeczne siły wymuszają i ograniczają zachowanie rodziny przez ustalanie norm i wyznaczają granice stosownego i dopuszczalnego jej zachowania. Pomimo tych różnych presji, wzory interakcji w konkretnych rodzinach zachowują swoją wyjątkowość. Wynika ona częściowo z wpływu pierwotnej rodziny, jak też z faktu, że poszczególni członkowie systemów rodzinnych mają własną podmiotowość, a więc wyraźną zdolność do kreowania jakości strategii stosowanych w ich rodzinach”⁴².

Zadania i strategie dotyczące tożsamości

Rodzina powinna sprzyjać rozwojowi tożsamości każdego jej członka, jak i rodziny jako całości. Można więc wyróżnić następujące zadania dotyczące tożsamości, które powinny być wykonane przez systemy rodzinne:

- budowanie tematów rodziny – stanowią one takie elementy doświadczenia rodziny, które organizują jej podstawowe życie,

⁴² Ibidem.

- prowadzenie socjalizacji rodziny,
- ustalenie zadowalającej zgodności stanowisk względem pojawiających się problemów w rodzinie.

W rodzinach występują zarówno strategie polegające na zachęcaniu jej członków do rozwijania pozytywnej samooceny i podejmowania wyzwań życiowych, jak i strategie służące kontrolowaniu tożsamości członków rodziny.

Zadania i strategie dotyczące granic

Podstawowym zadaniem rodziny jest ustalenie i utrzymanie granic. Granice można uznać jako odrębność poszczególnych rodzin (granice zewnętrzne) oraz specyfiki w obrębie rodziny (granice wewnętrzne).

W przypadku, kiedy granice w rodzinie nie są poddane rygorowi przestrzegania, to strategie nakierowane są na popieranie autonomii jednostki. W opinii M. Plopy „strategie i reguły granic powinny być dostosowane do rozwojowych zmian w zakresie potrzeb i kompetencji poszczególnych członków systemu”⁴³. Zwłaszcza wewnętrzne granice mogą powodować napięcia w rodzinie, gdyż mogą występować rozbieżności między regułami a celami, które zakładają poszczególni członkowie rodziny.

Zadania i strategie dotyczące statusu

Rodzina powinna zapewnić określony status swoim członkom w zakresie stwarzania warunków do życia i rozwo-

⁴³ Ibidem.

ju. Powinny być zabezpieczone potrzeby zarówno materialne, jak i edukacyjne.

Strategie do realizacji zadań ograniczają się do określenia reguł na jakim poziomie i przez kogo mogą być wykorzystane zasoby systemu.

Zadania i strategie kierowania spójnością

System rodzinny jest odpowiedzialny za jakość i poziom więzi emocjonalnych między członkami. Ważne jest, aby osoby wchodzące w skład rodziny ujawniały względem siebie życzliwość, zaufanie i wsparcie.

Jawność i jasność reguł w rodzinie sprzyja kreowaniu efektywności strategii wspierającej spójność systemu. Akceptacja ustalonych w rodzinie reguł sprzyja dobrej komunikacji między jej członkami. Właściwa strategia kierowania konfliktem może mieć znaczący wpływ na spójność rodziny.

Rodzina jako system realizujący zadania, posiada znaczący wpływ szczególnie na rozwój osobowościowy dziecka. Członkowie rodziny oczekują oparcia, zapewnienia poczucia bezpieczeństwa, dobrego bytu, jak i zaspokojenia istotnych potrzeb.

2.4 Rodzina dysfunkcyjna

Immanentną cechą rodzin współczesnych jest ich zwiększone zagrożenie dezintegracją i rozpadem. Zauważalne jest zjawisko rodzin dysfunkcyjnych.

Rodziną dysfunkcjonalną jest ta, która niewłaściwie realizuje funkcje i zadania, nie zaspokaja należnych potrzeb swoich członków, w której więź emocjonalna nie istnieje.

W opinii M. Ziemskiej w momencie kiedy rodzina nie wypełnia należycie swoich funkcji i nie zaspokaja potrzeb swoich członków, powstaje problem dysfunkcjonalności rodziny⁴⁴.

Spośród sfer zagrożenia współczesnej rodziny, przyczyniających się do jej dysfunkcjonalności, E. Marynowicz-Hetka wymienia: konflikt ról zawodowo-rodzinnych kobiety-matki, zakłócenia więzi osobistych, konflikty wartości indywidualnych i społecznych, zwiększone tempo życia i związany z nim brak wolnego czasu oraz fakt, iż rodzina stała się strukturą indywidualną, mniej natomiast instytucjonalną⁴⁵.

Występowanie nędzy, ubóstwa, chronicznych chorób fizycznych i psychicznych, alkoholizmu, przemocy, narkomanii, przestępczości może wpływać na dezintegrację, rozkład czy nawet zupełny rozpad rodziny.

Na czynniki mogące powodować dysfunkcyjność rodziny wskazuje A. Kelm.

Są to:

1. Pozbawienie opieki:

- sieroctwo naturalne pełne i niepełne,
- sieroctwo społeczne,

⁴⁴ M. Ziemska, *Rodzina a osobowość*, WP Warszawa 1979, s. 40.

⁴⁵ E. Marynowicz-Hetka, *Dziecko w rodzinie problemowej*, IWZZ Warszawa 1987, s. 53.

- okresowe pozbawienie dziecka opieki z powodu długotrwałej choroby rodziców, pozbawienia wolności lub innych zdarzeń losowych.
- 2. Brak środków materialnych:
 - rodzina całkowicie pozbawiona środków materialnych,
 - rodzina mająca trudne warunki materialne,
 - rodzina pozbawiona okresowo, na skutek zdarzeń losowych, wystarczających środków materialnych.
- 3. Brak dostatecznej opieki w związku z pracą zawodową rodziców.
- 4. Zaburzenia funkcjonalne rodziny⁴⁶.

W rodzinach dysfunkcyjnych wg J. Bradshowa występują:

- wysoki poziom chronicznego niepokoju,
- zacieranie się granic pomiędzy rolami,
- pogmatwane i ukryte reguły,
- zachowania członków rodziny cechuje sztywność,
- „ja” poszczególnych osób są ze sobą splątane – np. niewyrażane są osobiste sądy poszczególnych osób, może je ujawnić np. tylko ojciec,
- granice pomiędzy osobami są naruszone poprzez bicie lub nadużycia,
- nie respektuje się pięciu wolności, jakie istnieją w zdrowych funkcjonalnych rodzinach,
- istnieje pseudo wzajemność, np. popieranie się w destrukcyjnych zachowaniach,

⁴⁶ A. Kelm, *Węzłowe problemy...*, op.cit., s. 58-59.

- często dzieci podejmują rolę opiekunów rodziców, nie rozwiązuje się trudnych sytuacji, są one traktowane jako powód do nasilania się konfliktów,
- uczucia są represjonowane, dlatego często są tłumione,
- potrzeby dzieci nie są respektowane i życie rodziny nie jest nastawione na realizację tych potrzeb,
- dzieci traktuje się niezgodnie z ich możliwościami rozwojowymi (wymaga się nadmiernej dojrzałości lub infantylizuje),
- występują uzależnienia od skrajnych emocji, np. złości lub używek,
- występują zaburzenia w postaci nałogowych i obsesyjnych zachowań, np. mogą to być nadużycia seksualne, prześladowanie najsłabszego członka rodziny itp.

Rodzinami dysfunkcyjnymi rządzi najczęściej system ukrytych reguł. Nie są one uświadomione a stwarzają rodzinie problemy, z którymi nie potrafi się ona uporać.

Najczęściej te reguły to:

- a) Kontrola – podlegają jej wszystkie uczucia, relacje i zachowania (brak spontaniczności).
- b) Perfekcjonizm – podporządkowanie zasadzie ciągłego bycia w porządku i oceniania każdego zachowania. Prowadzi to do lęku przed niedoskonałością i tworzenia fałszywego wizerunku „ja”. W wizerunku tym nie ma miejsca na prawdziwą radość i dumę z sukcesu, ani wstydu spowodowanego niedoskonałością wykonanego zadania.

- c) Oskarżenie – utrzymuje innych w ciągłym wstydzie, co daje iluzję kontroli nad innymi i zapobiega ujawnianiu prawdziwych myśli i uczuć.
- d) Zasada „nie mów” – nie wolno mówić o tym, co naprawdę się dzieje i co się przeżywa.
- e) Mity – tworzenie mitów odwracających uwagę od prawdy i usztywniających system.
- f) Niedomykanie sytuacji, konfliktów – członkowie rodziny tkwią w niepokoju, ale nie rozwiązują sytuacji tylko nakręcają konflikty, bądź im zaprzeczają, przytakując sobie nawzajem.
- g) Ukrywanie prawdziwych pragnień ze względu na brak zaufania co do tego, że możliwe jest zaspokojenie swoich potrzeb. Stwarza to poczucie niespełnienia i izolacji od pozostałych członków rodziny⁴⁷.

Na powstawanie dysfunkcyjności rodziny znaczący wpływ może mieć zerwanie więzi emocjonalnych oraz wadliwe postawy rodzicielskie.

Niekiedy samo uświadomienie sobie o tym, jak ważna jest w wychowaniu dziecka metoda wpływu osobistego, właściwe postępowanie rodzica w rozwiązywaniu określonych problemów, może przyczynić się do poprawy sytuacji wychowawczej w rodzinie. Znaczący wpływ mają postawy rodzicielskie.

Wśród postaw rodzicielskich dezorganizujących wychowanie w rodzinie, w opinii M. Łobockiego, na szczególną

⁴⁷ Por. J. Bradshaw, *Zrozumieć rodzinę. Rewolucyjna droga odnalezienia samego siebie*, PWN Warszawa 1998.

uwagę zasługują: postawa odtrącająca i postawa nadmiernie chroniąca⁴⁸.

Postawa odtrącająca jest wyrazem nadmiernego dystansu rodziców wobec dziecka. Charakteryzuje się przesadnie rygorystycznym traktowaniem jego swobody i zbyt częstym odwoływaniem się do nakazów, gróźb i kar cielesnych. Okazywanie postawy odtrącającej jest zwykle równoznaczne z odmawianiem dziecku wszelkich praw do decydowania o jakiegokolwiek sprawie rodzinnej. Rodzice traktują je jako osobę nieprzydatną, skłonni są upatrywać w dziecku przyczynę uniemożliwiającą spełnienie aspiracji życiowych. Postawę taką zajmują częściej ojcowie niż matki.

Naturalną reakcją dziecka na taka postawę rodziców jest jego psychiczne wyobcowanie. Z czasem zaczyna się bać rodziców, staje się skore do agresji, kłamstwa i zachowań aspołecznych, a niekiedy – antyspołecznych. Mówi się także o zahamowaniu uczuć wyższych.

Postawa nadmiernie chroniąca polega na przesadnym koncentrowaniu się rodziców na dziecku. Otacza się je nadzwyczaj czułą opieką i zarazem odnosi się do niego z ogromną wyrozumiałością i pobłażliwością. Rodzice skłonni są do zaspokojenia niemal każdego kaprysu dziecka. Roztaczana nad nim opieka uniemożliwia wszelką jego samodzielność i aktywność. Opiekunowie starają się rozwiązywać wszelkie napotymane przez dziecko trudności, nie dają mu żadnych okazji do jakichkolwiek wyrzeczeń,

⁴⁸ M. Łobocki, *Czynniki dezintegrujące wychowanie w rodzinie*, [w:] „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1994 nr 4.

niesienia innym pomocy czy udzielania wsparcia. Zwykle usiłują izolować swoje dziecko od rówieśników.

W wyniku nadmiernie chroniącej postawy rodziców dziecko jest w szczególny sposób w swym prawidłowym rozwoju. Pozbawione jest bowiem możliwości wyświadczenia innym jakichkolwiek usług. Jedyłą wartością jest ono samo.

Dochodzi więc do przekonania, że – oprócz niego – nie ma na świecie nikogo, komu warto by służyć czy okazywać swą serdeczność i przyjaźń. Bywa nadzwyczaj nadmiernie zależne od rodziców – zwłaszcza matki, przesadnie pewne siebie, zuchwałe i zarozumiałe. Potrafi być wyjątkowo niewdzięczne.

Niepożądane, z wychowawczego punktu widzenia, są również postawy rodzicielskie nazywane postawą unikającą i postawą nadmiernie wymagającą.

Postawa unikająca jest nacechowana nadmiernym dystansem uczuciowym rodziców wobec dziecka. Pozostawia mu zbyt wiele swobody i przejawia się w braku głębszej troski o jego dobro.

Postawę nadmiernie wymagającą znamionuje przesadna koncentracja rodziców na dziecku. Dziecku stawiane są wymagania nie uwzględniające jego zainteresowań, zdolności i możliwości. Wymagania te dotyczą głównie obowiązków szkolnych.

Prawidłowemu wychowaniu w rodzinie nie sprzyja także niezdecydowana postawa rodziców. Znamionuje ją brak koncentracji w postępowaniu z dzieckiem i działanie w zależności od „widzi mi się” rodziców, ich zmiennych

nastrojów oraz tzw. „dobrych” lub „złych” dni. Dziecko zatracza więc orientację, co do obowiązujących zasad i norm postępowania. Czuje się niepewne i zagrożone, a z czasem może lekceważyć rodziców.

J. G. Woititz wymienia następujące niewłaściwe postawy rodziców: przesadny krytycyzm, stawianie wymagań, władczość, objętość i nadopiekuńczość⁴⁹.

Wielu rodziców, których negatywne wzorce zachowań w sposób stały, dominujący wpływają na życie dziecka, S. Forward nazywa „toksycznymi”⁵⁰.

Toksyczni rodzice używają przemocy fizycznej, wykorzystują swoje dzieci seksualnie lub nadużywają alkoholu. Autorka uważa, że nieprawidłowe wzorce zachowania ukształtowane w rodzinach toksycznych przekazywane są z pokolenia na pokolenie.

Poza przedstawionym czynnikiem utrudniającym prawidłowe funkcjonowanie rodziny, istnieje wiele innych tego rodzaju uwarunkowań. Są nimi np. pozbawienie dziecka wzorców osobowych, zaniedbywanie przez rodziców, próby wpajania dziecku podstawowych wartości, norm i zasad współżycia społecznego, brak wiedzy pedagogicznej i psychologicznej rodziców, brak należytej współpracy między nimi a wychowawcami, koncentrowanie się rodziców przede wszystkim na zapewnieniu dziecku wysokiego standardu materialnego lub zapobieganie głównie o własne wygody i pozycję zawodową. Niekorzystnie na rozwój dzieci wpły-

⁴⁹ J. Woititz, *Wymarzone dzieciństwo – jak wychować szczęśliwie dziecko unikając błędów naszych rodziców*, WSiP Warszawa 1995, s. 15.

⁵⁰ J. Bradshaw, *Zrozumieć rodzinę*, op.cit.

wają też niektóre negatywne cechy ich osobowości, jak egocentryzm, pesymizm itp.

Występowanie czynników dezorganizujących wychowanie w rodzinie nie musi pozostawiać trwałych skutków ujemnych w funkcjonowaniu rodziny. Skutki takie są wynikiem długotrwałego występowania, i to za zwyczaj kilku, tego rodzaju czynników. To też uświadomienie ich rodzicom i zapobieganie im w porę, może zaoszczędzić wielu bolesnych, i nie rzadko, bolesnych skutków niejednemu dziecku, a tym samym całej rodzinie. Zaburzenia dzieci z rodzin dysfunkcyjnych przedstawiono w ryc. 11.

Obok zadań na rzecz społeczeństwa, rodzina spełnia równocześnie zadania wobec swych członków, głównie dzięki zaspokajaniu ich różnego typu potrzeb: biologicznych, ekonomicznych i psychospołecznych.

Na podstawie dokładnego rozeznania stanu dysfunkcyjności w pewnych przypadkach rodzin, w tym najnowszych diagnoz naukowych, można określić ich stan społecznego naznaczenia. Jest to rodzaj syntetycznego wskaźnika określającego etap anomalii społecznych i indywidualnych rodziny jako mikrosystemu społecznego oraz jego poszczególnych członków.

Takie naznaczenie indywidualne i grupowe wymaga interwencji. W innym przypadku dochodzi do zjawiska dziedzienia społecznego, mającego charakter deprawacyjny.

ZABURZENIA DZIECI Z RODZIN PROBLEMOWYCH

W NIEMOWLĘCTWIE

ZABURZENIA DOTYCZĄCE SFERY PROCESÓW POZNAWCZYCH

Nadpobudliwość psychoruchowa, zaburzone postrzeganie i koncentracja uwagi,

ZABURZENIA DOTYCZĄCE SFERY PROCESÓW PERCEPCYJNYCH I MOTORYCZNYCH

Opóźnienia słuchu, orientacji przestrzennej, nieodpowiednia sprawność ruchowa (chodzenie, siadanie) i koordynacja wzrokowa

ZABURZENIA DOTYCZĄCE UCZUĆ I KONTAKTÓW SPOŁECZNYCH

Problem w relacjach interpersonalnych, w postrzeganiu świata, dążenie do skupienia na sobie uwagi jednej osoby

DZIECI UMIESZCZONE W PLACÓWKACH

To dzieci opuszczone, z chorobą sierocą, z brakiem zdolności logicznego i abstrakcyjnego myślenia, słabą koncentracją uwagi i brakiem inicjatyw, często są to dzieci agresywne, nie potrafiące nawiązywać prawidłowych kontaktów emocjonalnych, niekiedy cechuje je oziębłość uczuciowa, nerwice, ADHD, lepkosć uczuciowa

W WIEKU PRZEDSZKOLNYM

Niedojrzałość uczuciowa, zahamowanie rozwoju emocjonalnego, problemy z nawiązywaniem i podtrzymywaniem kontaktów uczuciowych, poczucie niższości, samotności, lęki i depresje, niska aktywność życiowa i ubóstwo inicjatyw, słabe zainteresowanie otoczeniem, huśtawka nastrojów, bezradność, agresja, nieprzewidywalne zachowanie

W WIEKU SZKOLNYM

Zahamowanie rozwoju uczuć wyższych, niedojrzałość uczuciowa, brak umiejętności kochania, osamotnienie, lęk, poczucie niższości, bezradność, zmniejszenie aktywności i zainteresowania otoczeniem, ubóstwo inicjatyw, brak przywiązania do opiekunów, nadmierne zainteresowanie obcymi

DZIECI STARSZE I NASTOLATKI

Problemy z wyobraźnią, koncentracją uwagi, ze zrozumieniem siebie i innych, własną inicjatywą, logicznym rozumowaniem, abstrakcyjnym myśleniem

Ryc. 11 Zaburzenia dzieci z rodzin problemowych Źródło: M. Prokosz, *Dziecko osamotnione i sieroce. Między rodziną pochodzenia a rodzinną formą opieki*, [w:] R. Bibik, A. Urbanek (red.), *Człowiek w sytuacji (bez)nadziei*, PZWS Legnica 2011, s. 11-12.

2.5 Walory opieki rodzinnej

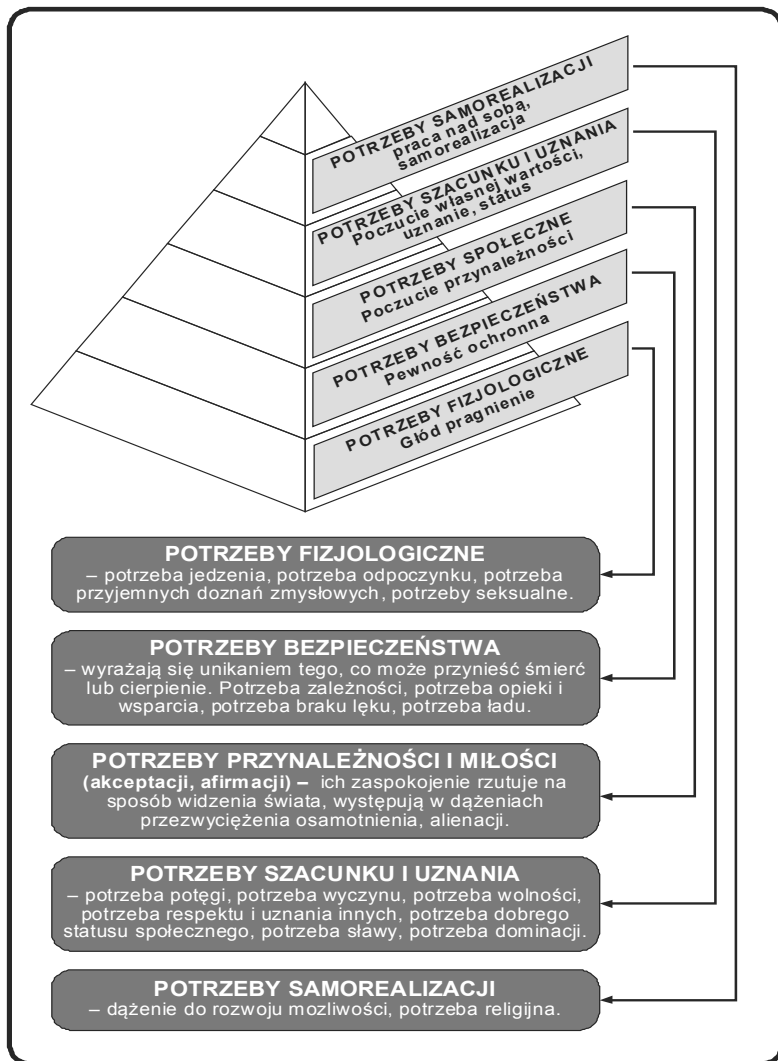
Działanie opiekuńcze w rodzinie posiada charakter naturalny i nastawione jest na zaspokojenie istotnych potrzeb wszystkich jej członków.

Rodzina funkcjonalna stanowi układ najbardziej korzystny do zaspokajania potrzeb swoich członków. Opieka rodzinna w szczególnym stopniu i zakresie wg Z. Dąbrowskiego zaspokaja potrzeby:

- akceptacji,
- bezpieczeństwa,
- przynależności i miłości,
- pozytywnego oddźwięku psychicznego,
- uznania,
- wyłączności,
- ekspresji emocjonalnej,
- pomocy i oparcia,
- intymności i rozluźnienia,
- stabilizacji,
- dobrej perspektywy.

Opiekę rodzinną cechuje allocentryzm i altruizm⁵¹. Należy przyjąć, że w normalnie funkcjonującej rodzinie zaspokajane są potrzeby powszechne (patrz: hierarchiczna typologia potrzeb powszechnych A. Masłowa – ryc. 12).

⁵¹ Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza*..., op.cit., 2006, s. 126-127.

Ryc. 12 Hierarchia potrzeb wg A. Maslowa

W rodzinie dysfunkcyjnej działania opiekuńcze są osłabione, a nawet nie realizowane. Istnieje często blokada potrzeb niższego rzędu, m.in. potrzeby fizjologiczne, bezpie-

czeństwa, szacunku i uznania, w wyniku czego u osób tworzących rodzinę pojawia się stan niezadowolenia i frustracji. W opinii A. Masłowa taki stan rzeczy może prowadzić do braku samorealizacji przez jednostkę, co skutkuje blokadą potrzeb wyższych (metapotrzeb). Można przyjąć, iż frustracja metapotrzeby może prowadzić do dyskomfortu osoby, którego w pełni nie jest ona w stanie sobie uświadomić. Konsekwencją braku realizacji metapotrzeb, są metapatologie jako efekt niezrealizowania określonych celów, wartości, potrzeb wyższego rzędu. Wybrane metapatologie prezentuje poniższa tabela.

Tab. 3 Metapatologie w ujęciu A. Masłowa

Wartości typu B - metapotrzeby	Wartości typu B - metapatologie
Prawda	Brak ufności, cynizm, sceptycyzm,
Dobroć	Egoizm, odrzucenie, niechęć
Piękno	Wulgarność, niesmak, brzydota
Jedność, całościowość	Dezintegracja
Dychotomia	Uproszczona wizja świata
Życiowe procesy	Myślenie o śmierci, robotyzacja, determinizm, brak zapału życiowego
Jedyność	Utrata poczucia tożsamości oraz odrębność, anonimowość
Perfekcja	Utrata nadziei
Konieczność (niezbędność)	Chaos, nieprzewidywalność
Pełnia (skończoność)	Niekompletność, brak nadziei, zanik życio- wych dążeń i umiejętności radzenia sobie
Sprawiedliwość	Wściekłość, gniew, cynizm, bezprawie, totalny egoizm
Porządek	Niepewność, brak poczucia bezpieczeństwa

Źródło: L. Pytka, *Pedagogika resocjalizacyjna*, WAPS Warszawa 2000, s. 39.

W rodzinie dysfunkcyjnej brak właściwej opieki, zwłaszcza nad dziećmi, uruchamia konieczność stworzenia opieki zastępczej.

Obecnie zaprezentowane zostaną dwa obszary opieki w rodzinie, tj. nad dzieckiem i osobą starzejącą się.

2.5.1 Opieka nad dzieckiem

Podjmując kwestie związane z opieką nad dzieckiem w rodzinie, a tym samym realizację potrzeb dziecka, należy zastanowić się nad ich siłą i ekspresją.

O realizacji potrzeb dzieci decyduje osoba dorosła rozbudzająca pragnienia. Dzieci z rodzin dysfunkcyjnych, czy dzieci chore, często nie mają rozbudzonych pragnień, bądź mają ograniczone szanse ich spełnienia. W związku z czym skazane są na rezygnację z nich. W tym przypadku mamy do czynienia z małą siłą i ekspresją potrzeb.

Dzieci o słabo rozbudzonych potrzebach przejawiają małe zainteresowanie otoczeniem, nie pojawiają się w nich nowe zainteresowania i inicjatywy. W rezultacie brak jest u nich motywów do rozwoju samodzielności i wszystkiego tego, co służy bezpiecznemu spełnieniu ich pragnień. Dzieci przystosowują się do warunków panujących. W rodzinie dysfunkcyjnej, doświadczają natomiast znacznych trudności adaptacyjnych idąc do przedszkola czy szkoły.

Rodzice są odpowiedzialni za prawidłową realizację potrzeb dzieciństwa, które są swoistymi właściwościami warunkującymi jakość życia, wszechstronny rozwój, czy też przystosowanie do otoczenia.

Swoistą klasyfikację potrzeb dzieciństwa zaproponowała M. Tyszkowa. Są to:

- potrzeba przywiązania,
- potrzeba stymulacji zmysłowej i społeczno-uczuciowej,
- potrzeba stałości otoczenia,
- potrzeba wzrostu i rozwoju,
- potrzeba znaczenia i ważności,
- potrzeba aktywności zabawowej,
- potrzeba oparcia i wzoru,
- potrzeba relacji partnerskich,
- potrzeba poczucia własnej wartości,
- potrzeba eksperymentowania w pełnieniu różnych ról⁵².

W opiece rodzinnej przedprogowy poziom rozwoju fizycznego, psychicznego i społecznego dzieci i młodzieży jest istotnym wyznacznikiem realizacji potrzeb.

2.5.2 Opieka rodzinna nad osobą starzejącą się

Ostatni okres życia człowieka określany jest jako późny okres dorosłości, wiek podeszły, senioralny, czy też starość. Kojarzony jest z utratą sił, niedołążnością, chorobami, zależnością od innych ludzi, szczególnie w załatwianiu różnych spraw.

Inwolucyjne następstwo procesu starzenia się człowieka powoduje, w znacznym stopniu, utratę posiadanych zdolności do samodzielnego zaspokajania swoich potrzeb. Przy

⁵² M. Tyszkowa, *Potrzeby rozwojowe dzieciństwa a warunki wychowania w środowisku zakładowym*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” nr 5,6, 1992, str. 193.

późnej starości pojawiają się różnorodne zmiany, które mogą być zrównoważone lub złagodzone dzięki wewnętrznym możliwościom danej osoby, jak też dzięki wsparciu otoczenia (por. tabela).

Tab. 4 Czynniki równoważące rozwój w okresie późnej dorosłości

Zadania i zdarzenia rozwojowe	Zasoby	Wsparcie otoczenia
Przejście na emeryturę	Doświadczenie zawodowe	Umożliwienie pełnienia funkcji doradcy, konsultanta; stworzenie możliwości dla wykorzystania zasobów osoby starszej
Kim jestem i kim byłem? – spojrzenie na własne życie w perspektywie całościowej	Wspomnienia, pamiątki, zdjęcia, ważne przedmioty, dotychczasowe dokonania	Docenienie ze strony rodziny, rówieśników; dobre relacje z nimi
„Wiązanie bagażu” – integracja bolesnych doświadczeń lub rozwijanie dotąd niezrealizowanych aktywności	Doświadczenie zawodowe i relacje społeczne; możliwość zintegrowania traumatycznych doświadczeń w taki sposób, by wносиły nowe wartości w świat innych ludzi (generatywność), na przykład spisanie wspomnień z czasów wojny, pełnienie roli konsultanta ds. uchodźców, zaangażowanie się w działalność charytatywną	Docenienie celowości takiego działania; afirmacja ze strony najbliższych i opiekunów; umożliwienie starszym ludziom angażowania się w działania związane z wolontariatem

Utrata zdrowia i sprawności fizycznej	Styl życia, ćwiczenia fizyczne, dieta	Propagowanie aktywnego stylu życia ludzi starszych; odpowiednie miejsca ćwiczeń i rekreacji
Utrata sprawności poznawczej	Styl życia, sposób organizowania sobie czasu wolnego, zainteresowania	Dostarczanie wyzwań intelektualnych
Zawężenie sieci kontaktów społecznych	Zdolność tworzenia satysfakcjonujących emocjonalnie relacji z innymi ludźmi w różnym wieku, podkreślenie pozytywnych emocji i minimalizowanie negatywnych, wysoka jakość kontaktów społecznych	Ułatwianie kontaktów społecznych, na przykład umożliwienie spotkań z przyjaciółmi, którzy nie są już sprawni

Źródło: A. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety człowieka*, GWP Gdańsk 2005, s. 621.

Opieka rodzinna nad osobami starzejącymi się jest najważniejszym źródłem wsparcia. W opinii A. Brzezińskiej przed dziećmi podejmującymi opiekę nad starzejącymi się rodzicami pojawiają się następujące zadania:

- zaakceptowanie pogarszającego się stanu zdrowia rodziców, ich słabnących sił fizycznych,
- udzielanie wsparcia zarówno materialnego, jak i psychicznego,
- opiekowanie się rodzicami i pielęgnowanie ich,
- radzenie sobie ze stratą rodziców⁵³.

⁵³ A. Brzezińska (red.), *Psychologiczne portrety...*, op.cit., s. 521.

Wśród działań opiekuńczych, udzielanych starzejącym się członkom rodziny na uwagę zasługują:

- wsparcie emocjonalne (pocieszanie w trudnych chwilach, wysłuchiwanie problemów starszej osoby np. dotyczących jej stanu zdrowia itp.),
- świadczenie różnych usług (m.in. pomoc w prowadzeniu gospodarstwa domowego, przygotowanie jedzenia, pomoc w przemieszczaniu się),
- pomoc w załatwianiu spraw urzędowych,
- pomoc materialna (m.in. udzielanie pomocy finansowej, zaoferowanie wspólnego zamieszkania).

Osoby w wieku senioralnym, a także ich opiekunowie mogą korzystać m.in. z :

- zasiłku pielęgnacyjnego dla osoby, która ukończyła 75 lat,
- stałego dodatku pielęgnacyjnego, przyznawanego przez ZUS dla osób, które ukończyły 75 lat,
- refundacji, którą daje Narodowy Fundusz Zdrowia przy zakupie pieluch lub pielucho- majtek dla osób starszych,
- usług opiekuńczych (osobie starszej, która wymaga pomocy innych, przysługują usługi opiekuńcze obejmujące pomoc w codziennych czynnościach, a także pomoc pielęgniarki, rehabilitanta czy fizjoterapeuty; taką pomoc załatwia się w ośrodkach pomocy społecznej),
- czasowego zwolnienia (do wykorzystania 14 dni w roku, po uprzednim wystawieniu zaświadczenia przez lekarza) oraz zasiłku opiekuńczego (tj. 80% wynagrodzenia, które otrzymuje opiekun), jeśli starzy rodzice czy dziadkowie potrzebują opieki ze strony członków rodziny.

2.6 Wybrane instytucje uzupełniające funkcje rodziny

Do instytucji uzupełniających funkcje rodziny zaliczamy: żłobek, kluby dziecięce, przedszkole, szkołę, internat i bursę, instytucje animacji kulturalnej i instytucje społeczno-wychowawcze oraz centrum informacji zawodowej⁵⁴. Poniżej omówione zostaną instytucje opieki nad dzieckiem do lat 3, przedszkole oraz wybrane formy opieki nad ludźmi starszymi.

2.6.1 Instytucje opieki nad dzieckiem do lat 3

Opiekę nad dzieckiem do lat 3 reguluje *Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r.* (Dz. U. nr 45, poz. 235). Opieka ta może być organizowana w formie żłobka lub klubu dziecięcego, a także sprawowana przez dziennego opiekuna oraz nianię.

Żłobki i kluby dziecięce mogą tworzyć i prowadzić: gminy, osoby fizyczne oraz osoby prawne, jak również jednostki nieposiadające osobowości prawnej. Ponadto gminy mogą tworzyć zespoły żłobków lub klubów dziecięcych w formie gminnych jednostek budżetowych.

Do zadań żłobka i klubu dziecięcego należy:

- zapewnienie dziecku opieki zbliżonej do opieki domowej,

⁵⁴ Por. J. Brągiel, S. Badora (red.), *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, UO Opole 2003, s. 23-125.

- zagwarantowanie dziecku opieki pielęgnacyjnej i edukacyjnej, z nastawieniem na aktywność zabawową,
- zagwarantowanie realizacji indywidualnych potrzeb dziecka,
- prowadzenie zajęć opiekuńczo-wychowawczych i edukacyjnych, uwzględniających rozwój psychomotoryczny dziecka.

Żłobek i klub dziecięcy działa na podstawie statutu.

W opinii Z. Dąbrowskiego podstawowymi elementami składowymi struktury placówki opiekuńczej są jego podopieczni oraz pracownicy⁵⁵.

Opieka w żłobku sprawowana jest nad dziećmi w wieku od ukończenia 20. tygodnia życia, natomiast w klubie dziecięcym od ukończenia 1. roku życia.

W żłobku zapewnia się opiekę nad dzieckiem w wymiarze do 10 godzin dziennie, natomiast w klubie do 5 godzin. W szczególnie uzasadnionych przypadkach wymiar opieki w żłobku może być, na wniosek rodzica dziecka, wydłużony.

W skład zespołu pracowników żłobka wchodzi: dyrektor, opiekunki, pielęgniarka (jeśli w grupie jest więcej niż dwanaście dzieci) oraz pracownicy administracji. Można również korzystać z pomocy wolontariuszy. Skład personelu zatrudnionego w żłobku lub klubie dziecięcym jest dostosowany do liczby dzieci uczęszczających do placówki.

Dyrektor żłobka lub osoba kierująca klubem dziecięcym powinni posiadać wykształcenie wyższe i 3-letnie doświadczenie w pracy z dziećmi lub wykształcenie średnie oraz

⁵⁵ Por. Z. Dąbrowski (red.), *Wprowadzenie do metodyki i opieki w domu dziecka*, PWN Warszawa 1985, s. 65-67.

5-letnie doświadczenie w pracy z dziećmi. Do obowiązków tych osób należy:

- przyjmowanie dzieci do placówki i prowadzenie ich ewidencji,
- nadzór nad pracą personelu,
- współpraca z rodzicami podopiecznych,
- nadzór stanu sanitarno-higienicznego prowadzonej placówki,
- zatrudnianie personelu spełniającego wymogi,
- nadzór nad przestrzeganiem regulaminu placówki.

Do podstawowych obowiązków pielęgniarki należy:

- czuwanie nad właściwą pielęgnacją dzieci, stanem sanitarnym placówki,
- kontrola i pomoc opiekunom w codziennym rozpoznawaniu stanu zdrowia dzieci,
- prowadzenie dokumentacji zdrowotnej podopiecznych,
- udzielanie pierwszej pomocy w nagłych wypadkach,
- prowadzenie edukacji zdrowotnej, współpraca z rodzicami⁵⁶.

Opiekunem w żłobku lub klubie dziecięcym może być osoba posiadająca kwalifikacje: pielęgniarki, położnej, opiekunki dziecięcej, nauczyciela wychowania przedszkolnego, nauczyciela edukacji wczesnoszkolnej lub pedagoga opiekuńczo-wychowawczego, a także osoba posiadająca wykształcenie średnie, mająca 2-letnie doświadczenie w pracy z małymi dziećmi oraz ukończyła specjalistyczne szkolenie w wymiarze 280 godzin. Opiekun sprawuje opiekę nad ośmiorgiem dzieci, a gdy w grupie znajduje się dziecko nie-

⁵⁶ J. Brągiel, S. Badora (red.), *Formy opieki...*, op.cit., s. 34.

pełnosprawne lub dziecko wymagające szczególnej opieki, maksymalnie nad pięciorgiem dzieci.

Do podstawowych zadań opiekunów w żłobku lub klubie dziecięcym należy realizacja założonych zadań z zakresem opieki higieniczno-zdrowotnej, wychowawczej i współdziałanie ze środowiskiem rodzinnym dziecka.

Podstawową rolą opiekunów jest odpowiednia, do możliwości dziecka, stymulacja werbalna i poznawcza, umożliwiająca funkcjonowanie dziecka w świecie reguł społecznych.

Do istotnych wskaźników jakości relacji z opiekunem należą:

1. Stymulacja dziecka, czyli zewnętrzne ukierunkowanie działalności, uwagi, pamięci dziecka na celową aktywność np. trening samoobsługi. Ważne jest tu zarówno aktywizowanie, jak i różnicowanie doznań i doświadczeń dziecka. Formą stymulowania dziecka przez opiekuna może być m.in. odpowiadanie, korygowanie mowy dziecka, zgoda, odmowa, chwalenie dziecka;
2. Korygowanie zachowań dziecka, czyli hamowanie zachowań impulsywnych i nieakceptowanych podczas spontanicznej aktywności dziecka. Do form korygowania można zaliczyć m.in. ostrzeżenie, karcenie, powstrzymywanie;
3. Wspieranie chęci dziecka do podejmowania aktywności polega na przywracaniu dobrego samopoczucia oraz akceptacji woli dziecka. Uczuciowość opiekuna przejawia się m. in. w uśmiechaniu się, zabawie z dzieckiem, chwaleniem dziecka.

Ważnym elementem pracy opiekuńczo-wychowawczej jest plan dnia dziecka uwzględniający:

- liczbę godzin snu dziennego,
- posiłki,
- pobyt na świeżym powietrzu,
- czas przeznaczony na zabawę,
- pory wykonywania czynności pielęgnacyjno-higienicznych.

Realizacja racjonalnego trybu funkcjonowania dziecka w placówce wymaga przestrzegania zasady dostosowania rodzaju i czasu tworzenia zajęć do możliwości dzieci. Najczęściej stosowane formy pracy opiekuńczo-wychowawczej to:

- indywidualny kontakt opiekunów z dziećmi,
- organizacja zabaw rytmiczno-muzycznych, dydaktycznych, tematycznych i ruchowych,
- swoboda aktywności dzieci.

Wśród podmiotów realizujących opiekę nad dziećmi w wieku do lat 3, przewiduje się instytucję dziennego opiekuna, którego zatrudnia gmina na podstawie umowy o świadczenie usług. Opiekun sprawuje opiekę maksymalnie nad pięciorgiem dzieci, które ukończyły 20. tydzień życia.

Dzienny opiekun powinien dawać rękojmię należytego sprawowania opieki nad dziećmi, posiadać właściwe warunki lokalowe do prowadzenia działalności oraz odbyć odpowiednie szkolenia.

Nadzór nad żłobkami, klubami dziecięcymi oraz dziennym opiekunem, w zakresie warunków i jakości świadczonej opieki, sprawuje lokalny organ administracji państwowej.

2.6.2 Przedszkole

Wiek przedszkolny jest fazą przejściową między życiem w ograniczonym środowisku domowym, a życiem w otwartym środowisku pozadomowym – przedszkolu.

W Polsce prowadzenie przedszkoli jest jednym z podstawowych zadań własnych gminy, co określa *Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 r.* (Dz. U. 1991, nr 95, poz. 425).

Oprócz przedszkoli działają również:

1. zespoły wychowania przedszkolnego, w których zajęcia prowadzone są w niektóre dni tygodnia,
2. punkty przedszkolne, w których zajęcia odbywają się przez cały rok szkolny.

Funkcjonowanie takich form reguluje *Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 10 stycznia 2008 r. w sprawie rodzajów innych form wychowania przedszkolnego, warunków tworzenia i organizowania tych form oraz sposobu ich działania.*

Praca opiekuńczo-wychowawcza oparta jest na:

- dziecku, jego potrzebach i optymalnym wspieraniu jego wszechstronnego rozwoju,
- oddziaływaniu na rodziców w celu stworzenia jednolitego postępowania wychowawczego, uzyskiwaniu informacji o dziecku, prowadzeniu racjonalnej opieki oraz właściwym przygotowaniu do edukacji szkolnej.

Szansę wszechstronnego rozwoju dziecka stwarza wczesna edukacja przedszkolna⁵⁷.

Tab. 5 Korzyści płynące z uczęszczania dziecka do przedszkola

W zakresie relacji społecznych	Korzyści indywidualne
Nabywanie różnych kompetencji społecznych	
– wypowiedzianie się w małej i dużej grupie, – uczenie się współpracy z innymi w różnych warunkach, – słuchanie innych i bycie wysłuchanym, – nawiązywanie i podtrzymywanie kontaktów z innymi, – wzrost świadomości potrzeb innych dzieci i dorosłych	– zwiększanie się poczucia pewności siebie w nowych sytuacjach, – zwiększanie się poczucia własnej wartości – rozpoznanie ekspresji własnych potrzeb, – wzrost możliwości rozwiązywania problemów.

Źródło: A. Brzezińska (red.), *Psychologiczne...*, op.cit., s. 320.

Wychowaniem przedszkolnym objęte są dzieci w trzecim roku życia, aż do podjęcia obowiązku szkolnego.

Niezależnie od formuły organizacyjnej placówki wychowania przedszkolnego, wspomaganie i edukacja dzieci jest realizowana zgodnie z obowiązującą podstawą programową. Placówki wychowania przedszkolnego w równej mierze pełnią funkcje opiekuńcze, wychowawcze i edukacyjne⁵⁸.

⁵⁷ Por. *Jak organizować edukację przedszkolną w nowych formach*, „Informator”, MEN Warszawa 2008, s. 6.

⁵⁸ A. Brzezińska, M. Burtowy (red.), *Psychologiczne problemy edukacji przedszkolnej*, UAM Poznań 1982, s. 34-35; M. Kwiatkowska (red.),

W opinii E. Gruszczyk-Kolczyńskiej można wyróżnić następujące cele wychowania przedszkolnego:

- **wspomaganie dzieci w rozwijaniu uzdolnień oraz kształtowaniu intelektualnych potrzebnych im w codziennych sytuacjach i w dalszej edukacji;**
- **wychowanie dzieci tak, żeby lepiej orientowały się w tym, co dobre i co złe,** potrafiły zgodnie bawić się i uczyć, kulturalnie zwracać się do innych w domu, w przedszkolu, na ulicy;
- **kształtowanie u dzieci odporności emocjonalnej, koniecznej do racjonalnego radzenia sobie w nowych i trudnych sytuacjach,** w tym także łagodniejszego znoszenia stresów i porażek;
- **rozwijanie umiejętności społecznych dzieci,** które są niezbędne w poprawnych relacjach z dziećmi i dorosłymi;
- **troska o zdrowie dzieci, ich rozwój fizyczny oraz sprawność ruchową,** aby chciały i mogły uczestniczyć w zabawach, grach sportowych;
- **budowanie dziecięcej wiedzy o świecie społecznym, przyrodniczym i technicznym,** a także rozwijanie u dzieci umiejętności prezentowania swoich przemyśleń w sposób zrozumiały dla innych;
- **wprowadzenie dzieci w świat wartości estetycznych** i rozwijanie umiejętności wypowiedzania się poprzez muzykę, małe formy teatralne oraz sztuki plastyczne;

Podstawy pedagogiki przedszkolnej, PZWS Warszawa 1988, s. 24-26.

- **kształtowanie u dzieci poczucia przynależności społecznej:** do rodziny, grupy rówieśniczej i wspólnoty narodowej;
- **zapewnienie dzieciom lepszych szans edukacyjnych** poprzez wspieranie ich ciekawości, aktywności i samodzielności⁵⁹.

Podstawowym elementem wyznaczającym organizację placówki jest statut uchwalany przez radę przedszkola oraz radę pedagogiczną.

Właściwą organizację placówki wychowania przedszkolnego zapewnia zaplecze materialne m.in. wyposażenie sal zajęć w niezbędne meble i pomoce edukacyjne, a także ogród, plac zabaw z odpowiednim zagospodarowaniem i wyposażeniem.

Istotnym elementem organizacji pracy przedszkola jest ramowy rozkład dnia zawierający ustalenia dotyczące m.in. harmonogramu zajęć, stałych godzin posiłków, godzin pracy przedszkola oraz zajęć dodatkowych.

W celu organizacji i udzielania dzieciom i ich rodzinom pomocy w zakresie diagnozowania i rozwiązywania problemów wychowawczych i dydaktycznych, realizowane są m.in. zajęcia korekcyjno-kompensacyjne, logopedyczne, terapeutyczne, zajęcia psychoedukacyjne, warsztaty, porady i konsultacje dla rodziców.

Rola nauczycieli przedszkola polega zarówno na tworzeniu działań opiekuńczo-wychowawczych, jak i kształtowaniu i organizowaniu zewnętrznych i wewnętrznych warunków

⁵⁹ Por. *Jak organizować edukację przedszkolną...*, op. cit.

działalności dzieci. Najczęściej stosowane metody pracy z dzieckiem to:

1. **Metody oparte na działaniu dziecka (czynne):** metody odtwarzania podczas uczenia się piosenek, wiersza; metoda ćwiczeń polegająca na wielokrotnym powtarzaniu przez dziecko czynności (uczenie prawidłowej wymowy);
2. **Metody oparte na obserwacji (percepcyjne):** metody pokazu, metody przykładu (wzorzec osobowy nauczyciela);
3. **Metody oparte na słowie (słowne):** rozmowy, zagadki, instrukcje, metody żywego słowa.

Do podstawowych form organizacyjnych realizowanych w placówkach wychowania przedszkolnego należą:

1. Zabawy i zajęcia dowolne

Zabawa jako forma działalności dziecka pojawia się wcześniej niż w wieku przedszkolnym.

Zmiany treści zabawy przedstawi poniższa tabela.

Tab. 6 Zmiana treści zabawy w okresie dzieciństwa

Rodzaj zabawy	Treść aktywności zabawowej
Zabawa funkcjonalna (sensomotoryczna)	jakikolwiek powtarzający się ruch z wykorzystaniem przedmiotów lub bez nich, taki jak: toczenie piłki, ciągnięcie zabawki, oglądanie własnej dłoni
Zabawa konstrukcyjna	manipulowanie przedmiotami w celu skonstruowania czegoś z gotowych elementów, także według wzoru (np. budowanie klocków lego i klocków drewnianych) lub stworzenia czegoś na nowo („po swojemu”)

Zabawa dramatyczna (na niby)	stwarzanie wymyślonej sytuacji, aby zaspokoić indywidualne pragnienia i potrzeby; udawanie, że jest się czymś lub kimś (lekarzem, nauczycielką, supermanem, koniem), począwszy od względnie prostych aktywności do coraz bardziej wypracowanych fabuł
Gry z regułami	jakakolwiek czynność z występowaniem reguł, strukturą działania i celem (takim jak wygrywanie), np. zabawa w berka, gra w klasy, gra planszowa; akceptacja wcześniej ustalonych reguł i respektowanie ich

Źródło: Brzezińska A. (red.), *Psychologiczne...*, op.cit., s. 199.

L. S. Wygotski twierdzi, że zabawa stanowi najważniejszą linię rozwoju, ponieważ zaspokaja pragnienia dziecka i powoduje, że dziecko rozwija się w niej społecznie, moralnie, emocjonalnie i umysłowo⁶⁰.

Najczęściej zajęcia dowolne są zabawami samorzutnymi, łączącymi ze sobą elementy zabaw naukowych, konstrukcyjnych, tematycznych i badawczych.

2. Zajęcia obowiązkowe

Do zajęć obowiązkowych zalicza się czynności samoobsługowe, codzienne zajęcia realizowane przez nauczycielkę, spacer, wycieczki, uroczystości przedszkolne i zajęcia okolicznościowe.

Obecnie w Polsce obserwujemy stopniowy wzrost zapotrzebowania na wychowanie przedszkolne. Osoby pracujące oczekują pomocy w postaci profesjonalnej opieki nad dzieć-

⁶⁰ Por. L. S. Wygotski, *Zabawa i jej rola w rozwoju psychicznym dziecka*, [w:] A. Brzezińska, M. Marchow, L. S. Wygotski (red.), *Wybrane prace psychologiczne II*, Zys i S-ka Poznań 2002, s. 141-143.

mi. Coraz więcej rodziców ma świadomość korzyści wynikających z uczęszczania dziecka do przedszkola.

2.6.3 Wybrane formy opieki nad ludźmi starymi

Do najważniejszych form opieki nad ludźmi starymi zaliczyć można formy kreatywne (np. Uniwersytet Trzeciego Wieku) oraz formy wsparcia i opieki (np. ośrodki wsparcia dziennego, dom pomocy społecznej, hospicjum).

2.6.3.1 Uniwersytet Trzeciego Wieku

Rozwijająca się w Polsce sieć Uniwersytetów Trzeciego Wieku może wskazywać na potrzeby uczenia się w okresie późnej starości.

W opinii psychologów edukacja w okresie późnej dorosłości pozwala na zachowanie sprawności umysłowej, fizycznej, a także aktywności społecznej (kontaktowanie się z innymi ludźmi). Istotę uczenia się w okresie późnej starości ilustruje poniższa tabela.

Tab. 7 Uczenie się w okresie późnej starości

Potrzeby edukacyjne	Bariery w uczeniu się	Czynniki wspomagające uczenie się
wiedza i umiejętności techniczne: • korzystanie z komputera • korzystanie z bankomatu • obsługiwane	problemy fizyczne: • ograniczona możliwość poruszania się • choroby • pogorszenie wzroku i słuchu • zmniejszone	• poczucie własnej skuteczności • akceptacja własnych ograniczeń • adaptacja do nowych warunków • pozytywne myślenie • otwarcie się na

kont osobistych przez telefon (rachunki itd.) • korzystanie i programowanie sprzętu muzycznego, telewizora, wideo zdrowie: • radzenie sobie z problemami zdrowotnymi • uzyskiwanie informacji (głównie od lekarzy) odpoczynek i rozrywka: • niekiedy nowe zainteresowania, ale i rozwijanie już istniejących tematy związane z „życiem”: • najczęściej były to tematy związane z radzeniem sobie ze sprawami finansowymi, spadkowymi, prawnymi itd.	poczucie bezpieczeństwa • zależność od osób trzecich (przy załatwianiu różnych spraw, pomoc w środkach komunikacji) problemy związane z funkcjonowaniem poznawczym i emocjonalnym: • problemy z pojemnością pamięci • problemy z zapamiętywaniem kolejności działań (np. podczas obsługi komputera) • problemy z koncentracją uwagi • potrzeba przekazywania wiedzy w sposób komunikatywny (dostosowanie słownictwa, odpowiednie metafory) • zaległości w dotychczasowej edukacji • brak motywacji	nowe doświadczenia • uzmysłwienie sobie, że nauka jest wciąż możliwa

Źródło: A. Brzezińska (red.), *Psychologiczne...*, op.cit., s. 654.

Programowe założenia Uniwersytetu Trzeciego Wieku przewidują:

- organizację kształcenia dla ludzi starszych,

- opracowanie metod i technik edukacyjnych adekwatnych do możliwości słuchaczy,
- organizację czasu wolnego,
- promocję aktywnych form życia i wypoczynku,
- wdrażanie do samokształcenia i samopomocy,
- pomoc w realizacji i rozwoju zainteresowań,
- zachęcanie do szerokiego udziału w życiu społecznym.

Uniwersytety ustawicznie poszerzają swoją ofertę programową. Formy pracy stanowią interdyscyplinarne wykłady, zróżnicowane tematycznie koła zainteresowań, zajęcia warsztatowe⁶¹.

Działalność statutową wspomagają szkoły wyższe, gwarantując kadrę dydaktyczną oraz bazę lokalową. Ze względu na rosnące zainteresowanie społeczne wiele Uniwersytetów poszerza swoją działalność przez tworzenie filii oraz Klubów Seniora.

⁶¹ J. Brągiel, S. Badora, *Formy opieki...*, op. cit., s. 239.

3. Opiekuńczo-wychowawcza działalność szkoły

3.1 Funkcje opiekuńcze szkoły

Szkoła jest środowiskiem posiadającym dużo możliwości realizowania funkcji opiekuńczo-wychowawczej wobec uczniów. Realizacja zadań opiekuńczo-wychowawczych powinna być dostosowana do każdego poziomu edukacyjnego.

Wprowadzenie zmiany w systemie szkolnictwa (*Ustawa o systemie oświaty z dnia 25 lipca 1998 r.*) miało na celu uczynienie szkoły placówką przyjazną, pożyteczną i przyjemną dla uczniów.

Niżej omówiona zostanie edukacja zintegrowana w szkole podstawowej.

Od września 2014 r. w Polsce dzieci sześciolatnie zostaną objęte obowiązkiem szkolnym. W związku z tym poczyniono szereg zmian dotyczących nauczania zintegrowanego. W młodszych klasach nauczyciel decyduje o tym ile trwają konkretne zajęcia, stosuje przerwy, kiedy dzieci tego potrzebują. Zajęcia są zabawami ruchowymi. Z tego powodu klasy lekcyjne powinny mieć wydzieloną:

- 1) część edukacyjną wyposażoną w meble dostosowane do wzrostu dzieci oraz szafki, w których uczniowie mogą zostawiać podręczniki i przybory szkolne,
- 2) część rekreacyjną do zabaw i odpoczynku, np. sprzęt do zabaw ruchowych w zakresie programu *Radosna szkoła*.

Edukacja w klasach I-III szkoły podstawowej realizowana jest w formie kształcenia zintegrowanego i w każdym kolejnym roku wiadomości i umiejętności nabyte przez dziecko, są powtarzane i pogłębiane, a następnie rozszerzane.

Dzieci poznają nowe zagadnienia, najczęściej ucząc się przez zabawę.

Podstawa programowa obejmuje edukację polonistyczną, matematyczną, przyrodniczą, artystyczną oraz naukę języka obcego i zajęcia komputerowe.

W zależności od potrzeb i możliwości uczniów szkoła organizuje zajęcia opiekuńczo-wychowawcze, zapewniające dzieciom interesujące spędzanie czasu, przyjazną atmosferę oraz zajęcia powiększające szanse edukacyjne uczniów zdolnych oraz mających trudności w nauce.

Ministerstwo Edukacji Narodowej opracowało zasady pracy z uczniami specjalnymi. Trudności mogą wynikać z niepełnosprawności sensorycznej, intelektualnej, ograniczeń zdrowotnych i środowiskowych. Uczeń ze specjalnymi potrzebami, to bardzo często uczeń szczególnie uzdolniony. W związku z tym wypracowany został model do pracy z uczniem, który ma trudności w realizacji standardów zawartych w podstawie programowej wychowania przedszkol-

nego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół i placówek⁶².

Rozpoznanie specjalnych potrzeb edukacyjnych ucznia przeprowadza Zespół, tworzony odpowiednio przez nauczycieli, wychowawców grup wychowawczych, specjalistów prowadzących zajęcia z dzieckiem. Jak twierdzi B. Trochmiak

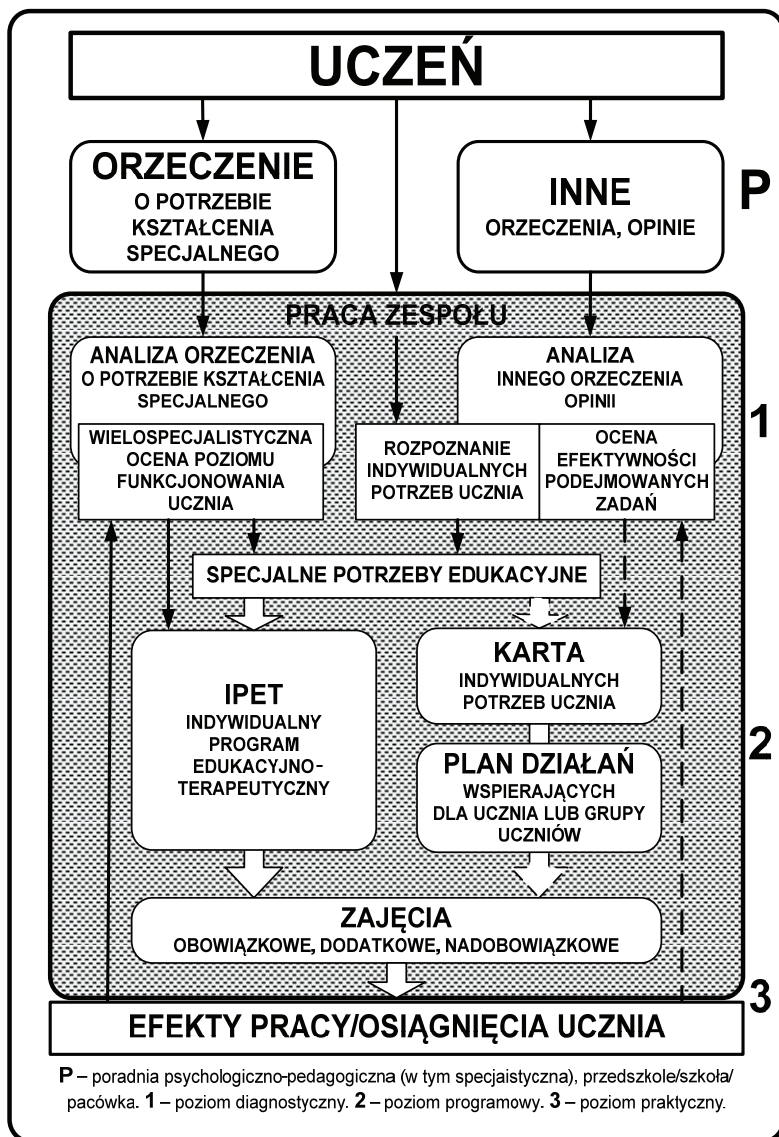
„wiąże się to z systematycznym zbieraniem informacji, obserwacją, rozpoznawaniem warunków, przebiegu i wyników uczenia się. Stosowane procedury mają na celu określenie przyczyn niepowodzeń szkolnych ucznia, rozpoznanie ryzyka wystąpienia specyficznych trudności w uczeniu się, a także określenie predyspozycji i uzdolnień. Na podstawie przeprowadzonego rozpoznania zespół opracowuje odpowiednią dla dziecka ofertę edukacyjną lub edukacyjno-terapeutyczną. W przypadku posiadania przez ucznia orzeczenia o potrzebie kształcenia specjalnego wydanego przez publiczną poradnię psychologiczno-pedagogiczną, w tym poradnię specjalistyczną. Zespół opracowuje Indywidualny Program Edukacyjno-Terapeutyczny (IPET), a w przypadku posiadania orzeczenia o potrzebie indywidualnego obowiązkowego

⁶² Młodzieżowe ośrodki wychowawcze, młodzieżowe ośrodki socjoterapii, specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze oraz specjalne ośrodki wychowawcze dla dzieci i młodzieży wymagających stosowania specjalnej organizacji nauki, metod pracy i wychowania i inne, zgodnie z *Ustawą z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty* (Dz. U. z 2004 r., Nr 256, poz. 2572, z późn. zm.).

rocznego przygotowania przedszkolnego, orzeczenia o potrzebie indywidualnego nauczania dzieci i młodzieży wydanego przez publiczną poradnię psychologiczno-pedagogiczną, w tym poradnię specjalistyczną lub opinii poradni psychologiczno-pedagogicznej (w tym poradni specjalistycznej) bądź na podstawie rozpoznania dokonanego na poziomie przedszkola, szkoły, placówki, Zespół zakłada i prowadzi Kartę Indywidualnych Potrzeb Ucznia. Karta jest podstawą do opracowania Planu Działań Wspierających (PDW). PDW może być opracowany dla ucznia (plan indywidualny) oraz dla grupy uczniów o jednorodnym lub zbliżonym rozpoznaniu. IPET i PDW realizowane są na zajęciach obowiązkowych, dodatkowych i nadobowiązkowych zgodnie z prawem oświatowym⁶³.

Model pracy z uczniem jest trzypoziomowy i zawiera poziom: diagnostyczny, programowy i praktyczny.

⁶³ B. Trochimiak, *Model pracy z uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w przedszkolu, szkole podstawowej, gimnazjum i szkole ponadgimnazjalnej*, [w:] *Podniesienie efektywności kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Materiały dla nauczycieli*, MEN Warszawa 2010, s. 41.

Ryc. 13 Model pracy z uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Źródło: B. Trochimiak, *Model...*, op.cit., s. 42.

Funkcja opiekuńcza szkoły jest, obok funkcji dydaktycznej i wychowawczej, podstawowym skalnikiem w całości kształcie pracy szkoły.

M. Pelcowa określa zasady, na których powinno opierać się prawidłowe postępowanie szkoły:

- działalność opiekuńczą powinna poprzedzić rzetelna diagnostyka pedagogiczna,
- opieka w zakresie tworzenia środowiska sprzyjającego prawidłowemu rozwojowi uczniów, powinna być ciągła i systematyczna,
- działalność opiekuńcza powinna być elastyczna, modyfikowana w zależności od zaistniałych warunków i sytuacji,
- nauczyciel sprawujący opiekę, powinien rozwiązywać należycie problemy opiekuńczo-wychowawcze swoich uczniów⁶⁴.

M. Winiarski pisząc o opiekuńczej roli szkoły wskazuje, że powinna się ona odnosić do dziecka, jego rodziny i środowiska zamieszkania⁶⁵.

Z kolei w opinii J. Materne szkoła powinna realizować następujące funkcje opiekuńcze:

- funkcję rozpoznania sytuacji opiekuńczej szkoły, uczniów i ich rodzin,

⁶⁴ Por. M. Pelcowa, *Opiekuńczo-wychowawcza funkcja szkoły*, [w:] T. Wiloch (red.), *Szkoła wychowująca*, WSiP Warszawa 1978.

⁶⁵ Por. M. Winiarski, *Opiekuńcza rola szkoły jako przedmiot badań pedagogicznych*, [w:] J. Wołczyk i inni (red.), *Pedagogika opiekuńcza, Materiały z krajowej konferencji Komitetu Nauk Pedagogicznych PAN*, Warszawa 1977.

- funkcję kształtowania szkoły jako środowiska rozwoju uczniów,
- funkcję stymulowania rozwoju uczniów,
- funkcję kompensacyjną opieki szkolnej,
- funkcję wychowania opiekuńczego,
- funkcję zabezpieczenia pobytu uczniów w szkole,
- funkcję doradczą dla uczniów, rodziców,
- funkcję kierowania poszczególnych przypadków zagrożenia rozwoju uczniów do wyspecjalizowanych instytucji opiekuńczych⁶⁶.

Natomiast G. Gajewska wskazuje na następujące funkcje opiekuńczo-wychowawcze, które szkoła powinna wypełniać:

- zapewnia warunki higieny, zdrowia i bezpieczeństwa,
- kompensuje niedostatki opieki rodzinnej,
- koryguje, rewaliduje deformacje, deficyty rozwojowe,
- pomaga w osiągnięciu powadzenia szkolnego,
- stwarza dodatnią atmosferę życia⁶⁷.

Z. Dąbrowski definiuje funkcje opiekuńcze szkoły jako „urzeczywistnione wymagania, wartości opieki w zróżnicowanej aktywności dydaktyczno-wychowawczej, organizacyjno-bytowej i stosunkach interpersonalnych, przejawiających się w formie edukacji. Inaczej, to opiekuńcza waloryzacja całokształtu życia i działalności szkoły, w tym zwłaszcza dydaktycznej, i stosunków nauczyciel-uczniowie”⁶⁸.

⁶⁶ J. Materne, *Funkcje opiekuńcze szkoły, wprowadzenie do metodyki pracy opiekuńczej*, PWN Warszawa-Lódź 1988, s. 68-70.

⁶⁷ G. Gajewska, *Pedagogika opiekuńcza i jej metodyka*, COGITO Zielona Góra 2004, s. 81.

⁶⁸ Z. Dąbrowski, *Terminologia pedagogiki...*, op.cit.

Autor definicji tworzy własną klasyfikację funkcji opiekuńczych szkoły. Należą do nich następujące funkcje:

- podstawowe, niezbywalne (zapewnienie warunków bezpieczeństwa, higieny i zdrowia),
- kompensacyjne, substytutywne (wyrównywanie niedostatków opieki w rodzinie),
- korekcyjno-wychowawcze (korygowanie i wyrównywanie deficytów rozwojowych),
- warunkowania rozwoju (tworzenie warunków do rozwijania uzdolnień i zainteresowań),
- powodzeniowe (zapewnianie warunków odnoszenia sukcesów przez ucznia),
- atmosfero-twórcze (tworzenie pozytywnej atmosfery dobrego klimatu placówki)⁶⁹.

3.2 Nauczyciel wychowawca w realizacji zadań opiekuńczo-wychowawczych

Prawidłowa realizacja zadań opiekuńczo-wychowawczych szkoły uwarunkowana jest kompetencjami jakimi dysponuje nauczyciel wychowawca.

Do niezbędnych cech (składników osobowości) nauczyciela S. Nałaskowski zalicza:

- „a) Pozytywny stosunek nauczyciela do wychowalności i wykształcalności uczniów, wyrażający się w optymizmie pedagogicznym oraz w wierze nauczy-

⁶⁹ Ibidem, s. 435.

- ciela w wychowalność i wykształcalność wszystkich uczniów,
- b) Stosunek nauczyciela do celów kształcenia, objawiających się w sile pragnienia (...),
 - c) Pożądaný stosunek nauczyciela do uczniów jako strony (uczestników) w procesie wychowania oznaczający umiłowanie wszystkich uczniów, pozytywne emocjonalne odniesienie do nich oraz skłonności nauczyciela (rozumiane jako coś szlachetnego) do bezwarunkowej akceptacji wszystkich wychowanków”⁷⁰.

Model-wzorzec opiekuna-wychowawcy nakreślił Z. Dąbrowski. Składa się on z następujących elementów:

- kompetencje poznawcze,
- zdolności do pozyskiwania i generowania przedmiotów i potrzeb,
- dyspozycje kompensacyjne,
- kompetencje zawodowe (warsztat pracy wychowawczej),
- pozytywne postawy opiekuńcze i wychowawcze,
- być dobrym i kulturalnym człowiekiem⁷¹.

J. Żebrowski wskazuje cechy, które powinny charakteryzować wychowawcę-opiekuna. Są to:

- wyobraźnia pedagogiczna,
- życzliwy stosunek do wychowanków,
- rozległe zainteresowania i ciągłe ich pogłębianie,
- umiejętność realnej oceny swojej pracy,

⁷⁰ S. Nałaskowski, *Kształcenie i wychowanie w zreformowanej szkole polskiej*, Impuls Kraków 2001, s. 60.

⁷¹ Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza* ..., op.cit., s. 230-231.

- ustawiczna praca nad swoim rozwojem,
- takt i kultura osobista oraz pedagogiczna,
- wrażliwość etyczna i estetyczna,
- odpowiedzialność,
- tolerancyjność⁷².

Natomiast J. Raczkowska uważa, że modelowo wychowawcę powinny cechować:

- świadomość własnych zobowiązań kulturowych,
- odpowiedzialność za kształtowanie młodego człowieka,
- ciągle na nowo tworzona w sobie i wzbogacana kultura ogólna,
- profesjonalna umiejętność korzystania z wiedzy i nauki,
- twórcza aktywność oraz posiadanie własnego warsztatu badawczego.

Według J. Materne w pracy opiekuńczo-wychowawczej na terenie szkoły konieczne jest przestrzeganie następujących zasad:

- zasada odpowiedzialności za pełny rozwój każdego ucznia,
- zasada podmiotowości opiekuńczej uczniów,
- zasada optymalizacji zasobów materialno-technicznych szkoły,
- zasada humanizacji infrastruktury i pracy szkoły,
- zasada bezwzględnej walki z zagrożeniami rozwoju uczniów,

⁷² M. Żebrowski, *Praca pedagoga w domu dziecka*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” nr 5 1983.

- zasada ufności i dyskretności opieki,
- zasada systematyczności pracy opiekuńczej⁷³.

Poszerzone treści dotyczące opiekuna zamieszczone zostały w rozdziale szóstym opracowania.

3.3 Pedagog szkolny

Szczególne role pedagoga szkolnego polega na realizacji zadań opiekuńczo-wychowawczych współdziałając z nauczycielami i innymi pracownikami szkoły, uczniami, rodzicami uczniów oraz środowiskiem lokalnym⁷⁴.

Do zadań pedagoga szkolnego należy zaliczyć:

1. zadania o charakterze organizacyjnym:
 - dokonywanie diagnozy i analizy m.in. potrzeb uczniów, sytuacji rodzinnej uczniów,
 - poradnictwo dla uczniów, rodziców, nauczycieli,
 - współdziałanie w opracowywaniu szkolnych programów wychowawczo-opiekuńczych,
 - składanie informacji o realizacji zadań opiekuńczo-wychowawczych na radzie pedagogicznej,
 - współpraca z instytucjami w środowisku lokalnym np. poradnią psychologiczno-pedagogiczną;
2. zadania w zakresie profilaktyki wychowawczej:

⁷³ J. Materne, *Funkcje opiekuńcze...*, op.cit., s. 90.

⁷⁴ Por. M. Markowska, *Zagrożenia procesów edukacyjnych współczesnej szkoły w ocenie pedagoga szkolnego*, [w:] J. Sowa, D. Pstrąg (red.), *Pedagogika opiekuńcza wobec współczesnej orientacji filozoficznej i praktyki pedagogicznej* t. 2, Wyd. CDP Rzeszów 1998.

- organizowanie terapii pedagogicznej i socjoterapii,
 - opieka nad uczniami ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi,
 - oddziaływanie pedagogiczne na rodziny dysfunkcyjne,
 - współdziałanie w opracowaniu szkolnego programu profilaktycznego,
 - współpraca z instytucjami przeciwdziałającymi niedostosowaniu społecznemu np. policją;
3. zadania w zakresie pomocy socjalnej:
- zapewnianie dożywiania dzieciom,
 - pomoc w zapewnieniu uczniom opieki świetlicowej,
 - współdziałanie z instytucjami pomocy społecznej w celu organizacji pomocy materialnej dla uczniów z rodzin ubogich;
4. zadania z zakresu prowadzenia dokumentacji:
- dziennik pracy,
 - ewidencja wychowanków wymagających szczególnej opieki wychowawczej,
 - plan pracy,
 - dokumentacja związana ze współpracą pedagoga z instytucjami⁷⁵.

Uogólniając można stwierdzić, że pedagog szkolny powinien być dobrym diagnostą, profilaktykiem, terapeutą oraz organizatorem działań opiekuńczo-wychowawczych.

⁷⁵ Z. Zieja (red.), *Poradnik metodyczny dla wychowawców*, Wyd. KK, Jelenia Góra 2003, s. 147-148.

3.4 Świetlica szkolna

Funkcjonowanie świetlicy opiera się na ramowym statucie, który zawarty jest w zarządzeniu regulującym pracę świetlicy (Dz. U. 1994, Nr 41).

Świetlica jest placówką dla uczniów, którym rodzice nie mogą zapewnić opieki, dla uczniów dojeżdżających, a także dla uczniów wykazujących zaburzenia zachowania. Jej podstawowe cele to:

- zapewnienie uczniom opieki wychowawczej,
- tworzenie warunków do nauki własnej i pomocy w nauce,
- rozwijanie zainteresowań i uzdolnień uczniów,
- łagodzenie i eliminowanie zaburzeń w zachowaniu dzieci.⁷⁶

Składnikiem racjonalnej organizacji pracy świetlicy jest prawidłowe programowanie i planowanie działalności opiekuńczo-wychowawczej z podopiecznymi. Wg M. Żelazkiewicza należy kierować się tutaj następującymi zasadami:

1. Zasada dostosowania działalności opiekuńczo-wychowawczej do potrzeb i zainteresowań podopiecznych oraz ich możliwości psychofizycznych,
2. Zasada dobrowolności uczestnictwa wychowanków w zajęciach. Zgodnie z tą zasadą, każdy uczeń ma prawo do udziału w zajęciach i do rezygnacji z zajęć, jak

⁷⁶ Zob. B. Matyjas, *Realizacja funkcji opiekuńczej szkoły*, [w:] B. Matyjas, R. Stolecka-Zuber (red.), *Opieka i Wychowanie w rodzinie, szkole i środowisku*, Wyd. AŚ Kielce 2007, s. 73 i nast.

również do wyboru takich zajęć, które mu aktualnie odpowiadają,

3. Zasada atrakcyjności zajęć. Polega na inspirowaniu przez wychowawcę i pobudzanie uczestników do wysuwania różnych pomysłów, by zajęcia stały się atrakcyjne dla nich,
4. Zasada wszechstronnej aktywizacji uczniów. Zasada ta wynika z ogólnopedagogicznej prawidłowości zawartej w stwierdzeniu, iż człowieka biernego nie sposób nauczyć i wychować, zatem wszechstronna aktywizacja uczniów oznaczać będzie:
 - respektowanie, rozwijanie i wychowawcze wykorzystanie możliwie wszelkich zainteresowań i mód pojawiających się wśród dzieci i młodzieży,
 - rozbudzanie zainteresowań i inspirowanie aktywności uczniów także w tych dziedzinach i rodzajach zajęć, które są mało popularne lub nie znane dzieciom i młodzieży, a mogą być atrakcyjne i wychowawczo-konstruktywne,
 - stałe i systematyczne tworzenie sytuacji i warunków prowokujących uczniów do przejawiania zachowań ekspresyjnych, twórczych, takich jak zgłaszanie nowatorskich pomysłów i nowych propozycji, wyrażanie własnego zdania i własnych przeżyć, dyskusowanie i niezgadanie się, twórcze realizowanie uchwalonego zadania, kierowanie pracą, pomaganie, ocenianie itp.
5. Zasada ukierunkowywania aktywności uczniów w czasie wolnym za pomocą przekazywania im informacji,

wzbudzania motywacji i dostarczania środków realizacji. Zwraca ona uwagę nie tylko na potrzebę wykorzystania różnorodnych środków przekazu wizualnego i audiowizualnego, ale i na inspirujące oddziaływanie materialnego otoczenia. Właściwy dobór form pracy, przestrzeganie ogólnie przyjętych zasad dydaktycznych – w ostatecznym rezultacie służą wzajemnemu powiązaniu działalności środowiska społecznego, w którym rozwija się i działa dany zespół wychowanków⁷⁷.

W szkołach organizowane są świetlice terapeutyczne dla uczniów wykazujących zaburzenia zachowania:

- w relacji dziecko-dorosły,
- w relacji dziecko-rówieśnik,
- zaburzenia ujawniające się w trakcie wykonywania zadań,
- zaburzenia w zakresie własnej osoby.

W trakcie zajęć terapeutycznych powinno nastąpić: odreagowanie emocjonalne, zmiana sądów poznawczych, zmiana wzorów zachowań. Nauczyciel wychowawca prowadzący zajęcia w świetlicy terapeutycznej powinien pamiętać o: akceptacji wychowanków, bliskim kontakcie emocjonalnym, empatii, ustaleniu kontraktu norm i zasad postępowania, tworzeniu atrakcyjnej ofert zajęciowej. Wśród metod i form pracy terapeutycznej należy wymienić: arteterapię, socjoterapię, zajęcia rekreacyjne, techniki relaksa-

⁷⁷ M. Żelazkiewicz, *Zajęcia pozalekcyjne i działalność opiekuńcza szkoły*, PWN Warszawa-Poznań 1974, s. 40.

cyjne, czy gry i zabawy (m.in. przeciwko zachowaniom agresywnym)⁷⁸.

W realizacji zadań opiekuńczo-wychowawczych świetlica szkolna powinna, w opinii G. Gajewskiej, współpracować z rodzicami, nauczycielami i środowiskiem lokalnym⁷⁹.

⁷⁸ Z. Zieja (red.), *Poradnik metodyczny...*, op.cit., s. 249-251.

⁷⁹ G. Gajewska, K. Bazydło-Stodolna (red.), *Terapeutyczno-metodyczne podstawy pracy opiekuńczo-wychowawczej w świetlicy*, GAJA Zielona Góra 2005, s. 60-64.

4. Zjawisko sieroctwa i jego kompensacja

4.1 Pojęcie sieroctwa

Z terminem sieroctwo i z jego analizą, spotkać się możemy wielokrotnie w literaturze pedagogicznej w kontekście omawiania systemu opieki nad dzieckiem oraz charakteryzowania działalności rodziny jako komórki społecznej.

Zjawisko to w literaturze pedagogicznej jest różnie definiowane. W. Okoń uważa, że jest to „stan, w którym dziecko pozbawione jest rodziców; gdy oboje z rodziców nie żyją – dziecko jest sierotą, gdy jedno – półsierotą. Rozróżnia się sieroctwo naturalne jako skutek śmierci rodziców i sieroctwo społeczne polegające na pozbawieniu dziecka normalnego środowiska rodzinnego na skutek rozbitcia rodziny lub jej wykołajenia”⁸⁰.

Z. Dąbrowski sieroctwo charakteryzuje jako „opuszczenie, pozostawienie własnemu losowi jednostki (grupy) przez osobę (instytucję), która dotąd zapewniała jej (lub powinna koniecznie zapewniać) warunki bytu, oparcie życiowe, opiekę lub stałą pomoc”⁸¹.

Sytuacje w których rodzice porzucali swe dzieci nazywano opuszczeniem czyli takie sytuacje, w których dziecko nie

⁸⁰ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, ŻAK Warszawa 2001, s. 354.

⁸¹ Z. Dąbrowski, F. Kulpiński (red.), *Pedagogika opiekuńcza...*, op.cit. s. 204.

miało nikogo, kto mógłby mu zastąpić rodziców (sytuacje spowodowane przypadkami losowymi lub też dezorganizacją rodziny)⁸².

Według pedagogiki społecznej sieroctwo to „stan pozbawienia dzieci, trwale lub przejściowo, szans wychowania we własnej rodzinie, ze względu na brak odpowiednich warunków opiekuńczo-wychowawczych”⁸³.

B. Czeredrecka problem sieroctwa widzi w niezaspokojeniu potrzeb psychicznych i uważa, że sieroctwo to „zjawisko psychospołeczne wyrażające się w określonym układzie stosunków między rodzicami a dziećmi: towarzyszy mu zawsze określony stan pozbawienia naturalnego środowiska rodziny własnej”⁸⁴.

Omawiając sieroctwo nie sposób wymienić opisu A. Szymborskiej, która bodaj pierwsza dokonała opisu tego zjawiska z punktu widzenia naukowego i scharakteryzowała jego negatywne skutki dla rozwoju jednostki.

Z powyższych rozważań wynika, iż zjawisko sieroctwa związane jest z pojęciem osamotnienia oraz samotności, która jest postrzegana jako „stan psychiczny, będący wynikiem niezadowolenia z ilości i jakości społecznych i emocjonalnych związków jednostki z innymi”⁸⁵.

⁸² Cz. Babicki, *Pedagogika opiekuńcza Józefa Czesława Babickiego. Pisma wybrane*. WSiP Warszawa 1980, s. 58 i in.

⁸³ D. Lalak, T. Pilch, *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, ŻAK Warszawa 1999, s. 268.

⁸⁴ B. Czeredrecka, *Potrzeby psychiczne sierot społecznych*, IWZZ Warszawa 1988, s. 44.

⁸⁵ J. Rembowski, *Samotność*, UG Gdańsk 1992.

J. Szczepański uważa, że osamotnienie zaś to brak kontaktu z innymi ludźmi oraz samym sobą. Jest to stan zbliżony do samotności, jednak bardziej od niej dotkliwy, wyniszczający jednostkę, która nie może lub nie chce wyjść z tego stanu. W literaturze przedmiotu jednak często samotność i osamotnienie traktuje się zamiennie. „Osamotnienie to inaczej samotność psychiczna dotyczy indywidualnych odczuć jednostki, jej wrażliwości, potrzeb, to niewystarczający kontakt psychiczny z drugą osobą nawet pomimo obecności fizycznej, który powoduje zachwianie równowagi wewnętrznej, dyskomfort psychiczny, poczucie marginalizacji w rodzinie czy innej grupie społecznej”⁸⁶.

Pojęcie osamotnienia H. Radlińska wzięła za punkt wyjścia w rozważaniach nad sieroctwem. Uważała ona, że sieroctwo związane jest z osamotnieniem, a dzieci nie posiadające w danej chwili rodziców, osamotnionymi. Osamotnienie może być wywołane sieroctwem (śmierć rodziców) lub też rozłączeniem się dzieci i rodziców⁸⁷.

W ocenie G. Gajewskiej każde sieroctwo jest opuszczeniem ale nie każde opuszczenie jest sieroctwem⁸⁸.

⁸⁶ T. E. Olearczyk, *Sieroctwo i osamotnienie*, WAM Kraków 2007, s. 94-95.

⁸⁷ A. Kelm, *Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej*, Wyd. Żak Warszawa 2000, s. 64-65.

⁸⁸ G. Gajewska, *Pedagogika opiekuńcza i jej metodyka*, op.cit., s. 124.

4.2 Rodzaje sieroctwa

Stopień i charakter zjawiska sieroctwa pozwala wyróżnić dwa podstawowe rodzaje:

Sieroctwo naturalne zwane też autentycznym czy biologicznym, spowodowane jest brakiem biologicznych rodziców na skutek ich śmierci i ma charakter trwały. Jeżeli nie żyje oboje rodziców mamy do czynienia z **sieroctwem naturalnym pełnym**. Częściej jednak śmierć zabiera jednego z rodziców i wówczas mówimy o **pólsieroctwie**. Najczęściej pozostały rodzic otacza miłością i opieką wychowawczą dziecko, a zmarły rodzic choć nie żyje, istnieje w sensie psychicznym i pozostaje żywy w pamięci.

Sieroctwo nienaturalne

Sieroctwo społeczne, polega na pozbawieniu dziecka naturalnego środowiska rodzinnego na skutek braku opieki rodzicielskiej, zaniedbanego wychowawczo i przejęciem tej opieki przez inne osoby i instytucje. W tych sytuacjach kontakt z rodzicami jest niedostateczny lub nie ma go wcale. W opinii Z. Dąbrowskiego „sierotą społeczną jest ten, kto pozostając w zależności opiekuńczej od społeczeństwa, nie doświadcza z jego strony należytej mu opieki”⁸⁹.

A. Szymborska uważa zaś, że sierota społeczny to dziecko pozbawione odpowiedniej opieki rodzicielskiej choć

⁸⁹ Z. Dąbrowski, *Teoretyczne podstawy opieki i wychowania przez opiekę*, UMK Toruń 1987, s. 44.

rodzice żyją. Sytuacje, w których dziecko jest wprawdzie pozbawione właściwej, czyli zaspokajającej w stopniu przynajmniej dostatecznym jego potrzeby fizyczne i psychiczne, opieki rodzicielskiej, ale pozostaje ono formalnie pod opieką rodziców i przez fakt wspólnego zamieszkania jest z nimi w stałym kontakcie – to sieroctwo w znaczeniu szerszym. Istnieją jednak i takie sytuacje, w których dziecko jest pozbawione nie tylko opieki rodziców, ale i kontaktu z nimi – to sieroctwo w znaczeniu węższym⁹⁰.

W podobny sposób sieroctwo charakteryzuje też T. E. Olearczyk.

W szerokim zakresie za sieroty społeczne należy uznać wszystkie dzieci o subiektywnym, trwałym poczuciu osamotnienia, mieszkające z rodzicami, przebywające pod ich opieką, u których więź emocjonalna została zerwana.

W zakresie wąskim, to dzieci pozbawione naturalnego środowiska rodzinnego, nie utrzymujące systematycznie kontaktu z rodziną i przebywające pod stałą lub okresową opieką poza swoją rodziną biologiczną. Dzieci wówczas stają się „własnością społeczną”, rodzice nie mają praw do dziecka lub prawa te są ograniczone. Dzieci te nie mają żadnych zobowiązań wobec byłych rodziców, a państwo przejmuje obowiązki byłych rodziców, zajmuje się organizowaniem zastępczego środowiska wychowawczego, wykształceniem i usamodzielnieniem⁹¹.

⁹⁰ A. Szymborska, *Sieroctwo społeczne*, WP Warszawa 1969, s. 13-14.

⁹¹ T. E. Olearczyk, *Sieroctwo...*, op.cit., s. 106.

Stopnie sieroctwa

W celu uściślenia terminu sieroctwo społeczne, A. Szymborska biorąc pod uwagę brak kontaktów dziecka z rodzicami, częstotliwość tych kontaktów oraz ich systematyczność i intensywność, wyróżniła stopnie sieroctwa.

Najwyższy stopień sieroctwa społecznego

Przez najwyższy stopień społecznego sieroctwa należy rozumieć opuszczenie całkowite, tzn. zupełny brak kontaktu dziecka z własnymi rodzicami. Niektóre z dzieci nigdy nie były wychowywane przez rodziców. Zostały one, zaraz po urodzeniu, umieszczone w placówce opiekuńczo-wychowawczej. Kontakt z rodziną został ostatecznie zerwany, dziecko jest wychowywane przez instytucję, w której zostało otoczone całkowitą, pełną opieką materialną i moralną (tak, jak to ma miejsce w wypadku sieroctwa naturalnego), ponieważ rodziny własnej dziecko to już nie posiada. Dziecko nie widuje nigdy swych rodziców, ponieważ ani nie odwiedzają go, ani nie zapraszają do siebie, nie piszą nawet do niego listów. Losami dziecka kierują ludzie obcy – wychowawcy z placówki, opiekun prawny, czasem członkowie tzw. „rodziny zaprzyjaźnionej”. Oni to troszczą się o jego zdrowie, postępy w nauce, zabezpieczenie mu przyszłości, wybór odpowiedniego zawodu; oni czuwają nad jego rozwojem moralnym, karzą lub nagradzają, dostarczają rozrywek, pobudzają i kształtują zainteresowania. Rodziców nie ma, zniknęli zupełnie z życia swego dziecka. Żaden z czynników warunkujących istnienie więzi rodzinnej nie funkcjonuje, mo-

zemy więc kategorycznie orzec, że więź rodzinna jest całkowicie zerwana.

Średni stopień sieroctwa społecznego

Średni stopień sieroctwa występuje wówczas, gdy kontakty pomiędzy rodzicami i dzieckiem nie zostały całkowicie przerwane. Kontakty te są jednak sporadyczne (najczęściej niespodziewane). Po takiej wizycie następuje długa przerwa w odwiedzinach. Zdarzają się rodzice, którzy „przypomniawszy” sobie nagle, że posiadają dziecko, przychodzą do niego bez żadnego uprzedzenia lub zabierają je na kilka godzin do swego domu.

Kontakty te przeważnie są czymś przejściowym i po pewnym okresie czasu kontakt całkowicie się urywa i dziecko zostaje sierotą „najwyższego stopnia”.

Najniższy stopień sieroctwa społecznego

Dotyczy to sytuacji, w których rodzice utrzymują kontakt z dzieckiem, w sposób niesystematyczny kupują mu ubranie czy obuwie, od czasu do czasu (bynajmniej nie co rok) zapewniają wyjazd na wakacje, zasięgają w placówce informacji o jego zdrowiu czy postępach w nauce, a wreszcie udzielają pouczeń moralnych lub wymierzają doraźną karę za jakieś przewinienie. Rodzice ci na co dzień nie ingerują w życie dziecka, nie opiekują się nim ani nie kierują jego losami, ale od czasu do czasu „pojawiają się” jednak w jego życiu⁹².

⁹² A. Szymborska, *Sieroctwo społeczne...*, op.cit, s. 34-41.

A. Tynelski proponuje następującą typologię:

Sieroctwo społeczne trwałe. Sytuacje, w których opuszczonym dzieckiem nie może opiekować się rodzina i dlatego zostało ono umieszczone w placówce i przez lata całe nie ma opieki ze strony rodziców.

Sieroctwo społeczne przejściowe. Sytuacje, w których dziecko zostało tylko na pewien czas pozbawione opieki np. z powodu choroby rodziców lub czasowego ich przebywania w więzieniu. Po pewnym czasie rodzice znów podejmują obowiązki opiekuńczo-wychowawcze wobec dziecka. Będą też sytuacje gdy dziecko zostanie adoptowane.

Sieroctwo społeczne wtórne. Jest to bodaj najgorszy rodzaj sieroctwa. Dotyczy to takich sytuacji, gdy dziecko zostało przysposobione i na wskutek dezorganizacji rodziny ponownie osierocone.

Sieroctwo społeczne rzeczywiste. Są to sytuacje, w których dziecko zostało faktycznie osierocone. Rodzice nie sprawują opieki nad dzieckiem, dziecko jest osamotnione i nie utrzymuje kontaktu z rodzicami.

Sieroctwo społeczne pozorne. Kiedy dziecko mieszka z rodzicami, którzy starają się zaspokajać jego potrzeby, a mimo to czuje się ono osierocone i opuszczone. Rodzice w poprawny sposób realizują swoje obowiązki opiekuńczo-wychowawcze wobec dziecka, a mimo to dziecku wydaje się, że jest odrzucone, a nawet porzucone. Takie odczucia dzieci są charakterystyczne dla okresu dojrzewania i są przejściowe.

Sytuacje, w których za kryterium wyróżniające przyjmuje się przyczyny wystąpienia sytuacji sieroczej czyli źródła sieroctwa, można wyróżnić następujące rodzaje sieroctwa:

Sieroctwo społeczne prawne. Wystąpienie sieroctwa spowodowało orzeczenie sądu pozbawiające lub ograniczające rodzicom ich władzę rodzicielską. Takie orzeczenia sąd wydaje w przypadkach gdy rodzice znęcają się nad dzieckiem, demoralizują je, nie są w stanie zaspokoić wszystkich podstawowych potrzeb dziecka, a także gdy rodzice całkowicie wykazują niezaradność życiową i w związku z tym dzieci nie mają należytej opieki.

Sieroctwo społeczne losowe. Sytuacje związane z tym rodzajem sieroctwa dotyczą sytuacji przejściowych, gdy dziecko zostało czasowo pozbawione opieki rodziców z powodu choroby, pobytu rodziców w szpitalu czy sanatorium, lub też z powodu przebywania rodziców w więzieniu.

Sieroctwo społeczne wynikające z dezorganizacji rodziny. Wystąpienie sytuacji sieroczej związane jest ze złym funkcjonowaniem rodziny, z jej rozkładem lub rozpadem. Przyczyną dezorganizacji rodziny jest często porzucenie dziecka przez rodziców. Ta przyczyna występuje w rodzinach alkoholików, gdy dzieci są poczęte w związku pozamałżeńskim i są porzucane, lub gdy matka trudni się nierządem.

Sieroctwo społeczne wynikające z odrzucenia dziecka. Ten typ sieroctwa wcale nie musi być związany z porzuceniem dziecka. Z taką sytuacją będziemy mieli do czynienia wówczas, gdy dziecko będzie zamieszkiwało wspólnie

z rodzicami, którzy nawet zaspakajają jego potrzeby materialne, ale nie zaspakajają jego potrzeb emocjonalnych. Są to dzieci „niechciane”, ale też takie, które nie spełniły pokładanych w nich nadziei. Odrzucenie dziecka może być połączone z maltretowaniem go lub znęcaniem się psychicznym. Więź emocjonalna z rodziną bierze u dziecka górę nad uczuciem osamotnienia. Dzieci znajdujące się w takiej sytuacji, poszukując zaspokojenia swych potrzeb emocjonalnych, schodzą na drogę przestępczą, a także próbują popełnić samobójstwo⁹³.

Przedstawiając rodzaje sieroctwa nie sposób przedstawić ich z punktu widzenia dziecka i jego przeżyć.

Sieroctwo emocjonalne – duchowe. Pojęcie to jest różnie interpretowane. Niektórzy utożsamiają je z sieroctwem społecznym, inni traktują to zjawisko jako oddzielną kategorię. Nazywane jest zamiennie jako sieroctwo psychologiczne (rzadziej psychiczne), utajone⁹⁴. Jest zjawiskiem subiektywnym. Ten typ sieroctwa objawia się emocjonalną reakcją dziecka na niezaspokojenie przez rodzinę potrzeby miłości i psychicznego zrozumienia⁹⁵. Niekoniecznie występuje on w

⁹³ A. Tynelski, *Problemy sieroctwa naturalnego i społecznego*, [w:] A. Kelm (red.), *Wybrane zagadnienia opieki całkowitej nad dzieckiem*, „Biuletyn TWWP nr 2/72/XVII, Warszawa 1978, s. 31-34.

⁹⁴ M. Weszka-Sendyk, *Stan poczucia sieroctwa duchowego dorastających dziewcząt i chłopców oraz wybrane sposoby jego kompensacji*, [w:] M. Heine, G. Gajewska (red.), *Sieroctwo społeczne i jego kompensacja*, WSP Zielona Góra 1999, s. 73.

⁹⁵ H. Cudak, *Zaspokojenie potrzeb psychicznych w rodzinie a sieroctwo duchowe*, [w:] T. Sołtysiak (red.), *Sieroctwo społeczne, przyczyny, skutki i sposoby jego zapobiegania w aktualnej rzeczywistości kraju*, WSHE Włocławek 1998, s. 91.

rodzinach patologicznych, ale coraz częściej występuje to zjawisko w tzw. „dobrych rodzinach”, które funkcjonują na wysokim poziomie ekonomicznym. Sieroctwo to nie zawsze związane jest z utratą środowiska rodzinnego dziecka. Może być ono efektem rozbicia więzi uczuciowo-rodziny, zawężenia funkcji opiekuńczo-wychowawczej, zaburzeń funkcji rodziny, stylu wychowania i niewydolności wychowawczej. W takiej rodzinie wszystko pozornie układa się doskonale, a dramaty dzieci toczą się w milczeniu przy drzwiach zamkniętych. W takich rodzinach często są łamane prawa dzieci, a one same czują się zagubione, szukające miłości i celu w życiu, i nie mogą nawiązać prawidłowych kontaktów ze swoimi rodzicami. Takie sieroctwo, które trwa dłuższy czas, w konsekwencji może doprowadzić do sieroctwa społecznego⁹⁶.

Sieroctwo rodzinne. „Sieroty rodzinne to dzieci mające subiektywne poczucie osamotnienia, pomimo, że mieszkają z rodzicami i pozostają pod ich formalną opieką”⁹⁷. Tym sytuacjom sprzyjają: tryb życia rodziców, niewłaściwie pełnione funkcje rodzicielskie, przemoc, patologiczna miłość, pustka egzystencjalna, czy też molestowanie seksualne. Rodziny z pozoru wydają się być normalne, ale w nich toczy się proces sieroctwa. W takiej rodzinie brak jest kontaktu emocjonalnego. Brak więzi, zainteresowania sprawami dziecka powoduje chłód emocjonalny w relacjach rodzice – dzieci. Nie-

⁹⁶ T. E. Olearczyk, *Sieroctwo...*, op.cit., s. 103-104.

⁹⁷ E. Jundziłł, R. Pawłowska, *Sieroctwo dziecięce – choroba XX wieku*, [w:] J. Żebrowski (red.), *Pedagogika opiekuńcza w okresie demokratycznych przemian*, GTN Gdańsk 1999, s. 282.

prawidłowości życia w świecie dorosłych, patologie, konflikty odbijają się na życiu i wychowaniu dzieci, które czują się zagubione, osamotnione i nieszczęśliwe⁹⁸.

W literaturze przedmiotu pojawiły się nowe terminy dotyczące rodzajów sieroctwa, które uwzględniają zmiany zachodzące w społeczeństwie, m.in. zmian systemów społecznych i moralnych, specyficznych zmian na rynku pracy, tworzenia się nowych form życia rodzinnego.

Sieroctwo migracyjne (eurosieroctwo). Ten rodzaj sieroctwa dotyczy rodziców czasowo przebywających za granicą w celach zarobkowych. Powstają rodziny częściowo niepełne.

Typy tych rodzin są następujące:

- rodziny czasowo niepełne z powodu zarobkowego pobytu rodziców za granicą,
- rodziny czasowo niepełne z powodu zarobkowego pobytu obojga rodziców za granicą równocześnie,
- rodziny czasowo niepełne z powodu zamiennych wyjazdów rodziców za granicę,
- rodziny stale niepełne przed wyjazdem rodzica za granicę,
- rodziny niepełne na skutek rozvodu lub porzucenia w trakcie migracji zagranicznej⁹⁹.

Sam fakt wyjazdu zarobkowego rodziców nie przesądza o tym czy dziecko jest eurosierotą, czy nie. Nie oznacza też

⁹⁸ T. E. Olearczyk, *Sieroctwo...*, op. cit., s. 104.

⁹⁹ W. Danilewicz, *Sytuacja życiowa dzieci w rodzinach migracyjnych*, TRANS HUMANA Białystok 2006.

to, że dochodzi do zaburzenia więzi z rodzicem pracującym na emigracji. Zatem formalnie o sieroctwie można mówić wtedy, gdy dziecko przekazane jest pod opiekę którejś z form opieki całkowitej.

S. Trusz eurosieroctwo określa jako „sytuację, w której rodzic/rodzice lub opiekun/opiekunowie w wyniku czasowej lub stałej migracji do innego kraju europejskiego nie chcą lub nie mogą pełnić funkcji rodzicielskich, a ich nieletnie dziecko pozostaje pod opieką krewnych, osób trzecich lub wyspecjalizowanej placówki opieki całkowitej”¹⁰⁰.

Definicja ta nie uwzględnia wpływu rozłąki rodziców z dzieckiem na jego funkcjonowanie w środowisku rodzinnym, szkolnym, rówieśniczym oraz pomija kryterium długości i celu pobytu za granicą. Na podstawie badań można stwierdzić, że skutki rozłąki zależą od:

- indywidualnych cech dziecka (wiek, dojrzałość społeczno-emocjonalna),
- relacji w rodzinie,
- struktury emigracji (wyjazdy permanentne, cykliczne, wyjazdy ojca, matki, obojga rodziców,
- intensywność kontaktów rodzica/rodziców z dzieckiem po wyjeździe z kraju¹⁰¹.

Natomiast B. Walczak ogranicza pojęcie do „sytuacji, w której emigracja zarobkowa obojga rodziców powoduje

¹⁰⁰ S. Trusz, M. Kwiecień (red.), *Spoleczne piętno eurosieroctwa*. DIFIN Warszawa 2012, s. 40, K. Zajdel, *Osamotnienie dziecka w rodzinie, zjawisko eurosieroctwa*, maszynopis niepublikowany.

¹⁰¹ *Ibidem*, s. 41.

zaburzenia podstawowych funkcji rodziny takich jak: zapewnienia ciągłości procesu socjalizacji, wsparcia emocjonalnego i transmisji kulturowej¹⁰².

Sieroctwo decyzyjne. Ten rodzaj sieroctwa powstaje na skutek podejmowania określonych decyzji przez rodziców oraz przez organa administracji państwowej (Sąd Rodzinny). Decyzje mogą mieć różny charakter:

- decyzja kobiety – posiadanie dziecka „bez ojca”, gdzie świadomie matka pozbawia kontaktów z ojcem (rodzicielstwo monoparentalne). Decyzja taka czyni z dziecka w istocie półsierotę, która tęskni za ojcem i może wywołać różne deficyty rozwojowe.
- decyzja sądu o ograniczeniu władzy rodzicielskiej – w sytuacjach takich dziecko posiada oboje rodziców, którzy jednak nie wypełniają należycie swych funkcji. Taka decyzja pozwala zastosować wobec dziecka odpowiednią formę opieki, która będzie polegała na umieszczeniu go w środowisku zastępczym poza rodziną biologiczną, stale lub okresowo.
- decyzja sądu o pozbawieniu władzy rodzicielskiej – dziecko mimo posiadania formalnie rodziców może być zakwalifikowane do adopcji, rodziny zastępczej. Rodzice biologiczni nie mają praw rodzicielskich¹⁰³.

¹⁰² B. Walczak, *Migracje poakcesyjne z perspektywy ucznia. Wstępna diagnoza społecznych i pedagogicznych skutków „euro-emigracji” rodziców i opiekunów*. Warszawa 2008, s. 4-5.

¹⁰³ T. E. Olearczyk, *Sieroctwo...*, op.cit., s. 110.

Sieroctwo jako stan ducha. Sytuacje te dotyczą zaburzeń relacji między poszczególnymi osobami w rodzinie i sieroctwo może być spowodowane:

- nieformalnym pozbawieniem dziecka kontaktu z ojcem;
- manipulowaniem dzieckiem, negatywnym nastawieniem dziecka do ojca przez matkę, i w konsekwencji unikaniem kontaktów dziecka z ojcem;
- unikaniem kontaktu przez ojca z dzieckiem, z powodu jego niechęci do matki lub z powodu zaburzeń komunikacji z dzieckiem;
- brakiem więzi emocjonalnych i formalnych, przemocą w rodzinie;
- izolowaniem bądź odrzucaniem dziecka przez społeczeństwo na skutek zachowania, które zaburza, a czasem zrywa relacje ze środowiskiem rodzinnym¹⁰⁴.

Sieroctwo utajone. Jest to szczególny rodzaj sieroctwa dotyczącego dzieci ulicy. Dzieci te posiadają rodziców, pozbawione są ich opieki i pozostawione same sobie walczą o przetrwanie. W takich sytuacjach dochodzi do zaburzeń emocjonalnych i społecznych, poprzez brak mechanizmów kontroli prowadzi do agresji wobec innych rówieśników i siebie¹⁰⁵. Często również utrzymują własnych rodziców, przekazując im pieniądze pochodzące z przestępstwa.

¹⁰⁴ Ibidem, s. 111.

¹⁰⁵ A. Szymborska, *Sieroctwo społeczne*, op.cit., s. 115-16.

Sieroctwo związane z brakiem identyfikacji z własną płcią. Dotyczy to dzieci i młodzieży, którzy czują się osamotnione z powodów biologicznych i psychicznych, zaburzeń rozwojowych, braku akceptacji własnej płciowości a także z powodów wadliwych relacji w rodzinie¹⁰⁶.

Rodzaje sieroctwa przedstawi poniższy diagram:

Ryc. 14 Rodzaje sieroctwa.

Źródło: T. E. Olearczyk, *Sieroctwo...*, op.cit.

¹⁰⁶ T. E. Olearczyk: *Sieroctwo...*, op.cit., s. 113.

4.3 Etiologia sieroctwa

Sieroctwo naturalne i sieroctwo społeczne łączy fakt rzeczywistego braku opieki nad dzieckiem ze strony rodziców i przerwanie więzi rodzinnej, które łączą rodziców z dzieckiem. Wiąż ta ma inny charakter w przypadku sieroctwa naturalnego, a inny w przypadku sieroctwa społecznego.

Przyczyną sieroctwa naturalnego jest śmierć obojga lub jednego z rodziców. W literaturze pedagogicznej przyczyny sieroctwa społecznego są następujące:

- makrospołeczne – (czynniki zewnętrzne, społeczne) bezrobocie, ubóstwo, bezdomność, anonimowość życia, zmiana hierarchii wartości i stylu życia;
- mikrospołeczne – tkwiące w samej rodzinie – alkoholizm, narkomania, prostytutcja, niezaspokojenie potrzeb dziecka, a także przewlekłe choroby i inne¹⁰⁷.

Przyczyn występowania sieroctwa należy szukać w funkcjonowaniu środowiska rodzinnego. B. Czeredrecka uważa, że sieroty społeczne wywodzą się głównie z rodzin zdeorganizowanych, amoralnych, aspołecznych. Zaburzenia występujące w funkcjonowaniu rodziny prowadzą do dezorganizacji jako środowiska wychowawczego¹⁰⁸. Wymienione czynniki mikrospołeczne mają swoje źródła w sytuacjach makrospołecznych.

¹⁰⁷ J. Maciaszkowa, *Z teorii i praktyki opiekuńczej. Opieka rodzinna nad dzieckiem i kompensacja jej niedostatków*, WSiP Warszawa 1991, s. 91.

¹⁰⁸ B. Czeredrecka, *Potrzeby psychiczne...*, op.cit., s. 50.

T. Olearczyk charakteryzuje czynniki zewnętrz- i wewnętrz- i wewnętrzne, które warunkują powstawanie osamotnienia i sieroctwa. Wymienia czynniki o charakterze:

- biologicznym – przynależność biologiczna, dziedziczenie (genetyczna przeszłość);
- socjologicznym – zakładając, że rodzina jest jedną z najbardziej uniwersalnych form stosunków społecznych, jest umiejscowiona w społeczeństwie i jest zależna od dokonujących się w nim przemian. Wchodząc w relacje zewnętrzne w społeczeństwie, w jego strukturę, kulturę upodabnia się do społeczeństwa z jego dobrymi i złymi cechami, które mają znaczący wpływ na funkcjonowanie rodziny;
- psychologicznym – niezaspokojone potrzeby psychiczne mogą doprowadzić do ujawnienia się różnego typu negatywnych emocji, zaburzeń emocjonalnych (ambivalentność, chwiejność emocjonalna, agresywność, frustracje);
- komunikacyjnym (interakcjoniście) – utrata wspólnego języka, bliskość, możliwość porozumiewania się, ma znaczenie dla jakości i możliwości zrozumienia, porozumienia i wzajemnego poznania w rodzinie. Obecność i dialog w rodzinie pozwalają na rozwój miłości i dają poczucie bezpieczeństwa w rodzinie;
- ekonomicznym – niezaspokojenie potrzeb materialnych, niski standard życia i kultury, niski status społeczno-zawodowy rodziców wpływa znacząco na niewydolność wychowawczą. Często brak dochodów i brak umiejętności organizacji życia rodziny wpływa

- na warunki życia i tworzenie się u dzieci poczucia osamotnienia;
- decyzyjnym – samotne rodzicielstwo spowodowane rozwodem, decyzją kobiety o posiadaniu dziecka bez ojca, lub też zrzeczenie się dziecka przed sądem. Decyzją sądu matce lub ojcu może być odebrana lub ograniczona władza rodzicielska;
 - emocjonalnym – ustosunkowanie się rodziców do oddziaływań wychowawczych podczas wypełnienia funkcji rodzicielskich. Brak akceptacji dziecka, jego odrzucenie pociąga za sobą tworzenie się negatywnych postaw u dzieci, skutkującymi zaburzeniami w rozwoju emocjonalnym i społecznym dziecka¹⁰⁹.

Analizując przyczyny powstawania sieroctwa należy jeszcze wymienić źródła tkwiące w życiu społecznym i scharakteryzować ich wpływ na wielkość i dynamikę tego zjawiska:

- ograniczony czas wspólnego przebywania rodziny spowodowany aktywnością zawodową matek oraz uciążliwością życia codziennego (np. brak odpowiedniej sieci usług);
- brak dostatecznej i konstruktywnej współpracy rodziny ze szkołą i innymi instytucjami oświatowo-wychowawczymi;
- brak odpowiedniej infrastruktury placówek opiekuńczo-wychowawczych (tj. przedszkoli, świetlic, klubów

¹⁰⁹ T. E. Olearczyk, *Sieroctwo...*, op.cit., s. 153-157.

osiedlowych) zastępujących rodzinę w wypełnianiu jej funkcji¹¹⁰.

Przyczyny powstawania sieroctwa i osamotnienia, związanymi z nieprawidłowym funkcjonowaniem rodziny, przedstawia poniższy diagram¹¹¹:

Ryc. 15 Przyczyny powstawania sieroctwa związane z nieprawidłowym funkcjonowaniem rodziny. Źródło: T. E. Olearczyk, *Sieroctwo i osamotnienie...*, op.cit., s. 135 i nast.

¹¹⁰ J. Maciaszkowa, *Z teorii i praktyki opiekuńczej...*, op.cit., s. 91.

¹¹¹ T. E. Olearczyk, *Sieroctwo...*, op.cit., s. 135-202.

Transformacja ustrojowa oraz przemiany społeczne przyniosły, oprócz pozytywnych negatywne też skutki. Nie-spotykana skala zjawisk patologicznych, które dotknęły rodzinę i całe społeczeństwo (bezrobocie, ubóstwo, bezdomność), z którymi nie może sobie poradzić nie tylko rodzina, ale również państwo w wypełnianiu swych funkcji opiekuńczych, zwiększają zagrożenie występowanie sieroctwa społecznego.

Charakterystycznym zjawiskiem transformacji ustrojowej jest eurosieroctwo. Uwarunkowane następującymi aspektami:

- ekonomicznym (wyjazdy Polaków za pracą, której bardzo często w kraju brak i za godziwym wynagrodzeniem, które ma im pozwolić na godne życie w kraju);
- społecznym (ludzie chcą żyć na wysokim poziomie);
- moralnym (zmiana u ludzi priorytetów i wartości, gdzie pieniądź wyznacza pozycję społeczną).

Opiekuńcze funkcje państwa ogranicza się do osób trwale niezdolnych do pracy lub niepełnosprawnych. W ocenie Z. Węgierskiego państwo socjalne zamienia się stopniowo, i zajęte jest coraz bardziej ochroną interesów globalnych, międzynarodowych konsorcjów¹¹².

¹¹² Z. Węgierski, *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, Akapit Toruń 2006, s. 45-46.

4.4 Skutki sieroctwa

Konsekwencje sytuacji sierocej mają różny charakter i różne implikacje w życiu dziecka, które to zjawisko go dotknęło. O rozmiarach sieroctwa można mówić w kontekście nie tylko wychowanków różnych placówek, ale też decyzji sądów, które orzekają w sprawach dziecka, zawieszają lub pozbawiają rodziców władzy rodzicielskiej. Nie bez znaczenia jest też fakt, że zmiany społeczne przyczyniły się do zmian w strukturze występowania tego zjawiska. Liczba sierot naturalnych zmalała, a zwiększyła się, i to znacznie, liczba sierot społecznych. Wszystko to ma źródła w sytuacjach rodzinnych osieroconych dzieci. Dziecko traci naturalne środowisko rodziny własnej z powodu:

- zawężenia funkcji opiekuńczej (dziecko zaniedbane);
- rozbicia więzi uczuciowo-rodzinnej (dziecko odrzucone);
- demoralizacji środowiska rodzinnego (dziecko przymusowo zabrane rodzicom);
- dezintegracji strukturalnej rodziny (dziecko opuszczone przez rozbite małżeństwo);
- śmierci jednego lub obojga rodziców (dziecko półsierota i sierota)¹¹³.

Poszczególne rodzaje sieroctwa różnią się między sobą przede wszystkim przyczynami powstania oraz skutkami i możliwościami kompensacji.

¹¹³ A. Kelm, *Węzłowe problemy...*, op.cit., s. 67.

Każdy z tych czynników wyznacza siłę i znaczenie innych wpływów, które mogą przyczynić się do takiego stanu psychicznego, zwanym „zagubieniem się w sieroctwie”.

Konsekwencje tego zjawiska zależą od:

- wieku dziecka, w którym staje się ono sierotą społeczną;
- przeżytych przez niego traum społecznych;
- przebiegu procesu odłączenia dziecka od jego rodziny;
- jakości utrzymywania kontaktów z rodziną dziecka;
- wartości wychowawczej nowego środowiska, w jakim znajdzie się dziecko po odłączeniu się od rodziny¹¹⁴.

Czynniki te wpływają na inne wpływy i wyznaczają siłę, która przyczynia się do powstania stanu psychicznego, zwanego „zagubieniem się w sieroctwie”¹¹⁵.

Skutki występowania sieroctwa związane są z dezorganizacją rodziny, występującą wtedy gdy układ stosunków wewnątrzrodzinnych i współżycie rodziców są w sprzeczności z celami małżeństwa i rodziny. Dysfunkcjonalność rodziny, na którą składa się niska kultura rodziców, niski poziom moralny, niewydolność wychowawcza, złe warunki materialne mieszkaniowe, zaniedbywanie obowiązków opiekuńczych wobec dziecka, demoralizacja i znęcanie się nad dzieckiem, wraz z dezorganizacją przyczyniają się do różnych zagrożeń, w szczególności zagrożeń dotyczących prawidłowego rozwoju moralnego, psychicznego i społecznego dziecka.

¹¹⁴ Z. Węgierski, *Opieka nad dzieckiem...*, op.cit., s. 50.

¹¹⁵ I. Obuchowska, *Dziecko zagubione w sieroctwie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1988, nr 5.

Specyficzne właściwości sieroctwa społecznego i jego charakterystyczne przejawy można przedstawić jako zaniedbania i zaburzenia:

- w stanie zdrowia i rozwoju fizycznym,
- intelektualne i niepowodzenia szkolne,
- rozwoju emocjonalnego,
- wychowawcze i przejawy demoralizacji¹¹⁶.

Odrzucenie przez rodziców sprzyja kształtowaniu się takich cech jak: agresywność, nieposłuszeństwo, kłamliwość i kłótniowość. Dziecko, które jest niekochane i niezrozumiane czuje się niepotrzebne, osamotnione, często wpada w nerwice (załamania psychiczne), występuje u niego pozorny niedorozwój i sprawia trudności wychowawcze. Sytuacja dziecka-sieroty społecznej związana jest z niezaspokojonymi potrzebami afiliacyjnymi, które przyczyniają się do powstania zaburzeń osobowości i ujemnie wpływają na postawę społeczną i moralną człowieka. Rozłąka z rodzicami w takich sytuacjach powoduje tzw. „chorobę sierocą”, zwaną czasem „hospitalizmem”, czyli zaburzeń w rozwoju psychofizycznym niemowląt i małych dzieci przebywających w placówkach, szpitalach, a także w rodzinach, które nie potrafią nawiązać kontaktu fizycznego i emocjonalnego z dzieckiem¹¹⁷. Jest to choroba spowodowana brakiem więzi z rodzicami, jest chorobą braku miłości – kochania i bycia

¹¹⁶ B. Czeredrecka, *Potrzeby psychiczne...*, op.cit., s. 50-51.

¹¹⁷ Z. Węgiński, *Opieka nad dzieckiem...*, op.cit., s. 51.

kochanym i zaburza rozwój człowieka od poczęcia do końca życia¹¹⁸.

Pewna ilość tych dzieci jest obciążona genetycznie. Dzieci te cechuje trudny temperament przejawiający się w nadrucliwości, braku skupienia uwagi, rozwój ich nie przebiega jednolicie (często występuje niedorozwój umysłowy). Dzieci te wychowywane poza rodziną własną (najczęściej w różnego typu placówkach) zagrożone są zaburzeniami fizjologicznymi, morfologicznymi, obniżoną sprawnością abstrakcyjnego i refleksyjnego myślenia, apatycznością, niedojrzałością uczuciową i słabym przystosowaniem do świadomego działania. Do tych zaburzeń zaliczyć można zaburzenia życia emocjonalnego, opóźnienia w rozwoju motorycznym, obniżony poziom aktywności psychicznej i zaburzeniami nerwowymi i charakterologicznymi¹¹⁹.

Sieroty społeczne – wychowankowie placówek mają też słabe wyniki w nauce (słabe zdolności intelektualne), obniżoną samoocenę, mogą popaść w depresję. Cechuje je postawa konsumpcyjna i wroga postawa wobec świata, brak życzliwości dla ludzi, egoizm, egocentryzm.

Stan sieroctwa naturalnego ma charakter trwały, gdyż nie można przywrócić dziecku jego zmarłych rodziców. Jeżeli zaś chodzi o sieroctwo społeczne, to ta sytuacja ma charakter zmienny i może się zdarzyć przywrócenie dziecku jego własnym rodzicom. Jednak w obu przypadkach najpoważniejszym skutkiem jest poczucie utraty bezpieczeństwa i zerwa-

¹¹⁸ M. Prokosz, *Choroba sieroca. Księga pytań i odpowiedzi*, Wyd. Harmonia Gdańsk 2010, s. 24.

¹¹⁹ J. Maciaszkowa, *Z teorii i praktyki opiekuńczej...*, op.cit., s. 93.

nie więzi emocjonalnych z rodziną i z całym światem dorosłych. Rezultatem oderwania dziecka od rodziny własnej jest osamotnienie i krzywda. To wszystko potęguje skutki sieroctwa, które w znacznym stopniu utrudniają proces wychowania opiekuńczego i często kreują niewłaściwe postawy nowych opiekunów i wychowawców, którzy mają zastąpić rodziców.

4.5 Formy opieki nad dziećmi osieroconymi

System kompensacji sieroctwa w naszym kraju jest ściśle związany z systemem profilaktyki i opieki nad dziećmi i młodzieżą i całym systemem prawnym pieczy zastępczej¹²⁰. Ustawy i rozporządzenia w tych sprawach zostały uchwalone i wprowadzane systematycznie w życie „dla dobra dzieci, które potrzebują szczególnej ochrony i pomocy ze strony dorosłych, środowiska rodzinnego, atmosfery szczęścia, miłości i zrozumienia, w trosce o ich harmonijny rozwój i przyszłą samodzielność życiową, dla zapewnienia ochrony przysługujących im praw i wolności, dla dobra rodziny, która jest podstawową komórką społeczeństwa oraz naturalnym środowiskiem rozwoju, i dobra wszystkich jej członków, a w szczególności dzieci, w przekonaniu, że skuteczna pomoc dla rodziny przeżywającej trudności w opie-

¹²⁰ Rozdział został opracowany w oparciu o *Ustawę z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* (Dz. U. Nr 149, poz. 887) oraz *Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 grudnia 2011 r. w sprawie instytucjonalnej pieczy zastępczej* (Dz. U. Nr 292, poz. 1720).

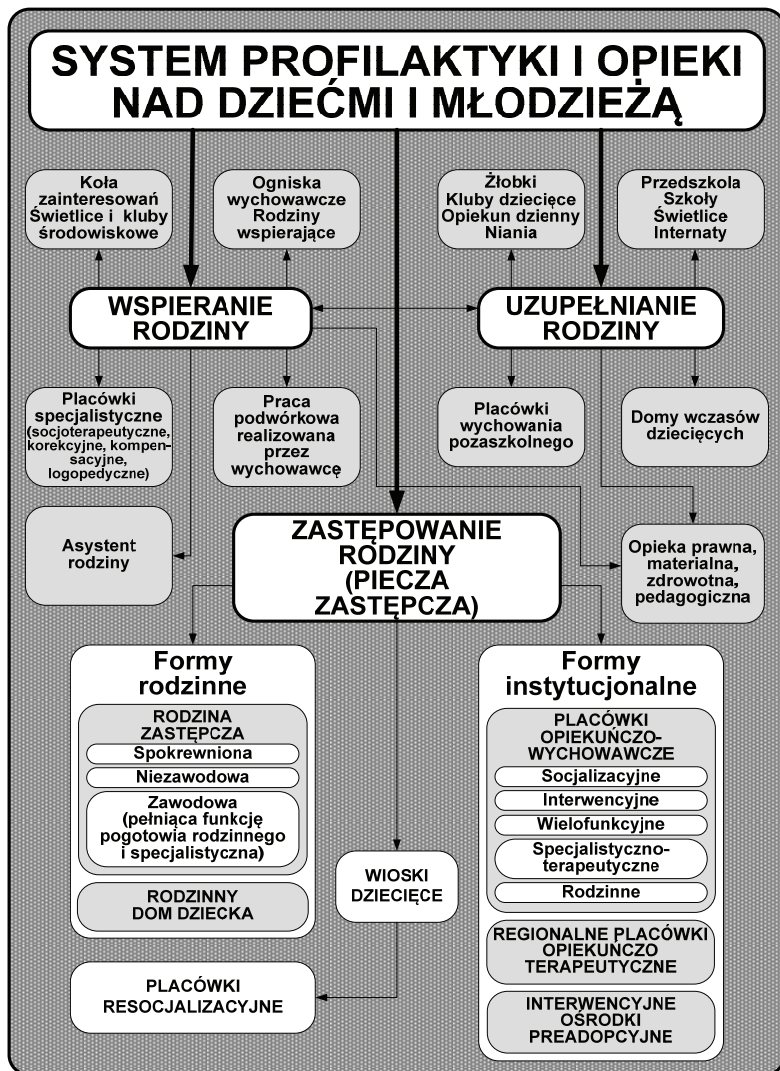
kowaniu się i wychowywaniu dzieci oraz skuteczna ochrona dzieci i pomoc dla nich może być osiągnięta przez współpracę wszystkich osób, instytucji i organizacji pracujących z dziećmi i rodzicami”. Przepisy te określają:

- zasady i formy wspierania rodziny przeżywającej trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych;
- zasady i formy sprawowania pieczy zastępczej oraz pomocy w usamodzielnianiu jej pełnoletnich wychowanków;
- zadania i obowiązki administracji publicznej w zakresie wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej, instytucji i działań mających na celu zapewnienie czasowej opieki i wychowania dzieciom w przypadkach niemożności sprawowania opieki i wychowania przez rodziców. Są to jednostki samorządu terytorialnego wykonujące zadania w zakresie wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej, placówki wsparcia dziennego, organizatorzy rodzinnej pieczy zastępczej, placówki opiekuńczo-wychowawcze, regionalne placówki opiekuńczo-terapeutyczne, interwencyjne, ośrodki preadopcyjne, ośrodki adopcyjne oraz podmioty, którym zlecono realizację zadań z zakresu wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej;
- zasady finansowania wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej;
- zadania w zakresie postępowania adopcyjnego.

Stosując przepisy ustaw, system nastawiony jest na podmiotowość dziecka i rodziny oraz prawa dziecka do wycho-

wania w rodzinie, a w razie konieczności wychowywania dziecka poza rodziną – do opieki i wychowania w rodzinnych formach pieczy zastępczej, jeśli jest to zgodne z dobrem dziecka. W miarę możliwości umożliwić powrót dziecka do rodziny własnej, a w czasie przebywania dziecka w środowisku zastępczym umożliwić mu utrzymywanie osobistych kontaktów z rodzicami, z wyjątkiem przypadków, w których sąd zakazał takich kontaktów.

Pomoc w przygotowaniu do samodzielnego życia poprzez kształcenie, rozwój uzdolnień, zainteresowań, przekonań oraz zabawy i wypoczynku. Ochronia też przed poniżającym traktowaniem i karaniem oraz poszanowaniem tożsamości religijnej i kulturowej.

Ryc. 16 System profilaktyki i opieki nad dziećmi i młodzieżą. Źródło: Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. (Dz. U. Nr 149, poz. 887) oraz Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 grudnia 2011 r. w sprawie instytucjonalnej pieczy zastępczej (Dz. U. Nr 292, poz. 1720).

4.5.1 Wspieranie rodziny

Rodzinie przeżywającej trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych system zapewnia wsparcie, które polega w szczególności na:

- analizie sytuacji rodziny i środowiska rodzinnego oraz przyczyn kryzysu w rodzinie;
- wzmocnieniu roli i funkcji rodziny;
- rozwijaniu umiejętności opiekuńczo-wychowawczych rodziny;
- podniesieniu świadomości w zakresie planowania oraz funkcjonowania rodziny;
- pomocy w integracji rodziny;
- przeciwdziałaniu marginalizacji i degradacji społecznej rodziny;
- dążeniu do reintegracji rodziny.

Wspieranie rodziny jest prowadzone w różnych formach, przede wszystkim polega na pracy z rodziną i pomocy w opiece i wychowaniu dziecka. Wsparcie rodzina może otrzymać przez działania instytucji i podmiotów działających na rzecz dziecka i rodziny, placówek wsparcia dziennego i tzw. rodzin wspierających. Praca z rodziną jest prowadzona także w przypadku czasowego umieszczenia dziecka poza rodziną.

Praca z rodziną jest prowadzona w szczególności w formie:

- konsultacji i poradnictwa specjalistycznego;
- terapii i mediacji;
- usług dla rodzin z dziećmi, w tym usług opiekuńczych i specjalistycznych;

- pomocy prawnej, szczególnie w zakresie prawa rodzinnego;
- organizowania dla rodzin spotkań, mających na celu wymianę ich doświadczeń oraz zapobieganie izolacji, zwanych dalej „grupami wsparcia” lub „grupami samopomocowymi”.

W przypadku, gdy ośrodek pomocy społecznej poweźmie informację o rodzinie przeżywającej trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych, pracownik socjalny przeprowadza w tej rodzinie wywiad środowiskowy.

Asystent rodziny

Po dokonaniu analizy sytuacji rodziny, pracownik ten wnioskuje do kierownika ośrodka pomocy społecznej o przydzielenie rodzinie **asystenta rodziny**.

Asystent rodziny prowadzi pracę z rodziną w miejscu jej zamieszkania lub w miejscu wskazanym przez rodzinę.

Do zadań asystenta rodziny należy:

1. opracowanie i realizacja planu pracy z rodziną, we współpracy z członkami rodziny i w konsultacji z pracownikiem socjalnym (plan ten obejmuje zakres realizowanych działań mających na celu przezwyciężenie trudnych sytuacji życiowych, a także zawiera terminy ich realizacji i przewidywane efekty);
2. opracowanie, we współpracy z członkami rodziny i koordynatorem rodzinnej pieczy zastępczej, planu pracy z rodziną, który jest skoordynowany z planem pomocy dziecku umieszczonemu w pieczy zastępczej;

3. udzielanie pomocy rodzinom w poprawie ich sytuacji życiowej, w tym w zdobywaniu umiejętności prawidłowego prowadzenia gospodarstwa domowego;
4. udzielanie pomocy rodzinom w rozwiązywaniu problemów socjalnych;
5. udzielanie pomocy rodzinom w rozwiązywaniu problemów psychologicznych;
6. udzielanie pomocy rodzinom w rozwiązywaniu problemów wychowawczych z dziećmi;
7. wspieranie aktywności społecznej rodzin;
8. motywowanie członków rodzin do podnoszenia kwalifikacji zawodowych;
9. udzielanie pomocy w poszukiwaniu, podejmowaniu i utrzymywaniu pracy zarobkowej;
10. motywowanie do udziału w zajęciach grupowych dla rodziców, mających na celu kształtowanie prawidłowych wzorców rodzicielskich i umiejętności psychospołecznych;
11. udzielanie wsparcia dzieciom, w szczególności poprzez udział w zajęciach psychoedukacyjnych;
12. podejmowanie działań interwencyjnych i zaradczych w sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa dzieci i rodzin;
13. prowadzenie indywidualnych konsultacji wychowawczych dla rodziców i dzieci;
14. prowadzenie dokumentacji dotyczącej pracy z rodziną;
15. dokonywanie okresowej oceny sytuacji rodziny, nie rzadziej niż co pół roku;

16. monitorowanie funkcjonowania rodziny po zakończeniu pracy z rodziną;
17. sporządzanie, na wniosek sądu, opinii o rodzinie i jej członkach;
18. współpraca z jednostkami administracji rządowej i samorządowej, właściwymi organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami i osobami specjalizującymi się w działaniach na rzecz dziecka i rodziny.

Liczba rodzin, z którymi jeden asystent rodziny może w tym samym czasie prowadzić pracę, jest uzależniona od stopnia trudności wykonywanych zadań, jednak nie może przekroczyć 20.

Asystent rodziny, w związku z wykonywaniem swoich zadań, ma prawo do wglądu do dokumentów zawierających dane osobowe członków rodziny niezbędnych do prowadzenia pracy z rodziną, występowania do właściwych organów władzy publicznej, organizacji oraz instytucji o udzielenie informacji (w tym zawierających dane osobowe, niezbędne do udzielenia pomocy rodzinie) oraz przedstawiania właściwym organom władzy publicznej, organizacjom i instytucjom ocen i wniosków zmierzających do zapewnienia skutecznej ochrony praw rodzin.

Asystent rodziny ma prawo do korzystania z poradnictwa, które ma na celu zachowanie i wzmocnienie jego kompetencji oraz przeciwdziałanie zjawisku wypalenia zawodowego oraz korzysta z ochrony przewidzianej dla funkcjonariuszy publicznych.

Placówki wsparcia dziennego

Placówka wsparcia dziennego, może prowadzić gmina, podmiot, któremu gmina zleciła realizację tego zadania lub podmiot, który uzyskał zezwolenie wójta. Współpracuje ona z rodzicami lub opiekunami dziecka, a także z placówkami oświatowymi i podmiotami leczniczymi. Pobyt dziecka w takiej placówce jest nieodpłatny i dobrowolny (chyba, że do placówki skieruje sąd).

Placówki wsparcia dziennego w latach 2001-2011 to przede wszystkim ogniska wychowawcze (zob. Tab. 8 i 9).

Tab. 8 Ogniska wychowawcze w latach 1999-2000

Lata	Ogółem	Miejsca całodobowe	Wychowankowie ogółem	Wychowankowie upośledzeni umysłowo	Wychowankowie niesłyszący i słabo słyszący	Wychowankowie niewidomi i słabo widzący	Wychowankowie przewlekle chorzy	Wychowankowie niedostosowani społecznie	Wychowankowie niepełnosprawni ruchowo	Ubytek wychowanków – rok szkolny	Ubytek wychowanków - usamodzielnieni	Wychowawcy
1999	238	707	11822	229	59	109	53	7826	43	869	44	983
2000	192	1667	13549	263	60	74	58	8833	62	1410	34	1144

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS (ochrona zdrowia i opieka społeczna – Opieka nad dziećmi i młodzieżą)

Tab. 9 Placówki wsparcia dziennego (2001-2011)¹²¹

Lata	Placówki wsparcia dziennego	Miejsca całodobowe	Wychowankowie	Korzystający w roku sprawozdawczym	Wolontariusze w roku sprawozdawczym
2001	1721	73629	78698	bd	bd
2002	1149	bd	bd	bd	4257
2003	1440	bd	bd	bd	6384
2004	1613	bd	bd	bd	7232
2005	1710	bd	bd	bd	7772
2006	1855	bd	bd	108440	7861
2007	1923	bd	bd	108360	7324
2008	1807	66702	bd	100420	6334
2009	1829	66646	bd	101674	5822
2010	1828	66403	bd	100094	5641
2011	1744	62531	bd	92368	5469

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS (ochrona zdrowia i opieka społeczna – Opieka nad dziećmi i młodzieżą)

Obecnie w myśl *Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*, placówka wsparcia dziennego może być prowadzona w formie:

¹²¹ Wszystkie dane statystyczne zostały pobrane ze strony Banku Danych Lokalnych GUS – http://www.stat.gov.pl/bdl/app/dane_podgrup.hier?p_id=451613&p_token=-176812449.

- opiekuńczej, w tym kół zainteresowań, świetlic, klubów i ognisk wychowawczych;
- specjalistycznej;
- pracy podwórkowej realizowanej przez wychowawcę.

Placówka wsparcia dziennego prowadzona w formie opiekuńczej zapewnia dziecku:

- opiekę i wychowanie;
- pomoc w nauce;
- organizację czasu wolnego, zabawę i zajęcia sportowe oraz rozwój zainteresowań.

Placówka wsparcia dziennego prowadzona w formie specjalistycznej:

- organizuje zajęcia socjoterapeutyczne, terapeutyczne, korekcyjne, kompensacyjne oraz logopedyczne;
- realizuje indywidualny program korekcyjny, program psychokorekcyjny lub psychoprofilaktyczny, w szczególności terapię pedagogiczną, psychologiczną i socjoterapię.

Placówka wsparcia dziennego prowadzona w formie pracy podwórkowej realizuje działania animacyjne i socjoterapeutyczne.

Pomoc rodziny wspierającej

W celu wspierania rodziny przeżywającej trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych rodzina może zostać objęta pomocą rodziny wspierającej, która przy współpracy asystenta rodziny, pomaga rodzinie przeżywającej trudności w opiece i wychowaniu dziecka, prowa-

dzeniu gospodarstwa domowego oraz kształtowaniu i wypełnianiu podstawowych ról społecznych.

Pełnienie funkcji rodziny wspierającej może być powierzone osobom z bezpośredniego otoczenia dziecka i ustanawia ją wójt właściwy ze względu na miejsce zamieszkania rodziny wspieranej.

4.5.2 Zastępowanie rodziny – piecza zastępcza

Pieczka zastępcza jest organizowana przez powiat i sprawowana w przypadku niemożności zapewnienia dziecku opieki i wychowania przez rodziców. Zapewnia ona:

1. pracę z rodziną umożliwiającą powrót dziecka do rodziny, lub gdy jest to niemożliwe – dążenie do przysposobienia dziecka;
2. przygotowanie dziecka do:
 - a) godnego, samodzielnego i odpowiedzialnego życia,
 - b) pokonywania trudności życiowych zgodnie z zasadami etyki,
 - c) nawiązywania i podtrzymywania bliskich, osobistych i społecznie akceptowanych kontaktów z rodziną i rówieśnikami, w celu łagodzenia skutków doświadczania straty i separacji oraz zdobywania umiejętności społecznych;
3. zaspokojenie potrzeb emocjonalnych dzieci, ze szczególnym uwzględnieniem potrzeb bytowych, zdrowotnych, edukacyjnych oraz kulturalnych i rekreacyjnych.

Pieczka zastępcza jest sprawowana w formie rodzinnej i instytucjonalnej.

Umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej następuje na podstawie orzeczenia sądu, a w przypadku pilnej konieczności, na wniosek lub za zgodą rodziców dziecka.

Możliwe jest także umieszczenie dziecka w rodzinnej pieczy zastępczej, na podstawie umowy zawartej między rodziną zastępczą lub prowadzącym rodzinny dom dziecka a właściwymi organami prowadzącymi te placówki.

Objęcie dziecka jedną z form pieczy zastępczej następuje na okres nie dłuższy niż do osiągnięcia pełnoletniości lub dłużej, ale tylko do 25 roku życia i wówczas, gdy taka osoba uczy się lub legitymuje się orzeczeniem o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności.

Rodzinna piecza zastępcza

Do roku 2001 rodzinną pieczę zastępczą stanowiły rodzinne domy dziecka i rodziny zastępcze. Obecnie formami rodzinnej pieczy zastępczej są:

1. Rodzina zastępcza:
 - a) spokrewniona,
 - b) niezawodowa,
 - c) zawodowa, w tym zawodowa pełniąca funkcję pogotowia rodzinnego i zawodowa specjalistyczna;
2. Rodzinny dom dziecka.

Rodzina zastępcza oraz **rodzinny dom dziecka** współpracując z ośrodkiem adopcyjnym oraz koordynatorem rodzinnej pieczy zastępczej, zapewniają dziecku całodobową opiekę i wychowanie, w szczególności:

1. traktują dziecko w sposób sprzyjający poczuciu godności i wartości osobowej;

2. zapewniają dostęp do przysługujących świadczeń zdrowotnych;
3. zapewniają kształcenie, wyrównywanie braków rozwojowych i szkolnych;
4. zapewniają rozwój uzdolnień i zainteresowań;
5. zaspokajają jego potrzeby emocjonalne, bytowe, rozwojowe, społeczne oraz religijne;
6. zapewniają ochronę przed arbitralną lub bezprawną ingerencją w życie prywatne dziecka;
7. umożliwiają kontakt z rodzicami i innymi osobami bliskimi, chyba że sąd postanowi inaczej.

Rodzinę zastępczą lub rodzinny dom dziecka tworzą małżonkowie lub osoba niepozostająca w związku małżeńskim, u których umieszczono dziecko w celu sprawowania nad nim opieki zastępczej.

Rodzina zastępcza spokrewniona – tworzą ją małżonkowie lub osoby, będące wstępnymi lub rodzeństwem dziecka.

Rodzina zastępcza zawodowa lub **rodzina zastępcza niezawodowa** – tworzą ją małżonkowie lub osoby, niebędące wstępnymi lub rodzeństwem dziecka.

Pełnienie funkcji rodziny zastępczej oraz prowadzenie rodzinnego domu dziecka może być powierzone osobom, które:

1. dają rękojmię należytego sprawowania pieczy zastępczej;

2. nie są i nie były pozbawione władzy rodzicielskiej, oraz władza rodzicielska nie jest im ograniczona ani zawieszona;
3. wypełniają obowiązek alimentacyjny – w przypadku gdy taki obowiązek w stosunku do nich wynika z tytułu egzekucyjnego;
4. nie są ograniczone w zdolności do czynności prawnych;
5. są zdolne do sprawowania właściwej opieki nad dzieckiem, co zostało potwierdzone zaświadczeniami o braku przeciwwskazań zdrowotnych do pełnienia funkcji rodziny zastępczej lub prowadzenia rodzinnego domu dziecka, wystawionymi przez lekarza podstawowej opieki zdrowotnej;
6. przebywają na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej;
7. co najmniej jedna osoba tworząca tę rodzinę, musi posiadać stałe źródło dochodów (w przypadku rodziny zastępczej niezawodowej);
8. zapewnią odpowiednie warunki bytowe i mieszkaniowe umożliwiające dziecku zaspokajanie jego indywidualnych potrzeb, w tym:
 - a) rozwoju emocjonalnego, fizycznego i społecznego,
 - b) właściwej edukacji i rozwoju zainteresowań,
 - c) wypoczynku i organizacji czasu wolnego.

Rodzina zastępcza zawodowa pełniąca funkcję pogotowia rodzinnego – przyjmuje dziecko na podstawie orzeczenia sądu, gdy dziecko zostało doprowadzone przez Policję lub Straż Graniczną, lub na wniosek rodziców

dziecka lub innej osoby w przypadku, gdy występuje przemoc w rodzinie.

W rodzinie zastępczej zawodowej pełniącej funkcję pogotowia rodzinnego umieszcza się dziecko do czasu unormowania sytuacji dziecka, nie dłużej jednak niż na okres 4 miesięcy. W szczególnie uzasadnionych przypadkach okres ten może być przedłużony, za zgodą organizatora rodzinnej pieczy zastępczej, do 8 miesięcy lub do zakończenia postępowania sądowego o powrót dziecka do rodziny, gdy dziecko zostało przysposobione lub umieszczone w rodzinnej pieczy zastępczej.

Rodzina zastępcza zawodowa specjalistyczna – umieszcza się w niej dzieci z orzeczeniem o niepełnosprawności lub orzeczeniem o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, dzieci na podstawie *ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich* oraz małoletnie matki z dziećmi.

W rodzinie zastępczej zawodowej specjalistycznej nie można, w tym samym czasie, umieścić dzieci legitymujących się orzeczeniem o niepełnosprawności lub orzeczeniem o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności.

Charakterystykę rodzin zastępczych w latach 1999-2011 przedstawia poniższa tabela:

Tab. 10 Rodziny zastępcze (1999-2011)

Lata	Ogółem	Na wsi	Ustanowione na mocy decyzji sądu	Wychowujące dzieci odbiegające od normy rozwojowej	Dzieci do 18. roku życia ogółem	Dzieci do 18. roku życia, dziewczęta	Dzieci do 18. roku życia odbiegające od normy rozwojowej	Dzieci w wieku 0-3 lat	Dzieci do 2 lat	Dzieci do 2 lat odbiegające od normy rozwojowej	Dzieci, które ukończyły 18. rok życia	Dzieci powyżej 18. roku życia usamodzielnione	Dzieci powyżej 18. roku życia odbiegające od normy	Dzieci do 18. roku życia przekazane do adopcji
1999	43378	bd	42491	3010	55797	bd	3299	bd	750	36	bd	3390	206	195
2000	39877	11409	bd	bd	50122	bd	bd	1888	bd	bd	bd	4347	bd	213
2001	36444	10672	bd	bd	47922	bd	bd	2569	bd	bd	bd	11348	bd	265
2002	35883	10295	bd	bd	47268	bd	bd	3277	bd	bd	bd	8080	bd	417
2003	36169	10580	bd	bd	47707	bd	bd	3491	bd	bd	bd	1951	bd	512
2004	36223	10649	bd	bd	48432	bd	bd	3641	bd	bd	bd	904	bd	692
2005	36510	10813	bd	bd	49667	bd	bd	3850	bd	bd	bd	840	bd	678
2006	36955	10909	bd	bd	51342	25634	bd	4061	bd	bd	5177	930	bd	719
2007	37349	11234	bd	bd	52729	26257	bd	4169	bd	bd	5028	1058	bd	914
2008	37296	11388	bd	bd	53357	26354	bd	4304	bd	bd	5148	1170	bd	922
2009	37663	11491	bd	bd	54344	26508	bd	4362	bd	bd	5296	1169	bd	921
2010	37395	11876	bd	bd	53798	26594	bd	4470	bd	bd	5395	1066	bd	990
2011	37344	11844	bd	bd	54160	26273	bd	4656	bd	bd	5249	1191	bd	1132

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS (ochrona zdrowia i opieka społeczna – Opieka nad dziećmi i młodzieżą).

Rodzinny dom dziecka – organizuje powiat lub podmiot, któremu powiat zlecił realizację tego zadania. W rodzinnym domu dziecka, w tym samym czasie, może przebywać łącznie nie więcej niż 8 dzieci oraz osób, które osiągnęły pełnoletniość przebywając w pieczy zastępczej.

W razie konieczności umieszczenia w rodzinnym domu dziecka rodzeństwa, za zgodą prowadzącego rodzinny dom dziecka oraz po uzyskaniu pozytywnej opinii koordynatora rodzinnej pieczy zastępczej, jest dopuszczalne umieszczenie w tym samym czasie większej liczby dzieci.

Do 2000 roku rodzinne domy dziecka funkcjonowały w innej rzeczywistości (Tab. 10). Obecnie włączone zostały do systemu rodzinnej pieczy zastępczej jako placówki rodzinne (szczegółowe dane zawiera Tab. 11).

Tab. 11 Rodzinne domy dziecka w latach 1999-2000

Lata	Ogółem	Miejsca ogółem	Wychowankowie ogółem	Wychowankowie przyjęci na podstawie orzeczenia sądu	Wychowankowie sieroty	Wychowankowie półsieroty	Wychowankowie małeletnie matki z dziećmi	Wychowankowie w wieku 0-3 lat	Ubytek wychowanków w roku sprawozdawczym	Nauczyciele pełnozatrudnieni	Pracownicy służby zdrowia
1999	130	1143	911	809	114	252	1	14	67	138	BD
2000	141	1325	978	841	95	305	bd	23	90	146	BD

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS (ochrona zdrowia i opieka społeczna – Opieka nad dziećmi i młodzieżą).

Rodzina pomocowa

W przypadku czasowego niesprawowania opieki nad dzieckiem przez rodzinę zastępczą lub osobę prowadzącą rodzinny dom dziecka, piecza zastępcza może być powierzona **rodzinie pomocowej**. Rodziną pomocową może być rodzina zastępcza niezawodowa, rodzina zastępcza zawodowa lub prowadzący rodzinny dom dziecka oraz małżonkowie lub osoby niepozostające w związku małżeńskim, którzy są przeszkoleni do pełnienia funkcji rodziny zastępczej, prowadzenia rodzinnego domu dziecka lub rodziny przysposabiającej. Rodzina zastępcza zawodowa, rodzina zastępcza niezawodowa lub prowadzący rodzinny dom dziecka, może przyjąć dziecko jako rodzina pomocowa, bez względu na liczbę dzieci pozostających pod ich opieką.

Tab. 12 Placówki rodzinne

Lata	Placówki ogółem	Miejsca ogółem	Wychowankowie ogółem	Wychowankowie przyjęci na podstawie orzeczenia sądu	Wychowankowie sieroty	Wychowankowie półsieroty	Wychowankowie małoletnie matki	Wychowankowie w wieku 0-3 lat	Wychowankowie, dziewczęta	Wychowankowie, chłopcy	Wychowankowie w roku sprawozdawczym	Specjaliści pełnozatrudnieni	Wolontariusze w roku sprawozdawczym
2001	166	1359	1249	1053	113	335	0	35	bd	bd	bd	216	bd
2002	179	1442	1308	1160	85	324	5	40	bd	bd	bd	bd	bd
2003	213	1671	1530	1195	99	332	3	63	bd	bd	bd	bd	bd
2004	238	1920	1777	1549	94	379	1	57	bd	bd	bd	bd	bd

2005	238	1997	1859	1662	87	383	0	56	bd	bd	bd	bd	bd
2006	248	2147	1951	1641	91	431	0	41	974	977	2194	bd	215
2007	239	2076	1892	1757	79	435	0	45	932	960	2166	bd	167
2008	231	1996	1859	1583	75	393	2	59	923	936	2156	bd	164
2009	269	2355	2178	1811	100	429	1	74	1099	1079	2532	bd	142
2010	277	2360	2183	1889	94	381	4	87	1095	1099	2566	bd	146
2011	290	2430	2265	2003	88	396	3	112	1124	1141	2709	bd	221

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS (ochrona zdrowia i opieka społeczna – Opieka nad dziećmi i młodzieżą).

Instytucjonalna piecza zastępcza

Instytucjonalna piecza zastępcza jest sprawowana w formie:

- placówki opiekuńczo-wychowawczej;
- regionalnej placówki opiekuńczo-terapeutycznej;
- interwencyjnego ośrodka preadopcyjnego.

Placówkę opiekuńczo-wychowawczą prowadzi powiat lub samorząd województwa w przypadku regionalnej placówki opiekuńczo-terapeutycznej lub interwencyjnego ośrodka preadopcyjnego.

Placówka opiekuńczo-wychowawcza:

1. zapewnia dziecku całodobową opiekę i wychowanie, oraz zaspokaja jego niezbędne potrzeby, w szczególności emocjonalne, rozwojowe, zdrowotne, bytowe, społeczne i religijne;
2. realizuje przygotowany we współpracy z asystentem rodziny plan pomocy dziecku;

3. umożliwia kontakt dziecka z rodzicami i innymi osobami bliskimi, chyba że sąd postanowi inaczej;
4. podejmuje działania w celu powrotu dziecka do rodziny;
5. zapewnia dziecku dostęp do kształcenia dostosowanego do jego wieku i możliwości rozwojowych;
6. obejmuje dziecko działaniami terapeutycznymi;
7. zapewnia korzystanie z przysługujących świadczeń zdrowotnych.

W placówce opiekuńczo-wychowawczej typu socjalizacyjnego, interwencyjnego lub specjalistyczno-terapeutycznego, umieszczane są dzieci powyżej 10. roku życia, wymagające szczególnej opieki lub mające trudności w przystosowaniu się do życia w rodzinie.

Umieszczenie dziecka poniżej 10. roku życia w tych placówkach jest możliwe w wyjątkowych przypadkach, szczególnie gdy przemawia za tym stan jego zdrowia lub dotyczy to rodzeństwa. W tym samym czasie można umieścić łącznie nie więcej niż 14 dzieci oraz osób, które osiągnęły pełnoletniość przebywając w pieczy zastępczej, a w placówce opiekuńczo-wychowawczej typu rodzinnego nie więcej niż 8 dzieci. W razie konieczności umieszczenia w placówce opiekuńczo-wychowawczej typu rodzinnego rodzeństwa, za zgodą dyrektora tej placówki oraz po uzyskaniu zezwolenia wojewody, jest dopuszczalne umieszczenie w tym samym czasie większej liczby dzieci, nie więcej jednak niż 10.

Placówka opiekuńczo-wychowawcza jest prowadzona jako placówka opiekuńczo-wychowawcza typu:

- socjalizacyjnego;

- interwencyjnego;
- specjalistyczno-terapeutycznego;
- rodzinnego.

Placówka opiekuńczo-wychowawcza typu rodzinnego:

- wychowuje dzieci w różnym wieku, w tym dorastające i usamodzielniające się;
- umożliwia wspólne wychowanie i opiekę licznemu rodzeństwu;
- współpracuje z koordynatorem rodzinnej pieczy zastępczej i asystentem rodziny.

Całodobowa placówka opiekuńczo-wychowawcza typu socjalizacyjnego

W roku 2000 w Polsce funkcjonowało 361 domów dziecka, które obejmowały opieką 361 wychowanków (zob. tab. 12).

Tab. 13 Domy dziecka w latach 1999-2000

Lata	Ogółem	Miejsca ogółem	Wychowankowie ogółem	Wychowankowie przyjęci na podstawie orzeczenia sądu	Wychowankowie sieroty	Wychowankowie pól sieroty	Wychowankowie małoletnie matki z dziećmi	Wychowankowie w wieku 0-3 lat	Ubytek wychowanków w roku sprawozdawczym	Nauczyciele pełnozatrudnieni	Pracownicy służby zdrowia
1999	359	18828	17190	16412	558	3693	125	1745	5450	4197	574
2000	361	18529	17247	16708	533	3619	70	1661	5377	4063	488

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS (ochrona zdrowia i opieka społeczna – Opieka nad dziećmi i młodzieżą).

Dom dziecka to placówka typu socjalizacyjnego, która zapewnia całodobową opiekę i wychowanie dzieciom całkowicie lub częściowo pozbawionym opieki rodziców, dla których nie znaleziono innej, np. rodzinnej opieki zastępczej. Realizuje ona zadania kompensacyjne z niedostatkami opieki i wychowania, przewyższanie skutków takiego stanu rzeczy, różnego rodzaju trudności i zaburzeń – zwłaszcza choroby sieroczej.

Obecnie placówki te borykają się z wieloma problemami natury finansowej i organizacyjnej. W polityce opiekuńczej państwa, głównym celem jest zastąpienie tych placówek formami rodzinnymi. Celem tej polityki jest stopniowe ograniczenie ich działalności, a w perspektywie całkowita likwidacja.

Podstawą prawną funkcjonowania tego typu placówek jest *Ustawa z dnia 12 marca 2004 r o pomocy społecznej* oraz rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z 14 lutego 2005 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych. Intencją tych regulacji, było wyeliminowanie prawnych ograniczeń i stworzenie możliwości takich placówek, które będą wynikały ze specyfiki lokalnych potrzeb i problemów. Do placówki kierowane są dzieci przez odpowiednie agendy powiatu na podstawie decyzji sądu¹²².

Placówka opiekuńczo-wychowawcza typu socjalizacyjnego wypełnia następujące zadania:

¹²² S. Badora, *Dom dziecka*, [w:] J. Brągiel, S. Badora (red.), *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, Opole 2005, s. 331-347.

- zapewnia dziecku opiekę całodobową i wychowanie, oraz zaspokaja jego niezbędne potrzeby;
- zapewnia zajęcia wychowawcze, korekcyjne, kompensacyjne, logopedyczne, terapeutyczne, rekompensujące braki w wychowaniu w rodzinie i przygotowujące do życia społecznego, a dzieciom niepełnosprawnym odpowiednią rehabilitację i zajęcia specjalistyczne;
- zapewnia dzieciom kształcenie, wyrównywanie opóźnień rozwojowych i szkolnych;
- podejmuje działania w celu powrotu dziecka do rodziny naturalnej, znalezienia rodziny przysposabiającej lub umieszczenia w rodzinnych formach opieki zastępczej;
- pracuje z rodziną dziecka;
- organizuje dla swoich wychowanków odpowiednie formy opieki w środowisku, grupy usamodzielniające oraz kontakt z rodzinami zaprzyjaźnionymi;
- może prowadzić hostel oraz mieszkanie usamodzielnienia.

Szczegółowe dane dotyczące placówek socjalizacyjnych zawiera tabela 14.

Tab. 14 Placówki socjalizacyjne

Lata	Placówki ogółem	Miejsca ogółem	Wychowankowie ogółem	Wychowankowie przyjęci na podstawie orzeczenia sądu	Wychowankowie sieroty	Wychowankowie półsieroty	Wychowankowie małoletnie matki	Wychowankowie w wieku 0-3 lat	Wychowankowie, dziewczęta	Wychowankowie, chłopcy	Wychowankowie w roku sprawozdawczym	Specjaliści pełnozatrudnieni	Wolontariusze w roku sprawozdawczym
2001	376	19031	17857	16766	613	3628	43	1485	bd	bd	bd	4367	bd
2002	388	18751	17556	16402	528	3318	65	1446	bd	bd	bd	bd	1892
2003	382	17990	16875	15702	448	3385	89	1451	bd	bd	bd	bd	2489
2004	338	15269	14218	13646	359	2790	73	1185	bd	bd	bd	bd	1986
2005	291	12191	11772	11286	300	2313	61	922	bd	bd	bd	bd	1515
2006	277	10885	10629	9856	333	2026	52	751	4956	5673	14952	bd	1146
2007	273	10099	9830	9476	244	1855	41	654	4596	5234	14133	bd	845
2008	278	10035	9964	9354	279	1940	55	755	4674	5290	14196	bd	874
2009	289	10069	9896	9187	250	1866	62	625	4658	5238	13793	bd	929
2010	283	8949	8572	7902	233	1612	63	536	4097	4475	12042	bd	943
2011	307	9088	8985	8216	231	1762	60	564	4255	4730	12363	bd	929

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS (ochrona zdrowia i opieka społeczna – Opieka nad dziećmi i młodzieżą).

Placówka wielofunkcyjna

Poszukując nowych rozwiązań w organizacji opieki nad dzieckiem, których celem jest redukcja sieroctwa społecznego, samorządy, poprzez swoje wyspecjalizowane agendy,

zaczęły przekształcać domy dziecka w placówki, które nie tylko mogą zastąpić dziecku rodzinę własną, ale wspomagać te rodziny, które nie wypełniają należycie swych funkcji. Placówki te mają podejmować obok dziennych i całodobowych działań opiekuńczych, również działania interwencyjne, socjalizacyjne i terapeutyczne skierowane nie tylko na dziecko, ale też na jego rodzinę. Placówka wielofunkcyjna pracuje z rodziną dziecka w celu usprawnienia jej umiejętności opiekuńczo-wychowawczych. Może prowadzić też hostel oraz mieszkanie usamodzielnienia¹²³.

W placówce interwencyjnej, w placówce socjalizacyjnej i w placówce wielofunkcyjnej dla każdego dziecka prowadzi się:

- indywidualny plan pracy;
- kartę pobytu, która zawiera ocenę relacji dziecka z rodzicami, funkcjonowania społecznego dziecka w tej placówce i poza nią, nauki szkolnej dziecka, samodzielności dziecka, jego stanu emocjonalnego, stanu zdrowia dziecka oraz informację o szczególnych potrzebach dziecka i znaczących dla dziecka wydarzeniach;
- kartę udziału w zajęciach specjalistycznych z opisem ich przebiegu;
- arkusze badań i obserwacji psychologicznych oraz pedagogicznych.

¹²³ B. Czeredreka, A. Róg (red.), *Placówka wielofunkcyjna*, [w:] J. Brągiel, S. Badora (red.), *Formy opieki, wychowania i wsparcia ...*, op.cit., s. 349-377.

Tab. 15 Placówki wielofunkcyjne w latach 2004-2011

Lata	Placówki	Miejsca całodobowe	Wychowankowie przebywający całodobowo	Wychowankowie przebywający całodobowo w roku sprawozdawczym	Wolontariusze w roku sprawozdawczym
2004	55	bd	2713	bd	
2005	105	bd	5045	bd	
2006	141	bd	6782	11791	
2007	156	bd	7011	12417	
2008	146	6794	6681	11439	
2009	171	7238	7112	11764	
2010	195	8155	7704	12634	
2011	183	7710	7253	11650	

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS (ochrona zdrowia i opieka społeczna – Opieka nad dziećmi i młodzieżą).

Placówki opiekuńczo-wychowawcze typu interwencyjnego

Zadaniem placówki opiekuńczo-wychowawczej typu interwencyjnego, jest doraźna opieka nad dzieckiem w czasie trwania sytuacji kryzysowej. W szczególności placówka jest obowiązana przyjąć dziecko w przypadkach wymagających natychmiastowego zapewnienia dziecku opieki. Do placówki dziecko przyjmuje się na podstawie orzeczenia sądu lub w przypadku, gdy dziecko zostało doprowadzone przez

Policję lub Straż Graniczną oraz na wniosek rodziców dziecka lub osoby trzeciej, gdy występuje przemoc w rodzinie. Do takiej placówki przyjmowane są dzieci niezależnie od miejsca zamieszkania, a pobyt dziecka nie może być dłuższy niż 3 miesiące.

W szczególnie uzasadnionych przypadkach okres ten może zostać przedłużony do zakończenia trwającego postępowania sądowego o powrót dziecka do rodziny, przysposobienie czy umieszczenie w pieczy zastępczej. Dziecko poniżej 10. roku życia, przyjęte do tego typu placówki, zostaje niezwłocznie przeniesione do jednej z rodzinnych form pieczy zastępczej.

W placówce opiekuńczo-wychowawczej typu interwencyjnego może zostać wyodrębniona część dysponująca bazą noclegową i zapewniająca opiekę wychowawczą, czynna przez całą dobę, wykorzystywana w sytuacjach kryzysowych, kiedy dziecko ze względów rodzinnych musi czasowo zamieszkać poza swoją rodziną za zgodą rodziców lub opiekunów prawnych, albo kiedy rodzina musi czasowo uzyskać schronienie.

Do roku 2000 placówkami interwencyjnymi były pogotowia opiekuńcze (Tab. 15). Szczegółowe dane dotyczące placówek interwencyjnych w latach 2001-2011 przedstawia Tab. 16.

Tab. 16 Pogotowia opiekuńcze w latach 1999-2000

Lata	Placówka	Miejsca całodobowe	Wychowankowie ogółem	Wychowankowie przyjęci na podstawie orzeczenia sądu	Wychowankowie sieroty	Wychowankowie półsieroty	Wychowankowie małoletnie matki z dziećmi	Wychowankowie w wieku 0-3 lat	Ubytek wychowanków w roku sprawozdawczym	Nauczyciele pełnozatrudnieni	Pracownicy służby zdrowia
1999	54	2821	2624	2515	43	473	2	77	8446	1236	47
2000	55	2858	2782	2661	61	475	9	83	7863	1147	46

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS (ochrona zdrowia i opieka społeczna – Opieka nad dziećmi i młodzieżą).

Tab. 17 Placówki interwencyjne (2001-2011)

Lata	Placówka	Miejsca całodobowe	Wychowankowie ogółem	Wychowankowie przyjęci na podstawie orzeczenia sądu	Wychowankowie sieroty	Wychowankowie półsieroty	Wychowankowie małoletnie matki	Wychowankowie w wieku 0-3 lat	Wychowankowie, dziewczęta	Wychowankowie, chłopcy	Wychowankowie w roku sprawozdawczym	Ubytek wychowanków w roku sprawozdawczym	Specjaliści pełnozatrudnieni	Wolontariusze w roku sprawozdawczym
2001	63	2986	2988	2683	37	454	7	87	bd	bd	bd	7953	998	bd
2002	67	2879	3274	2598	35	475	15	102	bd	bd	bd	6793	bd	171
2003	75	2820	2707	2564	38	565	11	90	bd	bd	bd	7325	bd	299
2004	57	2303	1956	1827	17	337	5	48	bd	bd	bd	5846	bd	252
2005	39	1696	1514	1444	28	243	7	23	bd	bd	bd	3969	bd	154
2006	33	1217	1301	1227	23	153	4	23	562	739	4603	3185	bd	82

2007	29	991	1041	996	34	158	9	25	467	574	3668	2564	bd	160
2008	27	777	767	751	15	154	4	21	318	449	2536	1681	bd	43
2009	27	722	745	709	13	191	5	51	338	407	2432	1642	bd	31
2010	24	601	523	515	12	104	2	28	236	287	2106	1526	bd	33
2011	27	571	497	463	12	101	5	29	219	278	1953	1427	bd	39

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS (ochrona zdrowia i opieka społeczna – Opieka nad dziećmi i młodzieżą).

Placówka opiekuńczo-wychowawcza typu specjalistyczno-terapeutycznego sprawuje opiekę nad dzieckiem o indywidualnych potrzebach. Takim dzieckiem, które legitymuje się orzeczeniem o niepełnosprawności albo orzeczeniem o umiarkowanym lub znacznym stopniu niepełnosprawności, dzieckiem, które wymaga stosowania specjalnych metod wychowawczych i specjalistycznej terapii i wyrównywania opóźnień rozwojowych i edukacyjnych.

Placówka ta zapewnia zajęcia wychowawcze, socjoterapeutyczne, korekcyjne, kompensacyjne, logopedyczne, terapeutyczne, rekompensujące braki w wychowaniu w rodzinie i przygotowujące do życia społecznego, a dzieciom niepełnosprawnym, także odpowiednią rehabilitację i zajęcia rewalidacyjne.

Interwencyjny ośrodek preadopcyjny – umieszcza się w nim dzieci, które wymagają specjalistycznej opieki i w okresie oczekiwania na przysposobienie nie mogą zostać umieszczone w rodzinnej pieczy zastępczej. W takim ośrodku preadopcyjnym, w tym samym czasie, można umieścić nie więcej niż 20 dzieci, a pobyt dziecka nie może

trwać dłużej niż do ukończenia przez dziecko pierwszego roku życia.

Postępowanie adopcyjne

Prowadzenie procedur przysposobienia oraz przygotowanie osób zgłaszających gotowość do przysposobienia dziecka, zwanych „kandydatami do przysposobienia dziecka”, stanowi wyłączną kompetencję ośrodka adopcyjnego. Ośrodek adopcyjny prowadzi samorząd województwa lub podmiot, któremu samorząd województwa zlecił realizację tego zadania i wykonuje swoje zadania nieodpłatnie.

Ośrodek adopcyjny w realizacji swoich zadań kieruje się dobrem dziecka i poszanowaniem jego praw. Współpracuje ze środowiskiem lokalnym, w szczególności z innymi podmiotami właściwymi w zakresie wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej, jednostkami organizacyjnymi pomocy społecznej, sądami, instytucjami oświatowymi, podmiotami leczniczymi, a także kościołami i związkami wyznaniowymi oraz organizacjami społecznymi.

Do zadań ośrodka adopcyjnego, w szczególności należy:

1. kwalifikacja dzieci zgłoszonych do przysposobienia oraz sporządzanie dla dziecka zakwalifikowanego do przysposobienia diagnozy psychologicznej i pedagogicznej oraz gromadzenie aktualnych informacji o stanie zdrowia dziecka;
2. dobór rodziny przysposabiającej właściwej ze względu na potrzeby dziecka;
3. współpraca z sądem opiekuńczym, polegająca w szczególności na powiadamianiu o okolicznościach uzasad-

- niających wszczęcie z urzędu postępowania opiekuńczego;
4. udzielanie pomocy w przygotowaniu wniosków o przysposobienie i zgromadzeniu niezbędnych dokumentów;
 5. gromadzenie informacji o dzieciach, które mogą być przysposobione;
 6. przeprowadzanie badań pedagogicznych i psychologicznych kandydatów do przysposobienia dziecka;
 7. przeprowadzanie analizy sytuacji osobistej, zdrowotnej, rodzinnej, dochodowej i majątkowej kandydatów do przysposobienia dziecka, zwanej „wywiadem adopcyjnym”;
 8. prowadzenie działalności diagnostyczno-konsultacyjnej dla kandydatów do przysposobienia dziecka;
 9. wspieranie psychologiczno-pedagogiczne kandydatów do przysposobienia dziecka oraz osób, które przysposobiły dziecko;
 10. organizowanie szkoleń dla kandydatów do przysposobienia dziecka;
 11. wydawanie świadectw ukończenia szkolenia dla kandydatów do przysposobienia dziecka, opinii o ich kwalifikacjach osobistych oraz sporządzanie;
 12. opinii kwalifikacyjnej w sprawach dotyczących umieszczania dzieci w rodzinie przysposabiającej;
 13. zapewnienie pomocy psychologicznej kobietom w ciąży oraz pacjentkom oddziałów ginekologiczno-położniczych, które sygnalizują zamiar pozostawienia dziecka bezpośrednio po urodzeniu;

14. prowadzenie dokumentacji z zakresu wykonywanych zadań.

Ośrodek adopcyjny współpracuje z kandydatami do przysposobienia dziecka w zakresie opieki nad dzieckiem i jego wychowania, w takich dziedzinach jak: diagnoza pedagogiczna i psychologiczna dzieci i rodzin, problemy wychowawcze w rodzinie, problemy związane z rozwojem dziecka. Wspiera również osoby, które przysposobiły dziecko, w wykonywaniu przez nie funkcji opiekuńczo-wychowawczych. Wsparcie to polega na pomocy:

- pomocy w rozwiązywaniu problemów wychowawczych i opiekuńczych;
- poradnictwie i terapii, w tym terapii rodzinnej;
- pomocy pedagogicznej i psychologicznej;
- pomocy prawnej w zakresie prawa rodzinnego.

Ośrodek adopcyjny prowadzi potrzebną dokumentację dotyczącą kandydatów do przysposobienia dziecka i dzieci zakwalifikowanych do przysposobienia.

Wioski dziecięce

Wioski dziecięce należą do placówek (instytucji) o charakterze rodzinnym. W Polsce obecnie funkcjonują cztery wioski powadzone przez Stowarzyszenie SOS Wioski Dziecięce w Polsce: w Biłgoraju, Karlinie, Kraśniku i w Siedlcach, i jedna w Rajsku, koło Oświęcimia prowadzona przez Fundację „Maja”. Są to placówki niepubliczne i finansowane przez sponsorów.

Założenia wychowawcze w wioskach dziecięcych SOS oparte są na czterech zasadach:

1. Matka. Opiekę nad dziećmi sprawuje matka, do zadań której należy: prowadzenie rodziny wioskowej i wychowanie powierzonej jej opiece dzieci, opieka prawna, tworzenie serdecznej atmosfery, sprzyjającej rozwojowi uczuć i więzi emocjonalnej, dbanie o porządek i estetykę domu, współpraca z psychologiem, pedagogiem, lekarzem, szkołą, właściwe gospodarowanie środkami finansowymi i domem;
2. Rodzeństwo. Do wioski przyjmuje się w zasadzie dzieci w wieku do 10. roku życia, choć mogą być przyjęte dzieci starsze, jeśli mają młodsze rodzeństwo i w normie intelektualnej. W każdej takiej rodzinie żyje od 6 do 8 dzieci. Przeznaczona jest dla liczniejszego rodzeństwa, które nie ma szans na adopcję lub znalezienie rodziny zastępczej;
3. Dom wioskowy. Dom taki jest centralnym miejscem życia wioski. Są urządzone wg gustu i potrzeb rodziny. W rodzinie pomagają ciocie, osoby samotne i bezdzietne, które w przyszłości mogą zostać matkami. W domu dzieci zaspokajają podstawowe potrzeby. Tutaj dziecko uczy się życia rodzinnego, poznaje tradycje, wdraża się do obowiązków, uczy się samodzielności. Poprzez pomaganie matce w codziennych czynnościach, poznają właściwe wzorce życia, obowiązki i uczą się odpowiedzialności za innych współmieszkańców;
4. Wioska. Składa się zazwyczaj z 12-15 domów jednorodzinnych na dużym terenie gdzie znajdują się place zabaw i boiska sportowe. Dzieci mieszkające w wiosce

uczęszczają do publicznych przedszkoli i szkół, gdyż celem jest integracja placówki z lokalną społecznością.

Młodzież opuszczająca wioskę dziecięcą SOS przechodzi do Domu Młodzieży w Lublinie, bądź do Wspólnoty Mieszkaniowej w Kraśniku. Dom Młodzieży to trzy budynki, z czego dwa przeznaczone są na 12 mieszkań dla wychowanków. W trzecim budynku znajdują się pracownie specjalistyczne, techniczne, muzyczne oraz sala widowiskowa. Wspólnota Mieszkaniowa to dwa mieszkania 4-pokojowe mieszczące się w budynku wielorodzinnym. We Wspólnocie Mieszkaniowej i w domu młodzieży kontynuuje się realizację zadań podjętych wcześniej w wiosce dziecięcej¹²⁴.

Tab. 18 Wioski dziecięce w latach 1999-2000

Lata	Ogółem	Miejsca ogółem	Wychowankowie ogółem	Wychowankowie przyjęci na podstawie orzeczenia sądu	Wychowankowie sieroty	Wychowankowie półsieroty	Wychowankowie małoletnie matki z dziećmi	Wychowankowie w wieku 0-3 lat	Ubytek wychowanków w roku sprawozdawczym	Nauczyciele pełnozatrudnieni	Pracownicy służby zdrowia
1999	5	547	266	130	12	50		13	13	48	1
2000	5	548	279	139	12	55		6	20	57	1

Źródło: Bank Danych Lokalnych GUS (ochrona zdrowia i opieka społeczna – Opieka nad dziećmi i młodzieżą).

¹²⁴ A. Róg, *Wioska dziecięca*, [w:] J. Brągiel, S. Badora (red.), *Formy opieki, wychowania i wsparcia...*, op.cit., s. 315-325; Zob. W. Kowalski, *Wioski dziecięce SOS w świecie i w Polsce 1949-1999*, MAD GRAF Kraśnik 1999.

5. Zarys dziejów opieki

5.1 Od opieki pierwotnej do pedagogiki opiekuńczej

Ważny dział pedagogiki opiekuńczej stanowią dzieje opieki. W opinii S. Walasek ogólnie można stwierdzić, że opieka przeszła ewolucję od autopieki (opieki pierwotnej), przez działania charytatywno-filantropijne, do planowanej organizacji opiekuńczych¹²⁵. Obecnie zostanie ukazany krótki rys dziejów opieki. W społeczeństwie pierwotnym można zauważyć działania opiekuńcze, mieszczące się w zapewnianiu członkom grupy podstawowych potrzeb, tj. pożywienia i bezpieczeństwa (ochrona przed dzikimi zwierzętami i napadami ze strony innych plemion). Funkcjonowało tu zwyczajowe prawo nakazujące zająć się dzieckiem, którego rodzice zaginęli.

W świecie antycznym, w Atenach, pojawia się instytucjonalna forma wychowawczo-opiekuńcza, jaką była szkoła dla chłopców. Rodzice oddawali sześcioletniego chłopca pod opiekę niewolnika pedagoga. Gramatysta uczył czytania i pisania, rachunków i literatury, natomiast lutnista gry na

¹²⁵ S. Walasek (red.), *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty w XX wieku*, IMPULS Kraków 2008, s. 7.

lutni. W ateńskich szkołach dbano nie tylko o realizację potrzeb fizjologicznych, ale również realizowano potrzeby zdrowotne oraz potrzeby uznania i samorozwoju.

W IV wieku, za panowania Aleksandra Wielkiego, zauważalny jest wzrost pozycji rodziny, kobiety i dzieci, a także wzrost roli kultury duchowej, reprezentowanej przez szkoły gramatykalne, retoryczne i gimnazjony (tj. rodzaj klubów kulturalno-sportowych). Nowe ideały mężczyzny w rodzinie jako filozofa, retora promują utwory m.in. Ksenofonta (moralisty) i Teofrasta (filozofa)¹²⁶.

Starożytni Grecy, a następnie Rzymianie, oddzielali funkcję wychowawczo-opiekuńczą (*educatio*) pełnioną przez rodzinę, od kształcącej (*doctrina*), którą pełniła szkoła. To w cesarskim Rzymie powstała teoria szkoły. Jej twórca, Marek Fabiusz Kwintylian, określił zasady funkcjonowania dobrej szkoły:

- odpowiednio do wieku ucznia ułożony program kształcenia,
- dobrze przygotowany do pracy z dziećmi nauczyciel,
- robienie przerw między lekcjami,
- zapewnienie uczniom odpoczynku¹²⁷.

W starożytnym Rzymie grupa rodzinna miała cechy samoregulującego się układu. Mężczyzna dbał o dobra materialne, chronił i zabezpieczał przyszłość członkom rodziny. Kobieta zajmowała się pracami domowymi, pielęgnacją kultów domowych, wychowaniem i opieką nad potomstwem.

¹²⁶ J. Hellwig (red.), *Historia wychowania*, Eruditus Poznań 1994, s. 13.

¹²⁷ K. Konarzewski (red.), *Sztuka nauczania. Szkoła*, PWN Warszawa 1995, s. 16.

W średniowieczu, w Europie, działalność opiekuńczą nad osobami wykluczonymi przez ówczesne społeczeństwo (sieroty, ubodzy, osoby niepełnosprawne) przejęły zgromadzenia zakonne.

Początkowo w Polsce tworzone szpitale przeznaczone w szczególności dla osób chorych i sierot. Pierwszy taki szpital powstał w 1220 r. w Prądniku, pod Krakowem, z fundacji biskupa Odrowąża, następnie, w 1244 r., przeniesiony przez biskupa Jana Prendotę do Krakowa. Szpital dawał schronienie kobietom ciężarnym, osobom kalekim i chorym. Działała tu instytucja kołowrotka – miejsce do oddawania porzuconych dzieci. Opiekę na nimi sprawowały siostry duchaczki. Według danych z 1568 r. wynika, iż liczba podrzutek w szpitalu wynosiła około 60¹²⁸.

Kolejne szpitale powstały w Biskupicach koło Wieliczki, w Kaliszu (około 1282 r.), w Sławkowie (1296 r.), Sandomierzu (1312 r.), Stawiszynie koło Kalisza oraz Wisznicy koło Włodawy (w XVI wieku).

Powstałe w okresie renesansu nowe zgromadzenia (księża bonifratrzy założeni przez Jana Bożego w 1530 r.; zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia Szarytek, założone przez Wincen-
tego à Paulo w 1633 r. miały zająć się niesieniem pomocy potrzebującym. Prowincjonalne synody, m.in. prymasa Macieja Drzewieckiego z 1530 r., nakazywały przyjmować do szpitali osierocone dzieci. Fundusze na utrzymanie miały

¹²⁸ Antosiewicz K., *Zakon Ducha Świętego de Saxia w Polsce średniowiecznej*, „Nasza Przyszłość XIII”, 1966.

pochodzić od biskupów lub parafian¹²⁹. W 1552 r. Zygmunt August wydał specjalny przywilej legitymizujący wychowanków sierocińców. Dzięki temu mógł działać sierociniec na tyłach szpitala Św. Elżbiety w Gdańsku. W wyniku działań ruchu reformacji w 1605 r. w Toruniu powołano specjalny urząd sierocy Patrocinium Pupillorum¹³⁰.

W XVII wieku w Warszawie powstały dwa oratoria dla sierot. W 1623 r., z inicjatywy jezuita Jerzego Leyera i mieszczanina Jana Jaksy, założono przytułek dla osieroczonych chłopców. W 1735 r. dołączono do placówki dom poprawy. W 1659 r. zostało założone, przez Siostry Szarytki, oratorium pod wezwaniem Św. Kazimierza. Do przytułku przyjmowano dziewczęta i podrzutki, których uczono praktycznych umiejętności (tkactwa, koronkarstwa).

Szczególne znaczenie zyskał Szpital Dzieciątka Jezus, założony przez księdza Gabriela Piotra Boduena w Warszawie w 1732 r. Można go uznać za prototyp dzisiejszego pogotowia opiekuńczego i rodziny zastępczej¹³¹.

¹²⁹ Cz. Kustra, *Działalność opiekuńczo-wychowawcza Kościoła Katolickiego w Polsce*, [w:] E. Jundziłł, R. Pawłowska (red.), *Pedagogika opiekuńcza. Przeszłość-teraźniejszość-przyszłość*, Harmonia Gdańsk 2008, s. 261.

¹³⁰ G. Marzek, *Opieka nad sierotami jako instytucja społeczna w Toruniu na początku XVII wieku*, [w:] U. Augustyniak, A. Karpiński (red.), *Caritas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania w praktyce społeczno-wyznaniowej w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, Warszawa 1999.

¹³¹ Por. J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Warszawa 1985; A. Słomczyński, *Dom ks. Boduena 1939-1945*, PIW Warszawa 1975.

Na przełomie XIX i XX wieku system opiekuńczy wzbogaciła działalność licznych stowarzyszeń. Wśród nich należy wymienić:

- Radę Główną Opiekuńczą, założoną przez S. Markiewicza i działającą w latach 1832-1879, 1915-1920 i 1940-1945,
- Towarzystwo Kolonii Letnich dla Ubogiej i Słabowitej Działwy Warszawy, założone przez K. Jeżewskiego i działające w 1882 r.,
- Towarzystwo Gniazd Sierocych (1907 r.),
- Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (1919 r.).

Poczynając od XIV wieku, w Polsce powstawały akta prawne regulujące działalność opiekuńczą. W roku 1347 statutem wiślickim, Kazimierz Wielki uregulował sprawowanie opieki nad osobami upośledzonymi. W roku 1775 Sejm Polski wydał konstytucję szpitalną, na mocy której działała komisja nadzorująca dobroczynność. Po uzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku pojawiły się liczne uregulowania prawne. Najbardziej znaczącym aktem prawnym była Konstytucja z 17 marca 1921 roku, będąca pierwszym postanowieniem w dziedzinie kształtowania się systemu opiekuńczego¹³².

Niezwykle istotnym stał się rozwój nauk pedagogicznych w XX wieku. Szczególną rolę na tym polu odegrała H. Radlińska (1879-1954), która w działalności praktycznej i teoretycznej zajmowała się problemami opieki nad dziećmi,

¹³² Zob. J. Radwan-Pragłowski, K. Frysztacki (red.), *Spoleczne dzieje pomocy człowiekowi: od filantropii greckiej do pracy socjalnej*, ŚLĄSK Katowice 1998, s. 215-224.

przyczyniając się tym do powstania i rozwoju pedagogiki opiekuńczej.

Dokonując przeglądu dziejów opieki można stwierdzić, że rozwój opieki, będący pod wpływem rozwoju cywilizacyjnego i zmian mechanizmów jej świadczenia, przebiegał w następujących kierunkach :

- od form pozainstytucjonalnych, nieformalnych, nieprofesjonalnych (autopieka, pomoc wzajemna) do coraz pełniejszej instytucjonalizacji, formalizacji i specjalizacji (opieka państwowa);
- od rodziny i społeczności sąsiedzkiej, wspólnot (opieka wzajemna), poprzez filantropię i paternalizm (opieka oparta na dobroczynności) i dalej poprzez działanie różnych ruchów społecznych o charakterze służb społecznym;
- od pierwotnie patronów, później zarządów miast i ruchów spółdzielczych, robotniczych, chrześcijańskich do końcowego etapu tj. tworzenia systemu państwowego – sieci instytucji opiekuńczych i pomocowych¹³³.

Formalnie pedagogika opiekuńcza usankcjonowana została w Polsce w 1973 r., wraz z uruchomieniem, przez uczelnie wyższe, studiów w tej specjalności.

Subdyscyplina posiada szeroko rozbudowaną teorię opieki, tworzoną przez wielu pedagogów. Znaczące miejsce zajmuje w tym zakresie Z. Dąbrowski¹³⁴.

¹³³ Zob. A. Kaminski. *Funkcje pedagogiki społecznej*, PWN Warszawa 1974, s. 292-304; J. Materne, *Pedagogika socjalna*, MATER Szczecin 1999, s. 24-41.

¹³⁴ Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza w zarysie t. I i II*, UWM Olsztyn 2006.

Metodyka pracy opiekuńczo-wychowawczej nieustannie się rozwija¹³⁵. Powstają liczne opracowania naukowe i realizowane są konferencje naukowe. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” to czasopismo prezentujące dorobek pedagogiki opiekuńczej i jej metodyk. Ponadto zagadnieniem opieki i wychowania zajmują się takie czasopisma jak: „Opieka – Wychowanie – Terapia” czy „Problemy rodziny”.

Uczelnie wyższe, po 2000 r., musiały podjąć decyzję, co dalej z pedagogiką opiekuńczą w akademickim kształceniu pedagogicznym. Adekwatnie do stanu kadry i myślenia o tej subdyscyplinie oraz tradycjach danej jednostki naukowej zmieniano struktury.

5.2 Pedagodzy mający wpływ na kształtowanie pedagogiki opiekuńczej

Ważnym elementem opieki nad dzieckiem, jako systemem, są tradycje historyczne, które w Polsce są długotrwałe i bogate dzięki dorobkowi takich osób jak:

1) Teoretycy opieki nad dzieckiem i twórcy polityki opiekuńczej:

Stefania Sempołowska (1870-1944); Konstanty Krzeczkowski (1879-1939); Helena Radlińska (1879-1954); Władysław Szenajch (1879-1964); Józef Czesław Babicki (1880-1952); Aleksander Landy (1881-

¹³⁵ G. Gajewska, *Pedagogika opiekuńcza w Polsce po 2000 roku w wybranych aspektach analizy*, [w:] E. Jundziłł, R. Pawłowska (red.), *Pedagogika opiekuńcza. Przeszłość...*, op.cit, s. 477.

1969); Maria Grzegorzewska (1888-1967); Aleksander Kamiński (1903-1978); Ryszard Wroczyński (1909-1987); Jerzy Wołczyk (1927-1978); Janina Maciaszkowa (1923-1991); Marian Jakubowski (1933-1990); Gerard Lubiński (1924-1996);

2) **Wychowawcy pracujący bezpośrednio z dziećmi w różnych formach opieki:**

ks. Piotr Gabriel Boduen (1689-1768), ks. Bronisław Markiewicz (1842-1912); Kazimierz Jeżewski (1877-1948); Janusz Korczak (1878-1942); Maria (Maryna) Falska (1978-1944); s. Julia Maria Ledóchowska (1865-1933); Kazimierz Lisiecki (1902-1978);

3) **Działacze organizacji społecznych:**

Stanisław Jachowicz (1796-1857); Henryk Jordan (1842-1907); Teodor Kaczyński (1901-1992); Stanisław Szwalbe (1888-1996); Stanisław Żemis (1902-1978); Waław Welcher (1895-1984); Wiktor Kordowicz (1904-1982); Anna Chmielewska (1905-1981); Zofia Dembińska (1905-1989); Maria Olsienkiwicz (1911-1993); Maria Kuzańska (1915-1976); Władysław Sala; Alicja Blaim (1922-1998); Krystyna Krzywicz (1908-1998); Jan Przewłocki (1910-1985);

4) **Wychowawcy i działacze, którzy przeszli do pracy w administracji lub pracy naukowej:**

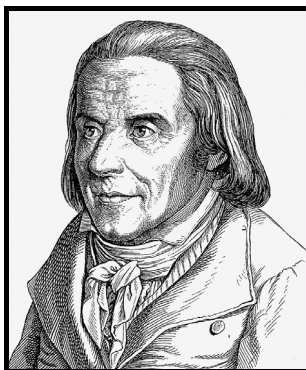
Stanisław Jedlewski (1906-1994); Kazimierz Czajkowski (1915-1978); Stefan Łopatto (1889-1960); Stanisław Papuziński (1903-1982); Władysław Żelazko (1905-1978); Otton Lipkowski (1908-1982); Ida Merżan (1907-1987); Waław Kopczyński (1907-

1997); Adam Macieja (1899-1972); Wiktoria Dewit-zowa; Marian Balcerek¹³⁶; Albin Kelm, Zdzisław Dą-browski; Grażyna Gajewska, Zenon Zieja.

Polski system kształtował się także pod wpływem zagranicznych osiągnięć Jana Henryka Pestalozziego (1746-1827), ks. Jana Bosko (1815-1888), Antoniego Makarenki (1888-1939), Celestina Freineta (1896-1966), Hansa Chrystiana Kofoeda (1898-1952), Mary Richmond (1861-1922), Hermanna Gmeintera (1919-1986).

W dalszej części nakreślony zostanie dorobek pedagogiczny wybranych pedagogów.

5.2.1 Jan Henryk Pestalozzi (1746-1827)

Ryc. 17. Jan Henryk Pestalozzi

Ten szwajcarski pedagog ma duże zasługi w reformowaniu nauczania elementarnego i oświaty ludowej. Będąc pod wpływem naturalizmu, a w szczególności prac J. J. Rousseau, podkreślał rolę rodziny w wychowaniu. Zwłaszcza

¹³⁶ A. Kelm, *Węzłowe problemy ...*, op. cit., s. 51.

istotna jest miłość w rodzinie. Pisał „Im większą, im prawdziwszą miłość odczuwa dziecko w sobie i w swoim otoczeniu, tym pewniej osiągnie rozwój swych sił fizycznych, moralnych i intelektualnych”¹³⁷.

Poruszony cierpieniem dzieci osieroconych i opuszczonych, organizował placówki opiekuńcze w Neuhoﬀ, Stans, Burgdorf, Yverdon, przypominające rodzinny dom dziecka. Pisał o tym: „Głównym moim zadaniem jest sprawić, aby przy budzących się pierwszych uczuciach w warunkach życia w gromadzie oraz przy rozwijaniu się pierwszych sił duchowych, dzieci moje poczuły się rodzeństwem, a zakład nasz stał się dla nich jakby dużym domem rodzinnym”¹³⁸.

Pestalozzi, jak sam mówił, starał się kształcić u podopiecznych sferę intelektualną (głowę), poprzez edukację elementarną oraz sferę moralną (serce) i fizyczną (rękę), poprzez wychowanie przez pracę w polu i ogrodzie (w Neuhoﬀ i Stans). Później rozbudował warsztaty: tkacki, farbiarski, stolarski i introligatorski (w Burgdorf).

Pestalozzi chciał, poprzez edukację elementarną i nauczanie określonego zawodu, przygotować podopiecznych do samodzielnego życia w społeczeństwie.

W placówkach Pestalozziego ważną rolę odgrywało wychowanie fizyczne i higieniczne. Wychowankowie byli zobowiązani do przestrzegania higieny osobistej, a także uprawiania ćwiczeń fizycznych. Chłopcy uczyli się szermierki, dziewczęta gimnastyki i jazdy konnej.

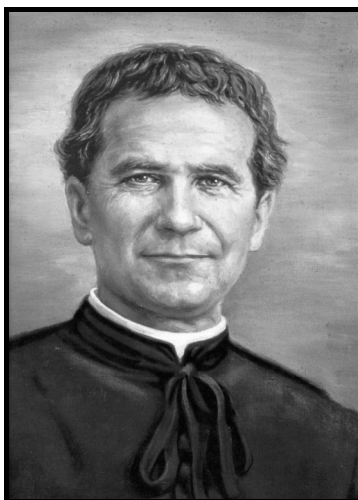
¹³⁷ J. H. Pestalozzi, *Pisma wybrane*, oprac. R. Wroczyński, Wrocław 1972, s. 148.

¹³⁸ *Ibidem*, s. 78.

Pestalozzi doceniał, w pracy opiekuńczo-wychowawczej, wychowanie moralne i religijne. W Burgdorf, a potem w Yverdon, przy zakładzie opiekuńczym, prowadził seminarium nauczycielskie. Przygotowując przyszłych wychowawców, zwracał ich uwagę na sprawiedliwe traktowanie dzieci, pozyskanie ich zaufania, optymizm i radość w pracy z dziećmi, a także na bezpośredni indywidualny kontakt z podopiecznym.

Najważniejsze opracowania opublikowane przez Pestalozziego to: *Wieczory pustelnika*, *Leonard i Gertruda*, *Jak Gertruda uczy swoje dzieci*, *Łabędzi śpiew*.

5.2.2 Jan Bosko (1815-1888)

Ryc. 18. Ks. Jan Bosko

Ksiądz Jan Bosko pracując w Turynie obserwował problem dzieci osieroconych i opuszczonych, problem bezdom-

ności, analfabetyzm wśród młodych ludzi. W 1841 r. zorganizował Oratorium, miejsce spotkań, w którym w niedzielę i święta młodzież mogła spędzać czas wolny i brać udział w nauce katechizmu. Wkrótce dopełnieniem stały się szkoły wieczorowe i niedzielne dla młodych ludzi będących analfabetami.

W latach 1844-1846 ksiądz Bosko współpracował z markizą Barolo, był dyrektorem przytułku św. Filomeny przeznaczonego dla chorych i kalekich dziewcząt. W placówce, oprócz działalności wychowawczo-opiekuńczej, realizowano nauczanie elementarne.

W 1853 r. zorganizował warsztaty rzemieślnicze dla szewców i krawców, następnie oferta edukacyjna dla młodzieży wzbogacona została o szkoły zawodowe z internatem.

W 1856 r. ksiądz Bosko powołał Zgromadzenie Salezjańskie. 8 lat później powstało Zgromadzenie Córek Maryi Wspomożycielki (druga gałąź Rodziny Salezjańskiej). Pierwszą przełożoną została Maria Mozzarello. Od 1875 r. rozpoczęła się działalność misyjna zakonu¹³⁹.

Zarys pedagogiki Jana Bosko przedstawia się w następujący sposób.

System wychowawczy został określony w rozprawie z 1877 r. przez pedagoga jako system prewencyjny. W opinii niemieckich pedagogów – A. Petzelta i K. Fischera – istotą systemu jest idea zabiegania niedostosowaniu. Młodego człowieka powinno się zatem nauczyć rozpoznawania

¹³⁹ L. Albański, *Dorobek pedagogiczny szkolnictwa salezjańskiego w Polsce*, [w:] T. Jałmużna, W. Leżańska (red.), *Szkolnictwo niepubliczne w Polsce i w Europie w XX wieku*, WSI Łódź 2002, s. 219-220.

dobrych i złych przykładów i oceniania ich w podejmowanych działaniach. Prawdziwa troska zapobiegawcza łączy wychowawcę z wychowankiem. Zapobieganie jest zadaniem opartym na dialogu, które to zadanie, poprzez wzajemność, jest pomocą w samopomocy¹⁴⁰.

W procesie wychowania i kształcenia powinno być zapewnione wychowankom zaufanie. Pozytywne doświadczenia w tym względzie są często podstawowymi przesłankami dla dalszego życia dziecka. Według faz psychosocjalnych E. Eriksona, wyrosłe z pełnej troski miłość, zaufanie jest podstawą ludzkiego rozwoju. Oznacza to nie tylko zaufanie drugiemu człowiekowi, lecz także samemu sobie oraz własnym siłom, dzięki którym można zaspokajać własne potrzeby oraz odczucie samego siebie jako wartościowej jednostki¹⁴¹.

System prewencyjny wyklucza w zasadzie karę jako środek wychowawczy. W przypadku dzieci sprawiających trudności wychowawcze istnieje wskazanie – pomagać, nie karać. Jeśli jednak zaistnieje potrzeba zastosowania kary, Bosko proponował:

„Słowo o karach.

Jakiej zasady się trzymać przy wymierzaniu kary? Możliwie nie stosować żadnych kar. Gdzie jednak konieczność wymaga skarcenia, należy pamiętać o tym, co następuje:

I. Wychowawca niech się stara, by go wychowankowie polubili, jeżeli chce, żeby się go bali.

¹⁴⁰ Por. A. Petzelt, *Gründzüge systematischer Pädagogik*, Freiburg 1964.

¹⁴¹ Por. E. H. Erikson, *Kindheit und Gesellschaft*, Stuttgart 1965.

Wtedy bowiem pozbawienie wychowanka życzliwości jest karą, lecz karą, która pobudza do współzawodnictwa, zachęca, a nigdy nie poniża.

- II. U chłopców to jest karą, co się za karę uważa. Stwierdzono, że spojrzenie mniej serdeczne wywiera u niektórych większy wpływ, niżby sprawił to wymierzony policzek. Pochwała za dobry uczynek, nagana za niedbalstwo – to wielka nagroda lub kara.
- III. Z wyjątkiem bardzo rzadkich wypadków nie należy nigdy udzielać nagany ani karać publicznie, lecz prywatnie, z dala od kolegów, z wielką roztropnością i cierpliwością, tak by wychowanek uznał swój błąd w świetle rozumu i wiary.
- IV. Powinno się bezwzględnie unikać wszelkiego rodzaju bicia, stawiania na klęczkach w postawie bolesnej, targania za uszy i innych podobnych kar, gdyż zakazuje tego prawo cywilne, rozdrażnia to bardzo chłopców i poniża wychowawcę.
- V. Dyrektor niech zaznajomi wychowanków z regulaminem, nagrodami i karami ustalonymi przez przepisy dyscyplinarne, żeby wychowanek nie mógł się tłumaczyć, mówiąc: nie wiedziałem, że to jest nakazane lub zakazane.

Jeżeli w naszych domach będzie się stosować ten system, to sądzę, że osiągniemy bardzo dobre wyniki, nie używając ani różgi, ani innych kar dotkliwych. Około czterdziestu lat zajmuję się młodzieżą i nie przypominam sobie, żebym

kiedyś stosował tego rodzaju kary, a jednak z pomocą Bożą osiągnąłem nie tylko to, czego stanowczo wymagałem, lecz także to, co było tylko moim życzeniem, i to od takich chłopców, którzy jak się zdawało, nie rokowali już żadnych nadziei poprawy (OE).

Ksiądz Jan Bosko¹⁴².

Współczesna psychologia dowiodła, że bezpośrednie zmiany zachowań osiąga się w większym stopniu poprzez brak pozytywnego bodźca, niż poprzez karę¹⁴³.

Pomimo tego, iż Bosko w zasadzie nie pozostawił teoretycznych rozważań na temat rodziny, to była ona dla niego przeżyciem i doświadczeniem z własnego dzieciństwa, a także modelem wychowawczym. Rodzina szczęśliwa jawi się, w koncepcji pedagogicznej Jana Bosko, jako ważny komponent¹⁴⁴.

W *Podręczniku chrześcijanina* J. Bosko znajdujemy wskazania, autorstwa śp. Sebastiana Valfre, dla każdego ojca rodziny:

„1. Obowiązki ojca rodziny nie są łatwe, gdyż odpowiada on za dusze swoich dzieci, za sposób w jaki je wychował dla dobra całego społeczeństwa, a także za przestrzeganie przez nie cnót

¹⁴² R. Weinschenk, *Podstawy pedagogiki księdza Bosko*, Wyd. Salezjańskie Warszawa 1996, s. 132.

¹⁴³ Por. S. Mika, *Skuteczność kar w wychowaniu*, PWN Warszawa 1969.

¹⁴⁴ Książki Jana Bosko adresowane do rodziców: *Potęga dobrego wychowania* (1855), *Podręcznik chrześcijanina* (1859), *Angelina* (1869).

chrześcijańskich. W chwili obecnej nie potrafię udzielić lepszej rady, jak tej, żeby zagłębić się w lekturę *Księgi Tobiasza*, a zwłaszcza tego cytatu: »A teraz, dzieci, rozkazuję wam: Służcie Bogu w prawdzie i czyńcie, co podoba się Jemu. Dzieciom waszym polećcie wykonywać sprawiedliwość i (dawać) jałmużnę i niech pamiętają o Bogu, wielbią Imię jego w każdej chwili w prawdzie i z całej siły« (Tob 14,8). Słowa te mają wartość złota, pochodzą bowiem z natchnienia Ducha Świętego, a ich przestrzeganie jest fundamentem wszelkiego powodzenia.

...

4. Gdy dzieci są już na tyle dorosłe, aby uczyć się czytać, niech powierzy się je dobremu nauczycielowi, który wraz z pobożnością zaznajomi je z podstawowymi prawdami wiary. Niech zatroszczy się o to, aby nauczyciel był człowiekiem prawym, w przeciwnym bowiem wypadku całe przedsięwzięcie skazane będzie na niepowodzenie.
5. Ojciec mający synów w wieku dziecięcym niech nie będzie dla nich tyranem, ganiącym ich za każdą drobnostkę, niech nie zabrania im gry w piłkę, rzucania kamieni, dmuchania baniek mydlanych, itd. Niech jednak nie pozwala na grę w karty i podobne rozrywki, które uczą próżniactwa i mogą być szkodliwe.

....

7. Niech zatroszczy się o to, aby rodzina modliła się krótko rano i wieczorem. Długie modlitwy prowadzą ku temu, że opuszcza się je chętnie, gdy zabraknie zwykłego nadzoru. Powinno to być przede wszystkim obowiązkiem matki.

...

9. Gdy nadejdzie stosowny czas, kiedy synowie mogą się poświęcić nauce zawodu, niech mądrze weźmie pod uwagę ich chęci i skłonności. Niech przedstawi wszystkie argumenty przemawiające za i przeciw zamiarom dzieci, ażeby wybrali to, co najbardziej odpowiada ich naturze. Niech zważą na to, aby sam zawód nie był obrazą Bożą ani szkodą dla rodziny. Nie wolno mu także zmuszać synów do obrania tego, czy innego zawodu, a najmniej do wstąpienia w stan duchowny.

10. Niech nie szczędzi trudu, aby na czas nauczyć dzieci dobrych obyczajów. Nieroztropnością jest okazywanie im zbytnej pobłażliwości. Jako dobry mąż i ojciec niech przekona także matkę, która z natury swej skłonna jest do pochopnego przebaczenia, co często szkodzi. Jeśli dzieciom ciągle przebacza, stają się złośliwe, a później stać się to może ciągłym krzyżem. Za późno chce się je karać, gdy ponieważ jak się to mówi, trzeba pozbawiać je zbytniego tupetu.

....

12. Ojciec w stosunku do dzieci niech nie będzie zbyt twardy i surowy, lecz serdeczny i uprzejmy, dobrze je traktując na co dzień. Niech darzy je zaufaniem, pozwala na wypowiedzenie własnego zdania, aby w wypadku kiedy się mylą, mógł je poprawić i w ten sposób czegoś nauczyć.
13. Niech traktuje wszystkie dzieci jednakowo, nie dając poznać, że miłsze jego sercu jest to, czy inne, pamiętając o tym, że upodobanie Jakuba względem Józefa, co widać było po jego odzieniu, doprowadziło do powstania zazdrości i nienawiści pośród braci. Tę równość niech stosuje w każdej sprawie, nie dając jednemu więcej, a drugiemu mniej, chyba, że sprawiedliwa i konieczna przyczyna albo względy miłości, nakazują coś przeciwnego. Podobnie niech postąpi sporządzając własny testament obdzielając wszystkich sprawiedliwie, o ile nie ma powodów, aby jednemu zapisać więcej niż drugiemu.
14. Niech w testamencie nie obciąża swoich dzieci wieloma i szczególnymi zobowiązaniami na dłuższy okres czasu. Doświadczenie bowiem uczy, że wiele z nich nie zostaje spełnionych(...).
15. Niech nie będzie skąpy, gdy chodzi o pieniądze, lecz zachowując przy tym konieczną roztropność, daje dzieciom kieszonkowe na dobre i moralne rozrywki, strzegąc się pozwalać im brać je samemu. Prowadzi to bowiem nieuchronnie do nieprzyjemności po jednej i po dru-

giej stronie. Jeśli ma dzieci z pierwszego małżeństwa, powinien troszczyć się o to, aby wszystkie żyły w zgodzie(...)”¹⁴⁵.

Na szczególne podkreślenie zasługują ośrodki zwane Oratoriami¹⁴⁶. Zapewniały one możliwość rekreacji i edukacji dla młodzieży. Badacz dorobku pedagogicznego ks. Bosko, R. Weinschenk twierdzi, iż:

„Oratorium jest pierwszym i najbardziej typowym dziełem księdza Bosko. Obecnie porównuje się z centrum młodzieżowym (różnica istnieje w grupach, realizowanych celach, metodach):

– przez Oratorium rozumie się pole działania, które skierowane jest na pracę z dziećmi z pierwszoplanowym otwarciem na najuboższe środowiska, wyposażone we własne cele i metody,

– centrum młodzieżowe jest polem działania, które skierowane jest na pracę z młodzieżą, ze szczególnym zwróceniem uwagi na stawiane przez nich wymagania, przeważa w nim praca w grupach, ułatwiająca nawiązywanie osobistych kontaktów, zaś aktywności natury ludzkiej i chrześcijańskiej otrzymują pierwszoplanowe

¹⁴⁵ R. Weinschenk, *Podstawy pedagogiki...*, op.cit., s. 158-159.

¹⁴⁶ Oratorium jest pojęciem, które nabrało szczególnego znaczenia w XVI wieku wraz z osobą Filipa Nereusza.

miejsce przed sportowymi i rozrywkowymi (...)¹⁴⁷.

W realizacji zadań edukacyjnych centralne miejsce w pedagogice Bosko zajmuje wychowawca-nauczyciel. On sam został wyróżniony przez Kościół tytułem: „Ojciec i Nauczyciel młodzieży”.

Wychowawca eksponowany jest w wielu metodach wychowawczych. W socjalnych grupach (groupworker) jest bezpośrednim elementem oddziaływania. Jeszcze wyraźniej o osobistym zaangażowaniu w pracy z wychowankiem, jak i o kompetencjach osobowościowych i kompetencjach zawodowych, można przeczytać w licznych pracach pedagogicznych. Oto wybrane wypowiedzi najbliższe stanowisku Jana Bosko.

„Pisząc o osobowości wychowawcy, profesor Jacek Woroniecki wśród licznych cech podkreśla cierpliwość, radość, dobro. Powiada – cechy te zaczynają przynosić owoce tam, gdzie wychowawcy mają jasny punkt widzenia, dysponują szerokim obrazem świata i człowieka, i żyją z wiarą.

Romano Guardini określając powinności pedagoga, pisze: »Pierwszym elementem oddziaływania jest obecność wychowawcy, drugim to co czyni, trzecim co mówi«¹⁴⁸.

¹⁴⁷ R. Weinschenk, *Podstawy pedagogiki...*, op.cit., s. 162-163.

¹⁴⁸ L. Albański, *Aktualność poglądów pedagogicznych Jacka Woronieckiego OP*, [w:] J. Gałkowski, M. L. Niedziela (red.), *Człowiek – mo-*

Dla badaczy, pedagogów cennym źródłem są pisma pozostawione przez Bosko. W ocenie J. Wilka:

„Bardzo skromna jest dokumentacja naukowa własnego działania i swych założeń pozostawionych przez tego człowieka (z drugiej jednak strony obfita jest bibliografia piśmiennictwa popularnego, co ma również wymiar wychowawczy). Nieliczne są stronicie, w których sam opisał swój system wychowawczy zwany przewencyjnym, ale przecież wielkich spraw ilością słów się nie mierzy. Pozostawione słowa nabierają całego bogatego i długiego doświadczenia, które zdobył żyjąc wśród młodzieży. Nie stworzył teorii dla samej teorii, ale doświadczenia przełożył w słowa kluczowe bez zbytecznego wielomówstwa i pozy teoretyka”¹⁴⁹.

W kontekście zasadnym jest zacytowanie wezwania papieża Jana Pawła II:

„Patrzcie na Ks. Bosko, na jego życie, na jego całkowite oddanie się duszom. Czytajcie jego pisma, wsłuchujcie się w jego nauki, które dotąd nic nie straciły ze swej aktualności; proście go wytrwale i z wiarą, tak by jego duch obecny wśród was, ożywił bez przerwy waszą działal-

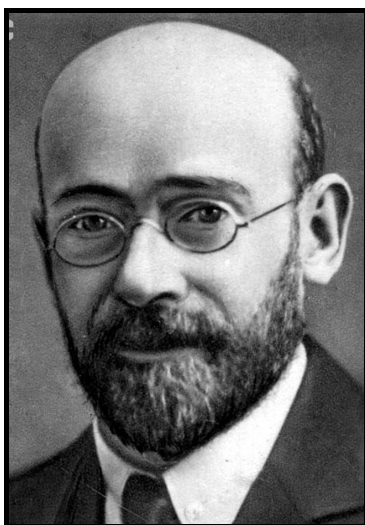
ralność – wychowanie. Życie i myśl Jacka Woronieckiego OP, TN KUL Lublin 2000, s. 150.

¹⁴⁹ Ibidem, s. 222.

ność wychowawczą, katechetyczną, parafialną, sportową i rozrywkową”¹⁵⁰.

Wezwanie papieskie podejmują najpełniej salezianie. Konstytucyjna definicja wychowawcy jest wyrażona słowami: jesteśmy na wzór ks. Bosko znakami i nosicielami miłości Bożej dla młodzieży.

5.2.3 Janusz Korczak (1879-1942)

Ryc. 19 Janusz Korczak

Janusz Korczak (właściwe nazwisko Henryk Goldszmit) był lekarzem, społecznikiem, pisarzem i pedagogiem.

Po śmierci ojca, będąc uczniem piątej klasy gimnazjum, zarabiał korepetycjami na utrzymanie swoje i rodziny.

¹⁵⁰ Ibidem, s. 222.

W latach 1898-1905 studiował medycynę na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Warszawskiego. Dla pogłębienia wiedzy lekarskiej wyjeżdżał do ośrodków pediatrycznych w Berlinie, Paryżu i Londynie. Wraz z praktyką lekarską prowadził działalność społeczną i naukową. Swoje specjalistyczne artykuły zamieszczał w czasopismach medycznych, m.in. „Krytyka lekarska” (1906, nr 1) czy „Medycyna i Kronika Lekarska” (1910, nr 27). W 1900 r. włączył się do aktywnej pracy społecznej w Towarzystwie Czytelnicy Bezpłatnych i Towarzystwie Kolonii Letnich. Praca na koloniach zaowocowała napisaniem kilku książek: *Moški, Joski i Srule* (1910), *Józki, Jaški i Franki* (1911).

W tym okresie swojego życia Janusz Korczak dochodzi do przekonania, że zarówno leczenie dzieci, jak i ich wychowanie wymaga współdziałania pracy pedagoga i lekarza. Jak pisał: „Tylko z połączenia pracy pedagogów i lekarzy można dojść do wszechstronnego zbadania i do pewnych zasady i prawideł dla tej przełomowej epoki życia ludzkiego” (chodziło o okres dojrzewania – przyp. Aut.)¹⁵¹.

W 1912 r. został dyrektorem placówki opiekuńczej dla dzieci opuszczonych i osieroconych – Dom Sierot w Warszawie. Współpracował ponadto z sierocińcem Nasz Dom, którym kierowała M. Falska.

Wieloletnia praca w placówkach opiekuńczych oraz współpraca pedagogiczna z J. Cz. Babickim, K. Jeżewskim i M. Grzegorzewską, przyczyniły się do powstania licznych opracowań istotnych dla pedagogiki opiekuńczej.

¹⁵¹ J. Korczak, *Okres dojrzewania*, „Przegląd Pedagogiczny” nr 6, 1901.

Wypracowana została oryginalna metodyka pracy opiekuńczo-wychowawczej, oparta na samorządności wśród dzieci. W tym celu utworzono radę samorządową, którą stanowili posłowie – przedstawiciele pięcioosobowych grup wychowanków. Rada samorządowa z udziałem wychowawców ustalała normy i zasady regulujące wszystkie dziedziny życia placówki. Przestrzeganiem ustalonego prawa dla społeczności placówki zajmował się sąd koleżeński. Kodeks sądu koleżeńskiego był, według Korczaka, „nie wykończoną, ale pomyślną próbą unikania systemu kar i represji”¹⁵².

Ważną techniką oddziaływania pedagogicznego były listy wczesnego wstawania, listy podziękowań i przeprosin, notariat. Za pozytywne zachowania na pożegnanie itp., wychowankowie otrzymywali pamiątkowe pocztówki.

W swoich placówkach pedagog rozbudował techniki pisemnego porozumiewania się z wychowankami. Jedną z nich była skrzynka, do której wychowankowie wrzucali kartki z pytaniami, skargami, prośbami, wymagającej przemyślanej odpowiedzi ze strony pedagogów.

Wychowankowie zakładów opiekuńczych byli edukowani ekonomicznie. W tym celu zorganizowano kasę oszczędnościowo-pożyczkową oraz sklepik. Wykonywana przez dzieci praca czy to w formie dyżurów, czy też w szwalni lub na fermie rolniczej w Goćławku, była wyceniana w „jednostce pracy” równej półgodzinnemu wysiłkowi.

Znaczącą formę samorządności wychowanków stanowił sejm wzorowany na instytucji państwowej. Do jego głównych zadań należało: nadawanie mian obywatelskich,

¹⁵² J. Korczak, *Przedmowa*, [w:] *Jak kochać dziecko*, Warszawa 1929.

zatwierdzanie lub odrzucanie praw ustalonych przez radę sądową, przyznawanie pewnych ulg wychowankom. Korczak pisał, że samorząd to „praca i walka w obronie porządkowych, cichych i słabszych przeciwko wrogom porządku i sprawiedliwości”¹⁵³.

Korczak opracował teorię i praktykę diagnozowania potrzeb wychowanków. Uważał, że każdy wychowawca „musi wypracować diagnostykę opartą na rozumieniu objawów”¹⁵⁴.

Ważną rolę w diagnostyce przypisywał technice obserwacji. Wypracował ponadto technikę socjometryczną pod nazwą plebiscyt życzliwości. Dzięki tej technice można było ustalić zarówno relacje w grupie, jak i pozycję wychowanka w zespole. Przy pomocy trzech kartek plebiscytowych (plus oznaczał lubię, minus nie lubię, zero obojętność) sejm przyznawał wychowankom jedną z czterech kwalifikacji obywatelskich: towarzyszy, mieszkaniec, obojętny mieszkaniec, uciążliwy przybysz. Wychowankowie mieli prawo co rok ubiegać się o zaliczenie do wyższej kategorii obywatelskiej.

Koncepcja wychowawcy wynikała z ogólnej postawy Korczaka wobec dzieci. Wychowawca-opiekun powinien: być dobrym diagnostą, posiadać bogatą wiedzę psychologiczno-pedagogiczną, być inspiratorem działań dziecka. Do ważnych kompetencji psychologicznych zaliczał empatię, życzliwość względem wychowanka, pogodę ducha, szacunek

¹⁵³ J. Korczak, *Samorząd w szkole*, „Mały Przegląd” nr 6 1927.

¹⁵⁴ J. Korczak, *Momenty wychowawcze*, [w:] *Pisma wybrane t. III*, NK Warszawa 1984, s. 212.

do własnej osoby. O ostatniej z cech pisał: „Poznaj siebie, zanim zechcesz dzieci poznać. Zdaj sobie sprawę z tego, do czego sam jesteś zdolny (...)”¹⁵⁵.

Na podstawie wypowiedzi i dezyderatów wysuwanych przez Korczaka, można ustalić warunki jakie powinien spełniać dobry wychowawca:

- uświadomienie sobie zadania jakie ma spełnić wobec wychowanków, tj. jak najlepiej przygotować podopiecznych do samodzielnego życia w społeczeństwie,
- stwarzanie korzystnych warunków do wszechstronnego rozwoju podopiecznych,
- nie nadużywanie zakazów i nakazów, lecz stosowanie zachęty do aktywizowania wychowanków,
- profesjonalne realizowanie warsztatu pracy wychowawczej,
- prezentowanie postawy opiekuńczej wobec dzieci¹⁵⁶.

Do negatywnych postaw wychowawczych Korczak zaliczał: brak akceptacji dziecka, unikanie spraw istotnych dla dziecka czy nadopiekuńczość.

Poglądy pedagogiczne i doświadczenia Korczaka, były przedmiotem zainteresowania już w okresie międzywojennym. Jako wykładowca, kształcą przyszłych wychowawców, współpracował z M. Grzegorzewską w Państwowym Instytucie Pedagogiki Specjalnej, H. Radlińską w Wolnej Wszechnicy Polskiej oraz J. Cz. Babickim na kursach

¹⁵⁵ J. Korczak, *Jak kochać dziecko*. Internat Warszawa 1929, s. 198.

¹⁵⁶ M. Peter, *Pedautologiczne przesłanie Janusza Korczaka*, [w:] *Janusz Korczak życie i dzieło. Materiały z Międzynarodowej Sesji Naukowej. Warszawa 12-15 października 1978 r.*, WSiP Warszawa, s. 174-175.

doskonalenia wychowawców palcówki opiekuńczo-wychowawczych.

Janusz Korczak był propagatorem i obrońcą praw dziecka. Wyznawał zasadę, że dzieci powinny mieć równe prawa do wszechstronnego rozwoju, edukacji, prawo do szacunku. O prawach dziecka i rodzinie pisał w książce *Prawo dziecka do szacunku* (1929).

Pedagogika Korczaka pozostaje atrakcyjna dla współczesności i przyszłości jako pedagogika wiary o niezniszczalne wartości człowieka, jako pedagogika, której, zwłaszcza dziecko, może zaufać, iż nie zawiedzie i będzie oparciem w najtrudniejszych sytuacjach opuszczenia lub osierocenia.

5.2.4 Józef Czesław Babicki (1880-1952)

Ryc. 20 Józef Czesław Babicki

Jego znaczny dorobek w zakresie teorii opieki nad dzieckiem oraz działalność praktyczna na rzecz dzieci opuszczo-

nych i osieroconych niewątpliwie zapewnia mu miano prekursora pedagogiki opiekuńczej.

W 1915 r. Babicki podjął pracę w pruszkowskim kompleksie placówek opiekuńczo-wychowawczych podległych Radzie Głównej Opiekuńczej. Od 1923 r. pracował w Ministerstwie Rady i Opieki Społecznej, organizując kursy dla wychowawców placówek opieki całkowitej. Z jego inicjatywy w 1926 r. powstał Związek Zawodowy Wychowawców, który wydał kwartalnik „Wychowawca”.

Babicki był propagatorem praw dziecka. W broszurze „Opuszczone” (1929) przybliżał społeczeństwu idee Deklaracji Genewskiej (1923). W III tomie *Encyklopedii Wychowania* (1938), wspólnie z W. Woytowicz-Grabińską, opracował hasło „Opieka społeczna nad dziećmi i młodzieżą”. W znaczący sposób zaangażował się w działania mające na celu uregulowanie prawne sytuacji dziecka nieślubnego¹⁵⁷. Przyczynił się również do rozwoju teorii opieki.

W 1938 r. jako pierwszy użył określenia pedagogika opiekuńcza. Nakreślił pojęcie opieki społecznej, która

„(...) za punkt wyjścia odbiera wyłącznie potrzeby dziecka i jego przyrodzone prawo do korzystania z normalnych warunków wzrastania. Stwarza ona swemu klientowi odpowiednie stałe warunki, doprowadzając go w rezultacie do racjonalnego użytkowania wrodzonych i nabytych uzdolnień i umożliwiający mu wcześniej czy

¹⁵⁷ Por. F. Kulpiński, *Józef Babicki, działalność, dorobek pedagogiczny*, Lublin 1986.

później oparcia swego bytu materialnego na własnych siłach”¹⁵⁸.

Babicki trafnie określił również zasady opieki: równości, powszechności, celowości, ciągłości i dobra dziecka. Jako pierwszy, w polskim piśmiennictwie pedagogicznym, podjął próbę zdefiniowania postawy opiekuńczej pozytywnej. Według niego

„Postawa opiekuńcza względem dziecka to jest stała jednolita linia postępowania opiekuńczego względem dziecka, wynikająca z zamiłowania do opiekowania się dzieckiem, z zamiłowania stale podtrzymywanego w napięciu przez ukochane dziecko, przy czym jednolitość tej linii postępowania opiekuńczego warunkuje się ustaloną zasadą, wypośrodkowaną ze znajomości i zrozumienia dziecka, a także ze znajomości celu, do jakiego zmierza opieka nad nim”¹⁵⁹.

W celu likwidacji kosztowności w placówkach opiekuńczych stosował początkowo system harcerski, następnie system rodzinkowy i kwaterowy.

W systemie harcerskim organizacja pracy polegała na tym, że grupa wychowanków podzielona była na 10-osobowe zastępy, natomiast formy aktywności zastępów adaptowane były do kierunków życia zakładowego. Stosowano zbiórki, apele, zajęcia terenowe, obozy.

¹⁵⁸ J. Cz. Babicki, *Pisma wybrane*, Warszawa 1980, s. 51.

¹⁵⁹ J. Cz. Babicki, *Postawa opiekuńcza względem dziecka (szkic analityczny)*, „Życie Młodych” 2/1938, [w:] W. Sala, *Praca w zakładach opiekuńczo-wychowawczych (w okresie 1918-1939)*, PZWS Warszawa 1964, s. 179-182.

System rodzinowy był jakby udoskonaleniem poprzedniego systemu. Polegał na podzieleniu zespołu na małe 15-20 osobowe grupy wychowanków w różnym wieku. „Rodzinka” otrzymywała swoje mieszkanie, składające się z przynajmniej dwóch izb (sypialni i jadalni). Opiekę nad grupą sprawowała starsza koleżanka (mateczka), która była wyrobiona społecznie, przejawiała dużo troskliwości i serdeczności w stosunku do młodych. „Mateczki” były wyznaczone przez kierownictwo placówki, natomiast dzieci dobierały się same. Rola wychowawcy polegała na pomocy i inspiracji oraz oddziaływaniu pośrednim poprzez „Mateczki” i ich zastępczynię, rozliczane z zadań na cotygodniowych naradach. Taka organizacja życia placówki wpływała na wytworzenie korzystnej atmosfery, ustawały skargi, rozwijała się przyjaźń. Efektywną próbę zrealizowania tej koncepcji Babicki podjął w Zakładzie im. E. Plater w Pruszkowie.

Kolejny projekt Babicki nazwał systemem kwaterowym i realizował go po II wojnie światowej na terenie Łodzi. Założenia były podobne, przy czym o ile w systemie rodzinkowym główny akcent padał na możliwie dokładne naśladowanie warunków życia rodzinnego, o tyle w systemie kwaterowym chodziło o organizację życia zakładu z jego naturalnym podziałem na niewielkie grupy. Podstawę grupy stanowił zajmowany przez nią pokój (kwatera). Funkcję przewodniczącego grupy pełnił najstarszy wychowanek, który był jak gdyby łącznikiem między wychowawcą a grupą.

Babicki podkreślał bardzo ważną rolę wychowawcy-opiekuna. Uważał, że opiekun powinien rozróżniać etapy rozwojowe wychowanka tj.:

I etap nabywania wiedzy moralnej (do 6 roku życia),

II etap kształtowania samooceny (6-13 lat),

III etap kształtowania dobrej woli (13-16 lat),

IV etap kształtowania silnej woli (do 20. roku życia).

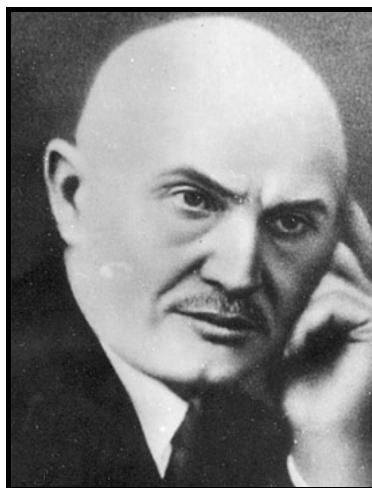
Zainspirowany teorią hierarchii A. H. Masłowa nakazywał opiekunom przestrzeganie realizacji potrzeb podopiecznych:

„W pierwszej kolejności należy zaspokajać potrzeby materialne (wyżywienie, odzież), następnie zapewnić warunki wzrastania w spokojnej pewności (potrzeba bezpieczeństwa), a kolejnym warunkiem właściwej pracy opiekuńczej jest uczuciowe związanie wychowanka, z kimś niekoniecznie doskonałym i autorytatywnym, lecz raczej czułym i umiejącym z troskliwością matki zainteresować się światem wewnętrznym wychowanka”¹⁶⁰.

We wskazaniach dla wychowawców (prototyp metodyki wychowania opiekuńczego) proponował bogate treści i formy pracy opiekuńczo-wychowawczej (samorządność, obrzędowość, wzorzec osobowy wychowawcy skauting).

¹⁶⁰ J. Cz. Babicki, *Wychowanie dziecka opuszczonego w zakładach opiekuńczo-wychowawczych*, Warszawa 1928, s. 13.

5.2.5 Kazimierz Jeżewski (1877-1947)

Ryc. 21 Kazimierz Jeżewski

Kazimierz Jeżewski stworzył oryginalną koncepcję opieki prorodzinnej nad dzieckiem osieroconym. Należy domniemać, że syntezy tych myśli zarówno pod względem programowym, jak i realizacyjnym dokonał w czasie studiów zagranicznych, podczas których miał możliwość zetknąć się z nowymi koncepcjami ekonomicznymi, trendami rozwoju rolnictwa, a także problematyką społeczną, dotyczącą opieki nad dzieckiem osieroconym.

W 1903 r. Kazimierz Jeżewski wyjechał na studia rolnicze i ekonomiczne do Danii i Szwecji. W 1905 r. studiował nauki społeczno-ekonomiczne we Fryburgu, w Szwajcarii.

W okresie rewolucji w 1905 r. wrócił do kraju i brał aktywny udział w pracach Komitetu Sienkiewiczowskiego, który prowadził akcję dla dzieci proletariackich.

Później pracował w Obywatelskim Dziale Zimowisk, przemianowanym w 1906 r. w Towarzystwo Opieki nad Dziećmi. Pełnił tutaj funkcję sekretarza generalnego. Dzięki staraniom i przy osobistym udziale K. Jeżewskiego, powstał rodzinny dom dziecka w Warszawie, przy ulicy Hożej 9, którego kierowniczką była F. Sędzicka (późniejsza opiekunka Gniazd Sierocych w Stanisławczyku – przyp. aut.).

Z wielką pasją oddawał się pracy społecznej, świadczy o tym cytat zamieszczony w materiałach z okazji 32-lecia Towarzystwa Opieki nad Dziećmi: „Praca społeczna tak bardzo pochłania człowieka, że trzeba było dużego wysiłku woli, by ją porzucić. Z trudem się od niej oderwałem, z końcem 1906 roku wyjechałem kończyć studia za granicą, aby kordonem oddzielić od spraw, które mnie tutaj w kraju nazbyt absorbowały”.

W 1906 r. Jeżewski przekazuje kierowanie sprawami Towarzystwa dr Gawrońskiemu i wyjeżdża do Szwajcarii celem dokończenia studiów ekonomicznych.

Praca społeczna na terenie Warszawy w latach 1905-1906, jak i studia w Szwajcarii zaowocowały w postaci projektu „Gniazd Sierocych”, w którym autor nakreślił sprawę dziecka osieroconego w powiązaniu z gospodarczym i kulturalnym rozwojem wsi polskiej.

Po powrocie ze studiów Jeżewski udał się do Galicji, gdzie jak sądził są najkorzystniejsze warunki społeczno-polityczne do tworzenia gniazd sierocych. Natrafił jednak na szereg trudności organizacyjnych. We Lwowie, w grudniu 1907 r., zawiązał się komitet organizacyjny – założycielski TGS. Dopiero 26 września 1908 r. został zatwierdzony

Statut Towarzystwa, a zebranie organizacyjne odbyło się 6 października 1908 r.

Początkowo zaczęto tworzyć gniazdo w Brylińcach. Jednakże ostatecznie jego fundatorka K. Lubomirska zdecydowała ufundować gniazdo w Stanisławczyku pod Przemyślem. W końcu 1909 r. Kazimierz Jeżewski rozpoczął pracę zdobywając doświadczenie pedagogiczne i społeczne potrzebne do przygotowania przyszłych rodziców – opiekunów gniazd. Jednocześnie pełnił w początkowym okresie, tj. do października 1908 r. funkcję sekretarza TGS.

Po powrocie do Warszawy z większym skutkiem niż w Galicji utworzył w Kongresówce Towarzystwo Gniazd Sierocych, które zostało formalnie zalegalizowane 16 sierpnia 1911 r.

Do wybuchu I wojny światowej powstało 8 gniazd. W czasie wojny Jeżewski zabiegał o utrzymanie istniejących gniazd. Często je odwiedzał, osobiście kierował kształceniem zawodowym wychowanków. W wyniku działań wojennych doszczętnie zniszczone zostało gniazdo w Stanisławczyku, inne pracowały od podstaw.

Działalność prowadzona przez Jeżewskiego miała charakter propagandowy i wydawniczy. Wydawane były „Roczniki Gniazd Sierocych”, a następnie, w 1917 r. kwartalnik „Gnieździak”. Była to kronikarska działalność Towarzystwa. Jeżewski zamieszczał w niej artykuły na aktualne tematy, m.in. wytykał Gnieździakom ich wady, chwalił za dobrą pracę, wychowankowie opisywali swoje wrażenia z pobytu

w gniazdach, na praktykach, w szkołach, zamieszczano świadectwa i okresowe oceny¹⁶¹.

W 1917 r., w czasopiśmie „Wieś i Dwór”, Jeżewski publikuje projekt nowego systemu opiekuńczo-wychowawczego pn. „Wioski Sieroce”. Miały to być gospodarstwa rolne – gniazda sieroce z rozbudowaną infrastrukturą, tj. szkołą podstawową, szkołą rolniczą oraz zakładami usługowymi dla gospodarstw rolnych.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, na wniosek klubu poselskiego „Wyzwolenie”, w 1919 r. Sejm podjął uchwałę o utworzeniu wiosek kościuszkowskich złożonych z gniazd sierocych. Ze względu na trwający kryzys ekonomiczny, mimo usilnych starań inicjatora koncepcji, dopiero po 1929 r. Rada Ministrów powołała Towarzystwo Wiosek Kościuszkowskich. Towarzystwo przyczyniło się do powstania pierwszej wioski kościuszkowskiej w Rogoźnie – Zamku pod Grudziądzem. Utworzono trzy gniazda, w których rodzicami – opiekunami zostali wychowankowie Jeżewskiego.

TGS pomagało wychowankom gniazd w zdobyciu zawodu i usamodzielnieniu się. W tym celu utworzono w Warszawie dwie bursy. Założony został również, w 1926 r., Związek Gnieździaków, który następnie przekształcił się w Związek Pracowników Społecznych TGS.

Podczas II wojny światowej okupant hitlerowski zawiesił niestety działalność organizacji społecznych, prowadzących działalność opiekuńczą.

¹⁶¹ L. Albański, *Społeczno-pedagogiczna działalność Towarzystwa Gniazd Sierocych i Wiosek Kościuszkowskich*, Wyd. KK Jelenia Góra 1999 r.

Jedyną, legalnie działającą organizacją była Rada Główna Opiekuńcza Caritas. Mimo zakazu, Jeżewski kontynuował konspiracyjną działalność w zakresie opieki nad sierotami. Nadal prowadził bursy w Warszawie oraz pięć Gniazd Sierocych. W 1940 r. wydał w tym celu dwie ulotki: „Wioski Sieroce” i „Szukamy ludzi dla wiosek kościuszkowskich”¹⁶². Pierwszy zakład został przez gestapo skonfiskowany ze względu na zamieszczone motto, które było urywkiem pieśni M. Konopnickiej „O Ziemi – Sierocie”.

Po Powstaniu Warszawskim, w którym brała udział część wychowanków, Jeżewski wyjechał z gnieździakami na Podkarpacie. W 1945 r. zorganizował tymczasowy zarząd TGS w Krakowie i internat przy ulicy Krupniczej, a następnie przeniósł się do Warszawy, gdzie reaktywował Towarzystwo z siedzibą przy ulicy Wojska Polskiego.

Po 1945 r. podjęto próbę stworzenia wiosek kościuszkowskich w Wielkopolsce, pod Gdańskiem i na Mazurach. Wydawano m.in. roczniki i Kalendarz Warszawski (1946-1948) oraz broszury „Wioski i ogniska kościuszkowskie”, w których propagowano ideę wychowania rodzinnego dzieci osieroconych.

W opinii M. Balcerka, Jeżewski to z wykształcenia ekonomista, z działalności praktycznej organizator wychowania, z przekonania człowiek kochający dziecko pozbawione opieki – wychowawca-opiekun. Te trzy strony jego osobowości zdecydowały, że w ciągu 40-letniej działalności

¹⁶² Ulotki znajdują się w Archiwum koła Przyjaciół Dzieci im. K. Jeżewskiego w Warszawie.

na rzecz dziecka opuszczonego dopracował się on określonego systemu organizacyjno-programowego¹⁶³.

System ten realizowany był przez powołane przez Jeżewskiego stowarzyszenia: Towarzystwo Gniazd Sierocych i Towarzystwo Wiosek Kościuszkowskich, które w 1947 r. zostały połączone w towarzystwo o nazwie Towarzystwo Gniazd Sierocych i Wiosek Kościuszkowskich. W realizacji tej koncepcji pedagogicznej pomagali mu wybitni naukowcy, przedsiębiorcy, politycy, jak również pisarze (M. Konopnicka, E. Orzeszkowa, H. Sienkiewicz, W. St. Reymont).

Założenia teoretyczne wskazują wyraźnie założony cel, tj. wychowanie rodzinne sierot, którym podporządkowane są rozwiązania programowo-organizacyjne Gniazd Sierocych, następnie Wiosek Kościuszkowskich, zasady i metody pracy opiekuńczo-wychowawczej. W 1909 r. Jeżewski na II Polskim Kongresie Pedagogicznym we Lwowie tak określał swój system pedagogiczny:

„Idealne w dążeniu swym, a tak proste w założeniu życie »Gniazda« jest wyborną szkołą dla wszystkich jego mieszkańców – wychowanków, a więc i dla gromadki sierot udomowionych przez »Gniazdo«. Żaden inny rodzaj zakładu sierociego nie może im dać tak naturalnych, tak kulturalnych warunków dobrego wychowania i przygotowania do praktycznego życia. Dotychczas sprawa wychowania po błędnej posuwa się

¹⁶³ *Kazimierz Jeżewski – myśl i dzieło. Materiały z sympozjum poświęconego 100 rocznicy urodzin Kazimierza Jeżewskiego*, Kielce 1980, s. 155.

drodze. Jeśli uznajemy w zasadzie, że rodzina jest kamieniem węgielnym społeczeństwa, to tym samym pierwszeństwo oddać winniśmy wychowaniu rodzinnemu przed wszystkimi innymi systemami wychowania. Odnosi się to także do sierot, do nich nawet więcej, niżli do tych szczęśliwych, którzy choć nie wszystkie lata młodzieńcze przebywali pod opieką rodziców, jednak i w oddaleniu odczuwają serdeczną ich troskę. »Gniazda Sieroce« dają bezdomnym rodzinę (...)»¹⁶⁴.

Gniazda Sieroce jako ośrodki wychowania, cechowała podstawowa wartość – wychowanie rodzinne. Rodzina gniazdowa nie była wysublimowana, oderwana od życia. W odezwie TGS z grudnia 1911 r. czytamy, iż rodzina gniazdowa jest „(...) jednym ze szlachetnych ogniów w łańcuchu społecznego życia w kraju”¹⁶⁵.

Gniazda Sieroce prowadzone przez Towarzystwo miały funkcjonować na terenie całego kraju. Oparte o wzorowe gospodarstwa rolne prowadziły działalność opiekuńczo-wychowawczą i społeczno-ekonomiczną na podstawie założeń programowych TGS.

Podporządkowana została wewnętrzna organizacja gniazd wychowaniu rodzinnemu. W licznych stwierdzeniach wielokrotnie powtarza się zasada „Dom rodzinny powinien być i jedynie on może być tym właściwym zakładem wycho-

¹⁶⁴ K. Jeżewski, *System wychowawczy Gniazd Sierocych*, [w:] *Księga Pamiątkowa II Polskiego Kongresu Pedagogicznego we Lwowie*.

¹⁶⁵ Odezwa Towarzystwa Gniazd Sierocych –grudzień 1911, Archiwum Koła Przyjaciół Dzieci im. K. Jeżewskiego.

wawczym dla dziecka”¹⁶⁶. W innym materiale czytamy „(...) rodzina jest kamieniem węgielnym społeczeństwa”.

Taka argumentacja zadecydowała o upodobnieniu gniazd do rodziny własnej. W koncepcji pedagogicznej Jeżewskiego znajdujemy cały zestaw pojedynczych elementów, które składają się na konstrukcje wychowania rodzinnego.

Opiekunami – gospodarzami zagród gniazdowych było małżeństwo odpowiadające ogólnym kryteriom moralno-społecznym. Musieli oni posiadać kwalifikacje rolnicze bądź ogrodnicze, ponieważ gniazdo miało stanowić ośrodek kultury społeczno-gospodarczej na ówczesnej, zacofanej wsi polskiej. Przeciętnie, pod opieką przybranych rodziców znajdowało się dziewięcioro dzieci, łącznie z dziećmi opiekunów. W wychowaniu znajdujemy m.in. treści wychowawcze dotyczące osobistego przykładu rodziców, indywidualnego podejścia do dzieci, równego i sprawiedliwego traktowania dzieci. Dominowały dwie metody wychowawcze: wpływu osobistego i wpływu sytuacyjnego. W tej kwestii czytamy w publikacji Towarzystwa:

„Nic tak nie urabia człowieka, jak żywy przykład.

Dziecko Wychowują nie słowa ojca i matki, ani nauki wygłaszane przez wychowawców.

Dziecko wychowuje się samo, wzorując się na przykładach, jakie widzi naokoło siebie (...)¹⁶⁷.

¹⁶⁶ Zbiory J. Przewłockiego, *W sprawie organizowania krajowej opieki w Galicji*, Lwów 1908, s. 12.

¹⁶⁷ „Rocznik Towarzystwa Gniazd Sierocych”, 1913, s. 8.

Bardzo istotnym było stwarzanie odpowiedniej atmosfery rodzinnej. W publikacji J. Weyssnhoffa czytamy: „Tak, jak w prawdziwej rodzinie, tak i w gnieździe wszyscy czują się swobodnie, poczuwają się do solidarności z gniazdem, mówią na rodziców ojciec i matka naturalnie i radośnie”¹⁶⁸. Wychowankowie czasami nazywali swoich opiekunów „ciocia”, „wujek” lub „dziadkowie”.

Gniazdo sieroce było koedukacyjne, przebywały w nim dzieci od 3 lat do usamodzielnienia. Zróżnicowane grupy wychowanków wymagały specyficznych oddziaływań wychowawczo-opiekuńczych. Dbano zwłaszcza o prawidłowe wychowanie moralne, fizyczne i zdrowotne wychowanków¹⁶⁹.

W grupach rodzinnych kompensacja sieroctwa odbyła się na zasadzie oddziaływania emocjonalno-społecznego poszczególnych członków względem siebie. Zastosowano jedną z metod charakterystycznych dla pedagogiki opiekuńczej – metodę pracy grupowej.

Starano się zapewnić wszystkim wychowankom gniazd sierocych wykształcenie zawodowe. Wybór kierunku zależny był od wychowanka, któremu rodzice pomagali podjąć decyzję. W koncepcji pedagogicznej zarysowały się elementy orientacji zawodowej:

„Towarzystwo (...) nie narzuca swojemu wychowawcy wyborowi pracy. Wymaga tylko, aby młodzieniec podjętą pracę wykonywał z zamiłowaniem i domagał się, aby mu ułatwić wszech-

¹⁶⁸ J. Weyssnhoff, *Gniazda Sieroce*, brak roku wydania, s. 7.

¹⁶⁹ „Rocznik Towarzystwa Gniazd Sierocych”, 1913, s. 8.

stronne poznanie tej pracy i dobre w niej wykształcenie. Młodzieniec ma możliwości cofnięcia z obranej drogi, jeśli ją sobie obrał niewłaściwie. Wskazówki instytutu badań psychotechnicznych, jakim każdy młodzieniec przed wyborem zawodu jest poddawany w dużym stopniu pomagają do podjęcia dobrej decyzji.

Koniecznym chcemy każdego wychowanka skierować na właściwą mu ścieżkę życia rozumiejąc, że tylko wtedy będzie on w życiu szczęśliwy, jeśli swą pracę kocha¹⁷⁰.

Na naukę zawodu Towarzystwo przeznaczyło 3-4 lata. W założeniach teoretycznych z 1908 r. Jeżewski pisał: „(...) Kiedy najstarszy z wychowanców ukończy lat 17, to zabiorę go wam z domu, ażeby oddać go do miasta, do nauki zawodowej, umieszczę go w bursie i w szkole odpowiedniej wedle chęci i uzdolnień chłopca czy dziewczyny, w porozumieniu z wami, gdyż będziecie ich znali”¹⁷¹.

Młodzież uzdolniona mogła podjąć studia. W celu pomocy materialnej uczącym się stworzono Fundusz Kształcenia Zawodowego. Po zakończeniu nauki zawodu wychowankowie, którzy się usamodzielnili byli zobowiązani oddać dług kształcenia w formie pieniężnej, bądź pracy społecznej na rzecz Towarzystwa.

Podstawowym ogniwem w koncepcji było wychowanie przez pracę. Stała się ona zarówno ważnym czynnikiem wy-

¹⁷⁰ *Wioski Kościuszkowskie. Gospodarczy i społeczno-wychowawczy program działalności Towarzystwa Wiosek Kościuszkowskich*, Warszawa 1936, s. 13.

¹⁷¹ Zbiory J. Przewłockiego, *W sprawie organizowania...*, op.cit.

chowawczym, jak i środkiem utrzymania ekonomicznej samowystarczalności gniazd sierocych. Program Towarzystwa wskazywał:

„Każde z dzieci od najmłodszych lat ma wydzielone sobie zajęcie, zastosowane do sił fizycznych i umysłowych swego rozwoju, a w dokładnym wykonaniu wyznaczonej pracy ćwiczy się przez niezbędny okres. W ten sposób dziecko nie tylko zapozna się z robotą, ale i zobaczy owoce swojej pracy, krytyczny rozrachunek jego starań i leniwych opuszczeń w zakresie powierzonego mu obowiązku, wpoi w umysł młodego pracownika poczucie odpowiedzialności, nauczy go wytrwałości w doprowadzaniu rozpoczętej pracy do końca. Później każde z dzieci inny dział pracy dostaje (...)”¹⁷².

Pracę podejmowano jako formę aktywności wychowanków, opartą na rozbudzeniu zainteresowania, zamiłowania do pracy i szacunku dla niej. Pracę jako metodę wychowawczą popularyzował wybitny pedagog J. H. Pestalozzi. Ponadto praca integrowała grupy wychowanków, którzy nabywali doświadczenia społeczne i poznawcze. Dzięki indywidualizacji zadań (od łatwych do trudnych) wszyscy wychowankowie mogli weryfikować teorię (zdobytą w szkole) z praktyką. W założeniach teoretycznych istotnym było wychowanie społeczne. Towarzystwo starało się by „(...) wychować

¹⁷² „Rocznik Towarzystwa Gniazd Sierocych”, 1913, s. 7.

dzieci i wykształcić na wzorowych ojców i matki, na wzorowych obywateli Polski”¹⁷³.

Wychowankowie gniazd utworzyli Związek Gnieździaków, następnie zwany Związkiem Pracowników Społecznych TGS. Jako motto Związku wysunięto prozaiczne hasło „być uczciwym to interes”. Związek miał na celu stwarzać formę samopomocy byłym wychowankom.

Starano się u wychowanków kształcić społeczne nawyki obcowania z ludźmi i świadczenia wzajemnych usług sobie i sąsiadom. Wychowankowie tworzyli kooperatywę. Stanowiło to bardzo ważny czynnik wychowania społeczno-moralnego. Gnieździacy byli uwrażliwieni na potrzeby społeczne, świadczy o tym m. in. patriotyczna postawa w okresie II wojny światowej, jak pomoc w odbudowie zniszczonego kraju.

Wychowankowie przebywali w gnieździe sierocym do pełnego usamodzielnienia się. Opieka przebiegała zatem jakby w trzech etapach : pobyt w gnieździe, okres kształcenia zawodowego oraz początek samodzielnej pracy. Z byłymi wychowankami Towarzystwo starało się utrzymać kontakt bezpośredni poprzez działalność Związku Społecznego Pracowników TGS, jak i kontakt pośredni m.in. poprzez pismo „Gnieździak”. Program wychowawczy gniazd sierocych był ściśle powiązany z programem społeczno-ekonomicznym.

Proponowany system opieki nad sierotami w gniazdach był znacznie tańszy od zakładowego. Wynikało to z założeń:

¹⁷³ K. Jeżewski, „Wioski Kościuszkowskie” nr 4-6, Warszawa 1926, s. 230.

„I w gniazdach i w sierocińcach trzeba dać dzieciom jedzenie, ubranie i naukę. Ale w innych zakładach zachodzą koszty administracyjne. Tych wszystkich kosztów w gniazdach nie ma”¹⁷⁴.

Gospodarzom – opiekunom prezes TGS oferował dogodne warunki:

„Gospodarzu! W ręce twoje powierzę fundusz sierocy. Za te społeczne pieniądze wybudujemy i urządzimy gospodarstwo dwa razy większe, niżlibyś je stawiał dla siebie. Dam ci pieniędzy tyle, żebyśmy mogli nie tylko zagospodarować, ale żeby starczyło jeszcze grosza dla obrotu. Folwark ten, będący własnością Towarzystwa, powierzę ci zarząd i użytkowanie. A ty i żona twoja w zamian za to weźmiecie pod opiekę dziesięcioro dzieci. Niechaj pracują tak, jak pracują wasze rodzone”¹⁷⁵.

Projektowane gospodarstwo sieroce, w zależności od możliwości ekonomicznych Towarzystwa, miało obejmować przeciętnie 15 hektarów ziemi. Wspecjalizowane w produkcji rolnej bądź ogrodniczej miało być Gniazdo Sieroce samowystarczalne ekonomiczne. Opiekun – gospodarz przy pomocy żony, dzieci, oddanych mu pod opiekę sierot, oraz przy pomocy 2-3 stałych pracowników najemnych, musiał wypracować dla domowników nie tylko utrzymanie, ale

¹⁷⁴ *Wioski i Ogniska Kościuszkowskie*, Warszawa 1946, s. 17.

¹⁷⁵ Zbiory J. Przewłockiego, *W sprawie organizowania krajowej...*, op.cit., s. 112.

i czysty zysk, którego jedna część opłacałaby jego pracę, pozostała miała być odkładana na posagi dla dzieci.

Założenia teoretyczne ujmowały ocenę pracy wychowanka, który pomagając w pracach gospodarstwa, zapewniał sobie utrzymanie w Gnieździe, był następujący: w wieku 7 lat – 10%, wieku 11 lat – 50%, w wieku 16 lat – 100%. Obliczana praca podlegała w rzeczywistości dużym wahaniom, zależnie od indywidualnych możliwości pracującego dziecka, a także jego warsztatu pracy. W pełnym swoim rozwoju Gniazdo miało sieroty od 13 do 18 lat – przeciętny wiek 11 lat – i do ich utrzymania musiało dopłacać 50% kosztów¹⁷⁶.

W okresie kształcenia zawodowego wychowankowie otrzymywali od TGS pomoc finansową w postaci zwrotnego stypendium.

W związku z tym utworzono Fundusz Kształcenia Zawodowego. Na ten Fundusz składały się w pierwszych latach wyłącznie sumy wydzielone z ogólnego budżetu Towarzystwa, później również ze spłaty zobowiązań dawanych wychowankom. Przy finansowej formie zwrotu stypendium, każdego Gnieździaka obowiązywał prowadzony osobiście rachunek, gdzie szczegółowo był notowany każdy zrobiony wydatek. Przy końcu roku wychowanek zobowiązany był sprawdzić i pisemnie stwierdzić swoje zadłużenie.

Usamodzielniona młodzież zwracała Towarzystwu formalne zobowiązania poparte weksłami, w formie pieniężnej, bądź pracy społecznej w TGS lub świadczeń indywidualnych na rzecz sierot. Oprócz zwrotu długu kształcenia zawodowe-

¹⁷⁶ *Wioski sieroce. Program TWK*, Warszawa 1930, s. 20.

go, usamodzielnieni wychowankowie byli zobowiązani do zwrotu świadczeń uzyskanych w Gnieździe.

Towarzystwo utworzyło fundusz posagowy, który tworzony był z połowy czystych dochodów, uzyskanych z gospodarstw gniazdowych. Był to fundusz wieczysty, który nie mógł być uszczuplony. Fundusz posagowy przeznaczony był na wydawanie zapomóg dawanych wychowankom w formie pożyczek długu lub krótkoterminowych, z większym lub mniejszym oprocentowaniem, a nawet i bez procentu do uznania komisji w tej sprawie. Z pożyczek funduszu korzystać mogli wychowankowie Towarzystwa, którzy należeli do Związku Pracowników Społecznych.

Współczesna teoria i praktyka pedagogiki opiekuńczej potwierdza słuszność poglądów prezentowanych pedagogów z przełomu XVIII i XX wieku zwłaszcza o roli rodziny w wychowaniu dziecka osieroczonego i opuszczonego

6. OPIEKUN-WYCHOWAWCA

6.1. Opiekun-wychowawca – pojęcie i rodzaje

Opieka i wychowanie według J. Maciaszkowej utożsamiane są razem, szczególnie w zakresie rozwoju społeczno-moralnego i kulturalnego wychowanków oraz podczas pełnienia przez wychowawcę funkcji kompensacyjnej, profilaktycznej, resocjalizacyjnej i rehabilitacyjnej¹⁷⁷.

Z. Dąbrowski uważa, że wychowanie opiekuńcze to każda forma edukacji, w trakcie której wychowawca-nauczyciel, przejawiając postawy opiekuńcze wobec wychowanków, zaspokaja ich potrzeby, a szczególnie bezpieczeństwa, sprawiedliwego traktowania, powodzenia, samorealizacji, dodatniej atmosfery życia ze wszystkimi pozytywnymi następstwami dla jakości życia oraz przebiegu i efektywności procesu wychowania. Dąbrowski stosuje też pojęcie wychowania przez opiekę widząc w nim najbardziej naturalny i pierwotny rodzaj wychowania, które realizuje się na gruncie opieki i poprzez opiekę¹⁷⁸.

¹⁷⁷ J. Maciaszkowa., *Opieka i wychowanie. Różnice i podobieństwa*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1983, nr 5.

¹⁷⁸ Z. Dąbrowski, *Terminologia pedagogiki opiekuńczej...*, op.cit., s. 467.

W praktyce pojęcia te bywają używane zamiennie. Nie jest to do końca stwierdzenie precyzyjne, gdyż pojęcie wychowania ma szerszy zakres i obejmuje także działania opiekuńcze, które stanowią nierozdzielny składnik procesu wychowawczego. Wychowanie pozbawione sprzężenia z opieką, byłoby działaniem zubożałym i mało skutecznym¹⁷⁹.

Realizacją zadań opieki wychowawczej zajmuje się wychowawca-opiekun w placówce, a także rodzice, którzy zaspokajają potrzeby dziecka.

W procesie opiekuńczo-wychowawczym spotkać się można z różnymi określeniami ludzi, którzy sprawują opiekę i zajmują się realizacją celów wychowania. Wg Z. Dąbrowskiego „opiekun to osoba lub instytucja, która z tytułu przyjętej odpowiedzialności za podopiecznych, zaspokaja w sposób ciągły i bezinteresowny ich potrzeby ponadpodmiotowe w nawiązanym stosunku opiekuńczym”.

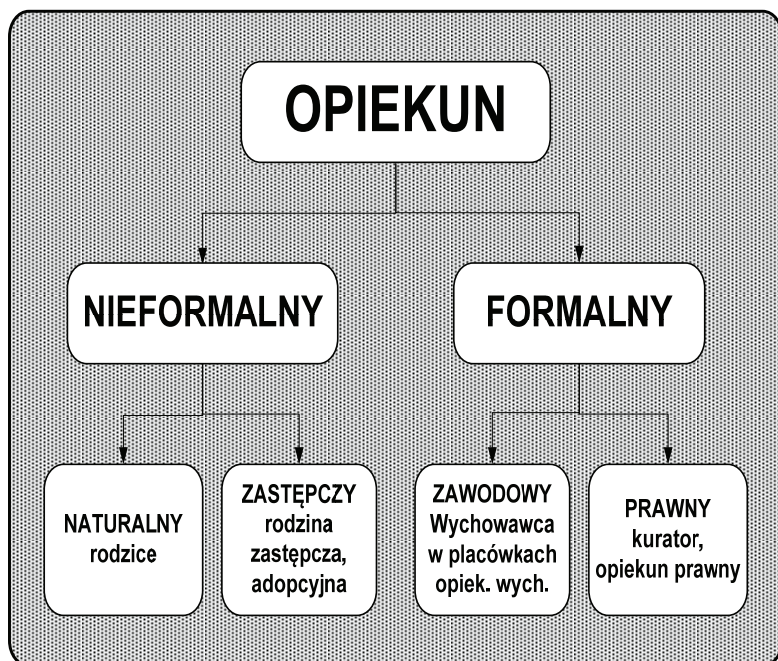
Ze względu na charakter sprawowanych funkcji opiekuńczych można wyodrębnić:

- Opiekunów pełnych (zaspokajają bezpośrednio lub pośrednio wszystkie potrzeby podopiecznych w nieograniczonym czasie i ponoszą odpowiedzialność za spełnianie tych funkcji);
- Opiekunów niepełnych (spełniają tylko niektóre funkcje opiekuńcze w ograniczonym czasie i ponoszą ograniczoną zakresem tych funkcji odpowiedzialność np. przedszkole);

¹⁷⁹ M. Łobocki, *ABC wychowania*, op.cit., s. 24.

- Opiekunów specjalistów, którzy zaspakajają tylko jakąś jedną funkcję lub potrzebę ponadpodmiotową i za to tylko ponoszą odpowiedzialność (np. korepetytor)¹⁸⁰.

Dalsze rozróżnienie rodzajów opiekunów przedstawia poniższy schemat.

Ryc. 22 Kategorie opiekunów. Źródło: Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*, t. I, op. cit., s. 205.

W. Dewitzowa przedstawia inny podział opiekunów-wychowawców. Wyróżnia trzy typy wychowawców:

¹⁸⁰ Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*, t. I, op.cit., s. 195.

1. Typ „macierzyński” – wychowuje bardziej sercem niż rozumem, zamięłowany jest w zadaniach opiekuńczych i codziennej trosce o potrzeby dziecka i w ten sposób oddziałuje na wychowanków;
2. Typ „instruktora” – przyjmuje wobec dzieci pozycję starszego, tylko bardziej doświadczonego kolegi, ma z nimi wspólne zainteresowania i wyżywa się w organizowaniu z nimi ulubionych zajęć, tj. sport, turystyka, taniec i w ten sposób zdobywa autorytet;
3. Typ „pedagoga” – interesuje go dziecko w procesie wychowania jako problem do rozwiązania, szuka pomocy w nauce i potrafi cieszyć się nie tylko swoimi osiągnięciami¹⁸¹.

Ciekawą typologię zaprezentował W. Kuzitowicz, który do wychowawców zaliczył tych, którzy realizują funkcję wychowawczą w trakcie działalności zawodowej, bądź działalności społecznej. Do wychowawców zawodowych zaliczył wszystkich tych, którzy są pracownikami oświatowymi i mają kwalifikacje do wychowania dzieci i młodzieży określone Ustawą „Karta Nauczyciela”. Do wychowawców zaliczył tych, którzy obok funkcji dydaktycznych, realizują również funkcję wychowawczą (szerokie znaczenie).

Z tego grona można wyodrębnić wszystkich tych, którzy są zatrudnieni w placówkach oświatowo-wychowawczych na stanowiskach, które nie obejmują w swych zakresach

¹⁸¹ Ibidem, s. 207.

dydaktyki traktowanej jako funkcję podstawową (wąskie znaczenie)¹⁸².

¹⁸² W. Kuzitowicz, *Nauczyciel-wychowawca w placówce opiekuńczej*, [w:] I. Lepalczyk, B. Butrymowicz (red.) *Praca opiekuńczo-wychowawcza. Wybór opracowań i artykułów*, UŁ Łódź 1981, s. 471-475. Autor przedstawił jeszcze definicję wychowawcy w największym znaczeniu, ale w związku ze zmianami systemowymi definicja ta jest już nie aktualna gdyż z dniem 1 stycznia 2012 r. z zakresu objętego ustawą Karta Nauczyciela zostali wyłączeni nauczyciele, wychowawcy oraz inni pracownicy pedagogiczni zatrudnieni w publicznych placówkach opiekuńczo-wychowawczych i ośrodkach adopcyjno-opiekuńczych działających na podstawie ustawy o pomocy społecznej. Zmiana Karty Nauczyciela jest konsekwencją przyjętych przez ustawodawcę rozwiązań prawnych. Nowelizacja ta jest zabiegiem ostatecznie wyprowadzającym pracowników pedagogicznych, zatrudnionych w placówkach i ośrodkach podporządkowanych ustawie o pomocy społecznej, ze sfery regulowanej przepisami Karty Nauczyciela. Z dniem 1 stycznia 2004 r., na podstawie wchodzących w życie przepisów art. 2 pkt 1 lit. a i b ustawy z dnia 27 czerwca 2003r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz o zmianie niektórych innych ustaw, podporządkowanie Karcie Nauczyciela zachowali jedynie nauczyciele ww. jednostek, którzy byli zatrudnieni przed dniem wejścia w życie nowelizacji, tj. przed 1 stycznia 2004 r. Zatrudnieni po tym dniu nie byli objęci działaniem Karty Nauczyciela. Aktualne zmiany kończą ten proces i likwidują tym samym podział na pracowników podległych ustawie i spod niej wyłączonych, zatrudnionych w danej jednostce i wykonujących tożsame rodzajowo zadania. Na podstawie przejściowego przepisu art. 237 ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej przez okres 2 lat od wejścia w życie tej ustawy stosuje się przepisy Karty Nauczyciela w stosunku do pracowników pedagogicznych zatrudnionych w publicznych placówkach opiekuńczo-wychowawczych objętych dotychczas jej działaniem. Po upływie tego okresu osoby te stają się pracownikami samorządowymi. Natomiast zgodnie z art. 244 ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z dniem 1 stycznia 2012 roku ulegają likwidacji publiczne ośrodki adopcyjno-opiekuńcze, a ich pracownicy stają się pracownikami starostwa powiatowego (USTAWA Karta Nauczyciela z dnia 26 stycznia 1982 r).

Tab. 19 Kategorie wychowawców

KATEGORIE WYCHOWAWCÓW		
SPOSÓB REALIZACJI FUNKCJI WYCHOWAWCZEJ	WYCHOWAWCY	
	PROFESJONALNI	NIEPROFESJONALNI
Działalność podstawowa	Nauczyciele, pracownicy pedagogiczni sądownictwa, zakładów karnych, policji, placówek kultury, służby zdrowia i opieki społecznej	Instruktorzy harcerscy, działacze TPD, społeczni kuratorzy sądowi
Działalność towarzysząca	Lekarze, pielęgniarki, prawnicy, policjanci, trenerzy sportowi	Działacze samorządowi i innych organizacji społecznych
Działalność pośrednia	Dziennikarze, literaci, poeci	Twórcy i animatorzy amatorskiego ruchu artystycznego, ludowego, studenckiego.

Źródło: W. Kuzitowicz, *Nauczyciel-wychowawca w placówce opiekuńczej...*, op.cit, s. 483-484.

6.2 Postawy opiekuńcze i postawy rodzicielskie

Postawy opiekuńcze

Postawy opiekuńcze są specyficznym rodzajem postaw interpersonalnych, jakie mogą przejawiać ludzie wobec siebie, przedmiotów i wartości. Postawa wg J. Reykowskiego, to stałe ustosunkowanie się do różnych zjawisk społecznych do

pracy, ludzi, do wartości. Natomiast stałe ustosunkowanie się do określonych osób – uczuciem.

M. Ziemska definiuje postawę jako tendencję do zachowania się w specyficzny sposób wobec jakiejś osoby, sytuacji czy problemu, czyli jakiegoś przedmiotu, na który jest skierowana. I. Jundził o postawach mówi, że są to dyspozycje osobowościowe opiekuna-wychowawcy i stymulują i ukierunkowują proces opiekuńczy¹⁸³.

Postawy (dyspozycje) wychowawców, które odnoszą się do roli opiekuna-wychowawcy przedstawił w latach 60-tych S. Baley. W jego opinii dyspozycje te, które powinny charakteryzować wychowawcę, są pozytywnymi postawami opiekuńczymi opiekuna. Zaliczył do nich:

- przychylność (życzliwość) dla dziecka;
- rozumienie dziecka;
- nastawienie na systematyczne zajmowanie się dziećmi;
- powinowactwo duchowe (swoisty infantylizm wychowawcy);
- cierpliwość;
- taktowność;
- respektowanie indywidualności dziecka¹⁸⁴.

J. Korczak stawiał wychowawcy następujące wymagania:

- być takim, by wychowankowie mogliby zaakceptować go jako swojego;
- powinien mieć dyspozycje do ciągłego i wszechstronnego poznawania dziecka;

¹⁸³ Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*, t. I, op.cit., s. 196.

¹⁸⁴ *Ibidem*, s. 199.

- kochać dziecko miłością bezwarunkową;
- uznawać i realizować w praktyce prawo dziecka do tego, aby było czym jest;
- uznawać i przestrzegać prawa dziecka do szacunku;
- wykazywać wyrozumiałość i tolerancję;
- być życzliwym dla każdego dziecka;
- odznaczać się cierpliwością,
- maksymalnie zbliżać się psychicznie i fizycznie do dzieci¹⁸⁵.

Czynnikami kształtowania się postaw opiekuńczych są:

1. Proces przygotowania się do zawodu (również proces podnoszenia kwalifikacji);
2. Stosunek do podejmowanego zawodu (zaangażowanie, stosunek do czynności i zadań opiekuńczo-wychowawczych, pracy);
3. Rzeczywistość placówek opiekuńczo-wychowawczych, do których zaliczają się:
 - wychowankowie,
 - wychowawcy,
 - obowiązujący w placówce system wartości i wymagań,
 - charakter pracy, jej warunki i efekty,
 - stosunki między wychowawcą i wychowankiem,
 - koncepcja kierowania i styl pracy placówki,
 - warunki materialno-organizacyjne,
 - atmosfera pracy i życia¹⁸⁶.

¹⁸⁵ Ibidem, s. 200-202.

¹⁸⁶ Ibidem, s. 219.

Można przyjąć, że mogą u opiekunów występować zarówno postawy pozytywne jak i negatywne.

Pozytywna postawa opiekuńcza to względnie stała tendencja wyrażająca optymalny stosunek podmiotu postawy (wychowawcy) do jej przedmiotu (wychowanka) i zaspokojeniu jego potrzeb. Do pozytywnych postaw wychowawców zliczamy:

- akceptacja każdego podopiecznego takim jakim on jest,
- życzliwość wobec niego i jego spraw,
- respektowanie osobowości i indywidualności podopiecznego,
- aktywne nastawienie do potrzeb podopiecznego,
- zachowanie pryncypialności i rozsądku w sprawowaniu opieki.

Do negatywnych postaw zalicza się:

- unikanie sytuacji i czynności opiekuńczych,
- nadmierna opiekuńczość,
- ograniczanie zakresu i stopnia zaspakajania potrzeb,
- utrzymywanie dystansu psychicznego wobec podopiecznych,
- jednostronność i skrajność wychowawcza,
- nadmierna surowość wobec podopiecznych,
- przenoszenie winy za wszelkie niepowodzenia na podopiecznych¹⁸⁷.

¹⁸⁷ Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*, t. 1, op.cit., s. 209-214.

Postawy rodzicielskie

Znaczenie środowiska rodzinnego w społeczeństwie, mimo wielu przemian społeczno-ekonomicznych, nie straciło na znaczeniu. Rodzina jest podstawową grupą społeczną i jest podstawowym środowiskiem obok szkoły i środowiskiem zamieszkania, które ma decydujący wpływ na realizację celów wychowania. Codzienne życie w rodzinie kreuje różne sytuacje, w których uczestniczy dziecko-wychowanek i rodzic-wychowawca. Rozpatrując rodzinę jako specyficzne środowisko wychowawcze nie sposób omówić postaw rodziców wobec dzieci.

Efekty wychowawcze rodziców zdeterminowane są przez następujące czynniki:

1. własna rozwojowa historia rodzica i jego zasoby interpersonalne i psychologiczne,
2. podmiotowe właściwości dziecka – jego temperament, wiek, płeć i możliwości rozwojowe,
3. czynniki związane ze źródłem stresu i wsparciem dla rodziny¹⁸⁸.

Relacje między rodzicami a dziećmi oraz realizację wymagań i obowiązków wynikających z pełnienia rodzicielskiej roli, pozwoli zrozumieć postawa rodzicielska.

Postawa rodzicielska w opinii J. Rembowskiego, to całościowa forma ustosunkowania się rodziców (osobno matki i ojca) do dzieci, do zagadnień wychowawczych itp., ukształtowaną podczas pełnienia funkcji rodzicielskich.

¹⁸⁸ M. Plopa, *Psychologia rodziny. Teoria i badania(...)*, op.cit., s. 241.

Podobnie pojęcie to interpretuje M. Ziemska, która postawę rodzicielską określa jako w pewnym stopniu utrwaloną, nabytą strukturę poznawczo-dążeńowo-afektywną, która ukierunkowuje zachowanie rodziców wobec dzieci. Podmiotem postawy rodzicielskiej są rodzice a przedmiotem dziecko.

Postawa ta ma trzy komponenty: poznawczy (pogląd na dziecko i jego ocena), uczuciowo-motywacyjny (sposób wypowiedzi, ton, sposób ekspresji) i behawioralny (sposób traktowania dziecka, stosowanie kar i nagród, sposób rozwiązywania problemów).

Postawy te mogą różnić się kierunkiem i siłą, mogą mieć tendencje negatywne lub pozytywne. Cechą charakterystyczną jest też ich plastyczność, mogą one w różnym stopniu być zorganizowane i utrwalone. Najbardziej istotną cechą postawy rodzicielskiej jest jej ładunek uczuciowy, który jest jednym z najważniejszych składników jej rozpoznawania.

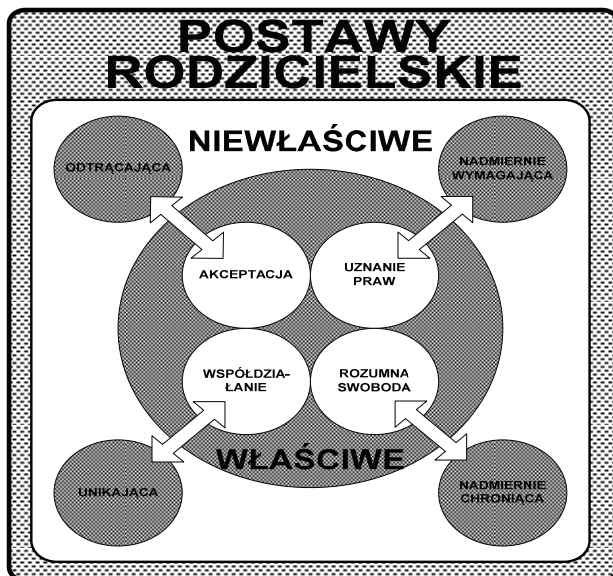
Na kształtowanie się postaw wpływają czynniki, które mogą odgrywać większą lub mniejszą rolę. Do czynników tych M. Ziemska zaliczyła:

- dziedzictwo z rodziny pochodzenia,
- uwarunkowania podmiotowe rodziców,
- jakość związku małżeńskiego rodziców dziecka,
- czynniki tkwiące w dziecku¹⁸⁹.

W literaturze psychologicznej i pedagogicznej istnieje wiele klasyfikacji postaw rodzicielskich. W pedagogice najbardziej popularną i mającą szerokie zastosowanie jest typo-

¹⁸⁹ Ibidem, s. 243-246.

logia M. Ziemskiej. W niej autorka zawarła, obok postaw niepożądanych, także postawy pożądane. Model tych postaw przedstawia poniższy rysunek i ich opis.

Ryc. 23 Postawy rodzicielskie. Źródło: M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*; M. Plopa, *Psychologia rodziny*, op.cit.

Tab. 20 Charakterystyka postaw rodzicielskich

CHARAKTERYSTYKA POSTAW RODZICIELSKICH	
WŁAŚCIWE	NIEWŁAŚCIWE
AKCEPTACJA	ODTRĄCANIE
Przyjęcie dziecka zarówno z jego zaletami, jak i wadami. Rodzice lubią swoje dziecko i z tym się nie kryją. Starają się poznać potrzeby dziecka i zaspokajać je.	Dziecko jest ciężarem dla rodziców. Szukają oni zakładu, który by przejął obowiązki wychowawcze. Dziecko przeszkadza bowiem w ich karierze, bądź ogranicza ich swobodę. Demonstracyjne okazywanie dziecku negatywnych uczuć, kryty-

	ka jego poczynań, kierowanie nakazami, a metody wychowawcze to surowe kary, zastraszanie, brutalność. Nie dostrzega się jakichkolwiek pozytywów w aktywności dziecka.
WSPÓLDZIAŁANIE Z DZIECKIEM	UNIKANIE
Zainteresowanie i zaangażowanie problemami dziecka od najmłodszych lat. Rodzice biorą aktywny udział w nawiązywaniu kontaktów z dzieckiem i je pilnie pielęgnują.	Obojętność uczuciowa. Obcowanie z dzieckiem nie sprawia rodzicom przyjemności. Występuje też bez troska o dziecko, bierność obojętność wobec niebezpieczeństw grożących dziecku (krańcowym przypadkiem jest porzucenie dziecka).
ROZUMNA SWOBODA	NADMIERNE CHRONIENIE
Dostrzeganie wraz z wiekiem dziecka jego potrzeby samodzielności. Dziecko jest z dala od rodziców, jednak utrzymują oni autorytet i kierują oni rozwojem dziecka w pożądanym kierunku. Wiedzą przed czym należy dziecko chronić.	Bezkrytyczne podejście do dziecka. Rozwiązywanie za nie trudności, usuwanie przeszkód z jego drogi, paniczne oczekiwanie niebezpieczeństwa grożącego w każdej chwili dziecku, tolerowanie zachcianek dziecka, zaspokajanie każdego kaprysu dziecka nie darzenie go rozumną swobodą.
UZNANIE PRAW DZIECKA	NADMIERNE WYMAGANIA
Wgląd rodziców w aktywność dziecka, bez wścibskości czy dyktatorstwa. Oczekują oni od dziecka dojrzałego zachowania, sugerują, wyjaśniają, a więc oddziałują najbardziej na sferę intelektualną.	Stawianie dziecku wielu wygórowanych wymagań, narzucanie dziecku autorytetu rodziców, przesadne pilnowanie poczynań dziecka.

Oprac. na podst. M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie* op.cit.

Określone postawy rodzicielskie warunkują różne zachowania dzieci (tab. 20).

Tab. 21 Zachowania dzieci uwarunkowane postawami rodziców

ZACHOWANIA DZIECI UWARUNKOWANE POSTAWAMI RODZICÓW	
POSTAWY WŁAŚCIWE	POSTAWY NIETRAJNE
AKCEPTACJA	ODTRĄCANIE
Dziecko jest wesołe, przyjacielskie, miłe, ma zdolność do wyrażania uczuć np. okazywania współczucia, zdolność do przywiązania, nawiązania trwałej więzi emocjonalnej, jest wytrwałe, ma zadowolenie z pracy, w którą trzeba było włożyć wysiłek, jest dzieckiem odważnym.	Zahamowanie uczuć wyższych, reakcje nerwicowe, występują pozory niedorozwoju. Dziecko jest zastraszone, bezradne, ma trudności w przystosowaniu się, występują u dziecka zachowania aspołeczne, agresywność, kłótniowość, nieposłuszeństwo, kłamstwo.
WSPÓLDZIAŁANIE Z DZIECKIEM	UNIKANIE
Przejawianie ufności wobec rodziców, wciąganie ich do porady, szukanie u nich pomocy. Występuje u dzieci zdolność do współdziałania, podejmowania zobowiązań, troska o własność swoją i innych.	Niezdolność do nawiązywania trwałych więzi uczuciowych, gniew, agresja. Niezdolność do wytrwałości i koncentracji w nauce, konflikty ze szkołą i rodzicami, niezdolność do obiektywnych ocen. Zmienność planów. Brak zdolności do podejmowania zobowiązań, współdziałania, troski o własność swoją i innych.

ROZUMNA SWOBODA	NADMIERNE CHRONIENIE
Uspołecznienie, zdolność współdziałania z rówieśnikami, pomyślność, bystrość, trzeźwość umysłu, łatwość przystosowania się do różnych sytuacji społecznych. Odwaga, pewność siebie, dążenie do pokonywania różnych przeszkód, spełnianie trudnych zadań, kończenie rozpoczętych czynności.	Opóźnienie osiągania dojrzałości emocjonalnej i społecznej. Zależność dziecka od rodziców – w samotności bywa niepewne, niespokojne, nieszczęśliwe. Ustępliwość i izolacja względem rówieśników. „Rozpieszczone dziecko”: nadmierna pewność siebie, poczucie wyższej wartości, niepowściągliwość, zuchwalstwo, awanturничество, zarozumialstwo, wymagające i egoistyczne nastawienie, tyranizowanie rodziców.
UZNAWANIE PRAW DZIECKA	NADMIERNE WYMAGANIA
Lojalność i solidarność w stosunku do innych członków rodziny. Podejmowanie czynności z własnej inicjatywy.	Uległość (mogąca przerodzić się w bunt okresu dojrzewania). Obsesje, przewrażliwienie, brak wiary we własne siły, brak zdolności do koncentracji. Brak wiary we własne siły, niepewność, lękliwość.

Źródło: M. Ziemska, *Postawy rodzicielskie*, op.cit.

6.3 Wzorzec opiekuna-wychowawcy

Próby konstruowania modelu opiekuna wychowawcy były znane od czasu powstania tego zawodu. Pierwszym był J. Babicki, który określił w nim wychowawcę jako człowieka, który posiada fachową wiedzę, znajomość metodyki

wychowania i świadomość celów wychowania oraz ma właściwą postawę opiekuńczą, która powinna cechować wychowawcę. J. Korczak jako elementy modelu wychowawcy wymienił: postawę refleksyjną, umiejętności poznawania dziecka oraz właściwy stosunek do dzieci, który przejawia się w postawie miłości, szacunku i tolerancji¹⁹⁰.

Współczesny opiekun wychowawca musi łączyć w sobie wiele cech. Jego praca to swoiste przewodnictwo ułatwiające poznanie świata, przyswajanie wiadomości. Jest doświadczonym doradcą, który kładzie nacisk w swej pracy na wyzwalamie inicjatyw wychowanków i wdraża ich do samodzielności i twórczej aktywności. Czuwa także nad ich zdrowiem fizycznym i psychicznym¹⁹¹.

Z. Dąbrowski wskazuje zaś na dwie dyspozycje opiekuna-wychowawcy, bez których opieka byłaby niemożliwa. Dyspozycje te to:

- dysponowanie przedmiotami potrzeb podopiecznego,
- ponoszenie za niego odpowiedzialności kompensacyjnej¹⁹².

Biorąc pod uwagę wymagania opieki można przedstawić następujące elementy (dyspozycje) modelu opiekuna-wychowawcy składającego się z zakresu i rodzaju posiadanej

¹⁹⁰ W. Kuzitowicz, *Nauczyciel-wychowawca w placówce opiekuńczej...*, op.cit, s. 483-484.

¹⁹¹ M. Prokosz, *Wychowawca w świetlicy szkolnej – zakres wychowawczych i opiekuńczych oddziaływań*, [w:] M. Prokosz (red.), *Warsztat pracy wychowawcy świetlicy. Poradnik metodyczny*, ATUT Wrocław 2008, s. 33.

¹⁹² Z. Dąbrowski, *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*, t. I, op.cit., s. 220.

wiedzy wychowawcy, jego umiejętności jakimi powinien się wykazywać oraz cech osobowości oraz doświadczenia.

Cechy osobowości

- płeć, wiek, zdrowie,
- typ układu nerwowego (charakter, temperament),
- wytrwałość i konsekwencja w działaniu, cierpliwość, wysoki poziom samodyscypliny, wyrozumiałość, takt, sprawiedliwość, poczucie humoru, zaradność, pomyślność,
- postawa opiekuńcza na którą składają się takie postawy wychowawcy jak: skromność, realizm i krytycyzm, ofiarność, życzliwość, troska i poczucie odpowiedzialności za wychowanka, zainteresowania itp.

Wiedza:

- wiedza ogólna,
- wiedza teoretyczna z podstawowych dyscyplin nauk społecznych, biomedycznych, podstaw biologii i psychologii, a także prawa, ekonomii itp.,
- wiedza dotycząca pedagogiki opiekuńczej,
- znajomość metodyki pracy opiekuńczo wychowawczej.

Umiejętności:

- umiejętności wywodzące się z cech osobowości (łatwego nawiązywania kontaktu z ludźmi, pobudzania innych do aktywności, zarządzania ich aktywnością za

- swoim przykładem, krytycznej samooceny i analizowanie własnych poczynań, wyciąganie wniosków do działań w przyszłości i rozwiązywanie konfliktów,
- umiejętności dotyczące wiedzy (umiejętności warsztatowe) – dotyczą one umiejętności poznawania wychowanka, grupy i środowiska, jego potrzeb grupy i środowiska, diagnozowania pedagogicznego, planowania pracy,
 - umiejętności praktyczne (pochodne od doświadczenia), tj. porządkowo-gospodarcze, uzdolnienia i zainteresowania, operatywność, hobby itd.

Doświadczenie:

- występuje tu swoiste sprzężenie zwrotne, tj. z jednej strony doświadczenie przychodzi w trakcie zdobywania wiedzy, wykonywanych czynności, a z drugiej pomaga w zdobywaniu umiejętności i przyswojeniu wiedzy;
- w opiece rodzinnej wiedza bywa zastąpiona doświadczeniem osobniczym, intuicją, uczuciowością, naśladownictwem¹⁹³.

Wymienione elementy składowe modelu opiekunawychowawcy można przedstawić graficznie za pomocą wykresu:

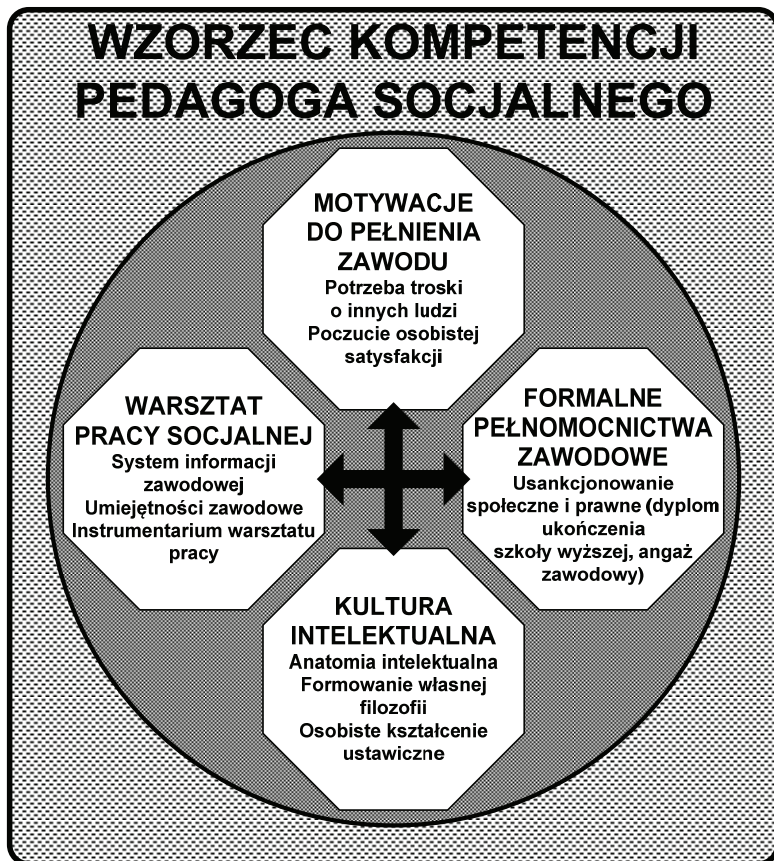
¹⁹³ W. Kuzitowicz, *Nauczyciel-wychowawca w placówce opiekuńczej...*, op.cit, s. 487-490; M. Prokosz, *Wychowawca w świetlicy szkolnej...*, op.cit., s. 33-34.

Ryc. 23 Wzorzec wychowawcy. Źródło: W. Kuzitowicz, *Nauczyciel-wychowawca...*, op.cit.

Jeszcze inne spojrzenie na model opiekuna-wychowawcy (jego kompetencji) jako pedagoga socjalnego, przedstawia J. Materne¹⁹⁴. Na podstawie wzorców zawodowej działalności socjalnej we współczesnych kompetencjach profesjonalnych pedagoga socjalnego, wyróżnił cztery podstawowe elementy strukturalne tego modelu: motywacje do pełnienia zawodu, formalne pełnomocnictwa zawodowe, kultura intelektualna oraz warsztat pracy socjalnej (ryc. 24).

¹⁹⁴ J. Materne, *Pedagogika socjalna*, op.cit., s. 173 i nast.

Ryc. 24 Wzorzec kompetencji pedagoga socjalnego. Źródło: J. Materne, *Pedagogika socjalna*, op.cit.

6.4 Warsztat pracy opiekuna-wychowawcy

Opiekun-wychowawca, aby zrealizować postawione przed nim zadania oprócz cech osobowościowych, wiedzy, umiejętności, musi zorganizować odpowiednie warunki

do pracy czyli warsztatu pracy. Warsztat pracy pedagoga to uporządkowany zbiór szeroko pojętych środków zapewniających realizację podstawowych zadań zawodowych. W zawodzie tym mamy do czynienia z dwoma rodzajami warsztatu pracy:

- organizowany w placówce (instytucji), w której pracuje,
- osobisty warsztat pracy stanowiący podstawę jego pracy¹⁹⁵.

Do warsztatu pracy wychowawcy zalicza się:

Pomieszczenia do pracy

- Pomieszczenia do pracy powinny być tak dobrane i zorganizowane, aby uwzględniały specyfikę placówki oraz specyfikę zajęć i działań w nich podejmowanych.

Dokumentacja formalna to dokumentacja pracy z grupą, na którą składają się wszystkie dokumenty wymagane przez statut placówki, tj.:

- dzienniki zajęć,
- plany pracy,
- karty pobytu dziecka w placówce,
- zeszyty obserwacji wychowanków,
- programy indywidualnej pracy z dzieckiem,
- zeszyty kontaktów ze szkołą i rodzicami,
- karty odzieżowe,

¹⁹⁵ M. Sowisło, *Dla dobra dziecka. O warsztacie pracy nauczyciela*, WAM Kraków 2001 s. 181.

- zeszyty przychodów i rozchodów przyborów szkolnych,
- podstawowe akty prawne dotyczące swojej pracy.

Dokumentacja nieformalna

- albumy i kronika grupy,
- rysunki wychowanków,
- wytwory prac dzieci,
- dyplomy dzieci,
- fotografie wychowanków,
- wykonane pomoce do zajęć,
- nagrania video i magnetofonowe dokumentujące pracę w grupie,
- scenariusze zajęć.

Pomoce do pracy

- pomoce zakupione przez placówkę komputer, odtwarzacze audio-video, telewizor, rzutnik, plansze, mapy, instrumenty,
- pomoce wykonane przez wychowawcę (scenariusze różnych działań opiekuńczych, teczki tematyczne, gazetki, plansze, szablony, nagrania audio-wideo wykorzystywane na zajęciach itp.)¹⁹⁶.

Podręczna biblioteczka pedagogiczna

- aktualne prace z zakresu pedagogiki i psychologii,

¹⁹⁶ G. Gajewska. *Pedagogika opiekuńcza i jej metodyka...* op.cit., s. 174-175; E. Zieja, *Warsztat pracy wychowawcy*, [w:] Z. Zieja (red.) *Poradnik metodyczny dla wychowawców*, op.cit., s. 156-157.

- prace metodyczne,
- poradniki,
- czasopisma.

W pracy socjalnej układ warsztatowych środków pracy wyznaczony jest przez pięć grup podstawowych zadań. Są to zadania¹⁹⁷:

Ryc. 24 Podstawowe zadania i układ warsztatowych środków pracy socjalnej. Źródło: J. Materne, *Pedagogika socjalna...*, op.cit.

¹⁹⁷ J. Materne, *Pedagogika socjalna...*, op.cit., s. 181-189.

Zadania te wyznaczają następujące elementy warsztatu pracy pedagoga socjalnego¹⁹⁸:

Tab. 22 Elementy warsztatu pracy pedagoga socjalnego

ELEMENTY WARSZTATU PRACY PEDAGOGA SOCJALNEGO		
System podstawowych informacji zawodowych	Umiejętności zawodowe	Instrumentarium warsztatu pracy
Logicznie uporządkowany układ najważniejszych danych naukowych z dorobku nauk biologicznych, medycznych, filozoficzno-humanistycznych, psychologicznych, pedagogicznych, politologicznych i prawnych. Stanowi on bazę merytoryczną czynności teoretycznych i praktycznych.	Umiejętności nawiązywania kontaktów międzyludzkich (umiejętność wczuwania się w położenie podopiecznych, wysłuchiwanie rozmówców, życzliwości, gotowości udzielenia pomocy itp.). Umiejętności prakseologicznego myślenia (zdolność spójnego łączenia ze sobą myślenia naukowego z myśleniem praktycznym). Umiejętności organizacyjne. Umiejętności metodyczne.	Własna biblioteka fachowa wraz z kartoteką informacji bibliograficznych. Narzędzia diagnostyczne, tj. kwestionariusze ankiet i wywiadów środowiskowych, arkusze obserwacji, analizy dokumentacji itp. Zbiór środków metodycznych, tj. aparatura audio-wizyjna, instrumenty muzyczne, narzędzia techniczne, filmoteka, płytoteka itp.

Źródło: J. Materne, *Pedagogika socjalna...*, op.cit.

¹⁹⁸ Ibidem, s. 181-189.

Treści zawarte w tym rozdziale w dużej mierze dotyczą zagadnień metodycznych. Metodyka pracy opiekuńczo-wychowawczej, a także socjalnej, stanowi integralną część pedagogiki opiekuńczej. Praca opiekuna-wychowawcy jest szczególnym rodzajem działania pedagogicznego, w którym wiedza może mu pomóc w bezpośrednim wykonywaniu zadań w procesie opiekuńczo-wychowawczym i doskonaleniu własnego warsztatu pracy.

Bibliografia

1. Adamski F., *Socjologia małżeństwa i rodziny. Wprowadzenie*, PWN Warszawa 1982.
2. Albański L., *Aktualność poglądów pedagogicznych Jacka Woronieckiego OP*, [w:] Gałkowski J., Niedziela M. L. (red.), *Człowiek – molarność – wychowanie. Życie i myśl Jacka Woronieckiego OP*, TN KUL Lublin 2000.
3. Albański L., *Dorobek pedagogiczny szkolnictwa salezjańskiego w Polsce*, [w:] Jałmużna T., Leżańska W. (red.) *Szkolnictwo niepubliczne w Polsce i w Europie w XX wieku*, WSI Łódź 2002.
4. Albański L. (red.), *Profilaktyka i wspomaganie pedagogiczne rodziny*, Wyd. KK Jelenia Góra 2001.
5. Albański L., *Spoleczno-pedagogiczna działalność Towarzystwa Gniazd Sierocych i Wiosek Kościuszkowskich*, Wyd. KK Jelenia Góra 1999 r.
6. Antosiewicz K., *Zakon Duchy Świętego de Saxia w Polsce średniowiecznej*, „Nasza Przyszłość XIII”, 1966.
7. Babicki Cz., *Pedagogika opiekuńcza Józefa Czesława Babickiego. Pisma wybrane*, WSiP Warszawa 1980.
8. Babicki J. Cz., *Pisma wybrane*, Warszawa 1980.
9. Babicki J., *Postawa opiekuńcza względem dziecka (szkic analityczny)*, „Życie Młodych” 2/1938, [w:] Sala W., *Praca w zakładach opiekuńczo-wychowawczych (w okresie 1918-1939)*, PZWS Warszawa 1964.
10. Babicki J., *Wychowanie dziecka opuszczonego w zakładach opiekuńczo-wychowawczych*, Warszawa 1928.
11. Badora S., *Dom dziecka*. [w:] Brągiel J., Badora S. (red.), *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*. Wyd. UO Opole 2005.

12. Bank Danych Lokalnych GUS – *Opieka nad dziećmi i młodzieżą* http://www.stat.gov.pl/bdl/app/dane_podgrup.hier?p_id=451613&p_token=-176812449.
13. Bradshaw J., *Zrozumieć rodzinę*, PWN Warszawa 1998.
14. Brągiel J., Badora S. (red.), *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, Wyd. UO Opole, 2003.
15. Brezinka W., *Grundbegriffe der Erziehungswissenschaft München*, Reinhardt 1981.
16. Brzezińska A., Burtowy M., *Psychologiczne problemy edukacji przedszkolnej*, Wyd. UAM Poznań 1982.
17. Cudak H., *Zaspokojenie potrzeb psychicznych w rodzinie a sieroctwo duchowe*, [w:] Sołtysiak T. (red.), *Sieroctwo społeczne, przyczyny, skutki i sposoby jego zapobiegania w aktualnej rzeczywistości kraju*, WSHE Włocławek 1998.
18. Czeredrecka B., *Potrzeby psychiczne sierot społecznych*, IWZZ Warszawa 1988.
19. Czeredrecka B., Róg A. (red.), *Placówka wielofunkcyjna*. [w:] *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, Wyd. UO Opole 2005.
20. Danilewicz W., *Sytuacja życiowa dzieci w rodzinach migracyjnych*, TRANS HUMANA Białystok 2006.
21. Dąbrowski Z., Kulpiński F. (red.), *Pedagogika opiekuńcza. Historia, teoria, terminologia*, Wyd. UWM Olszyn 2000.
22. Dąbrowski Z., *Pedagogika opiekuńcza w zarysie*, t. I i II. Wyd. UWM Olsztyn 2006.
23. Dąbrowski Z., *Pedagogika opiekuńcza*, [w:] Śliwerski B. (red.), *Pedagogika, T. 3 Subdyscypliny wiedzy pedagogicznej*, GWP Gdańsk 2006.

24. Dąbrowski Z., *Teoretyczne podstawy opieki i wychowania przez opiekę*, Wyd. UMK Toruń 1987.
25. Dąbrowski Z., *Terminologia pedagogiki opiekuńczej*, [w:] Jundziłł E., Pawłowska R. (red.), *Pedagogika opiekuńcza. Przyszłość – terażniejszość – przyszłość*, Harmonia Gdańsk 2008.
26. Dąbrowski Z., *Wprowadzenie do metodyki i opieki w domu dziecka*, PWN Warszawa 1985.
27. Dyczewski L., *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*, TN KUL Lublin 2003.
28. Erikson E. H., *Kindheit und Gesellschaft*, Stuttgart 1965.
29. Frąckowiak T., *Pedagogika społeczna jako teoria środowiska i wychowania człowieka*, [w:] *Pedagogika społeczna jako dyscyplina akademicka*, Wyd. UŁ Łódź 1998.
30. Frysztacki K., Radwan-Pragłowski S. (red.), *Spoleczne dzieje pomocy człowiekowi. Od filantropii greckiej do pracy socjalnej*, ŚLĄSK Katowice 1998.
31. Gajewska G., Bazydło-Stodolna K., *Terapeutyczno-metodyczne podstawy pracy opiekuńczo-wychowawczej w świetlicy*, GAJA Zielona Góra 2005.
32. Gajewska G., *Pedagogika opiekuńcza i jej metodyka. Wybrane zagadnienia teorii, metodyki i praktyki wychowawczej*, COGITO Zbąszynek-Zielona Góra 1999.
33. Gajewska G., *Pedagogika opiekuńcza w Polsce po 2000 roku w wybranych aspektach analizy*, [w:] Jundziłł E., Pawłowska R. (red.), *Pedagogika opiekuńcza. Przeszłość – terażniejszość – przyszłość*, HARMONIA Gdańsk 2008.
34. Gnitecki J., *Zarys pedagogiki ogólnej*, WNPTP Poznań 2004.
35. Hellwig J. (red.), *Historia wychowania*, ERUDITUS Poznań 1994.

36. Homilia w czasie Mszy Św. odprawianej dla rodzin, Szczecin 11.06.1987 r.
37. *Jak organizować edukację przedszkolną w nowych formach*, „Informator”, Warszawa 2008.
38. Jeżewski K., *System wychowawczy Gniazd Sierocych*, [w:] *Księga Pamiątkowa II Polskiego Kongresu Pedagogicznego we Lwowie*.
39. Jeżewski K., „Wioski Kościuszkowskie” nr 4-6, Warszawa 1926.
40. Jundziłł E., Pawłowska R. (red.), *Sieroctwo dziecięce – choroba XX wieku*, [w:] Żebrowski J. (red.), *Pedagogika opiekuńcza w okresie demokratycznych przemian*, GTN Gdańsk 1999.
41. Kaminski A., *Funkcje pedagogiki społecznej*, PWN Warszawa 1974,
42. Kawula S. i inni, *Pedagogika rodziny*, Wyd. A. Marszałek Toruń 1999.
43. *Kazimierz Jeżewski – myśl i dzieło. Materiały z sympozjum poświęconego 100 rocznicy urodzin Kazimierza Jeżewskiego*, Kielce 1980.
44. Kelm A., *Węzłowe problemy pedagogiki opiekuńczej*, ŻAK Warszawa 2000.
45. Kitowicz J., *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Warszawa 1985.
46. Konarzewski K. (red.), *Sztuka nauczania. Szkoła*, PWN Warszawa 1995.
47. Korczak J., *Jak kochać dziecko*, Warszawa 1929.
48. Korczak J., *Momenty wychowawcze*, [w:] *Pisma wybrane t. III*, NK Warszawa 1998.
49. Korczak J., *Okres dojrzewania*, „Przegląd Pedagogiczny” nr 6, 1901.

50. Korczak J., *Przedmowa*, [w:] *Jak kochać dziecko*, Warszawa 1929.
51. Korczak J., *Samorząd w szkole*, „Mały Przegląd” nr 6 1927.
52. Kotlarska-Michalska A., *Funkcje opiekuńczo-zabezpieczające wielkomiejskich rodzin pracowniczych*, Wyd. UAM Poznań 1990.
53. Kowalski W., *Wioski dziecięce SOS w świecie i w Polsce 1949-1999*, MAD GRAF Kraśnik 1999.
54. Krzeczkowski K., *Polityka społeczna. Wybór pism*, PISS Łódź 1947.
55. Książki Jana Bosko adresowane do rodziców: *Potęga dobrego wychowania* (1855), *Podręcznik chrześcijanina* (1859), *Angelina* (1869).
56. Kulpiński F., *Józef Babicki, działalność, dorobek pedagogiczny*, Lublin 1986.
57. Kustra Cz., *Działalność opiekuńczo-wychowawcza Kościoła Katolickiego w Polsce*, [w:] Jundziłł E., Pawłowska R. (red.), *Pedagogika opiekuńcza. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, Harmonia Gdańsk 2008.
58. Kuzitowicz W., *Nauczyciel-wychowawca w placówce opiekuńczej*, [w:] Lepalczyk I., Butrymowicz B. (red.), *Praca opiekuńczo-wychowawcza. Wybór opracowań i artykułów*, Wyd. UŁ Łódź 1981.
59. Kwiatkowska M. (red.), *Podstawy pedagogiki przedszkolnej*, PZWS Warszawa 1988.
60. Lalak D., Pilch T., *Elementarne pojęcia pedagogiki społecznej i pracy socjalnej*, ŻAK Warszawa 1999.
61. Łobocki M., *Czynniki dezintegrujące wychowanie w rodzinie*, [w:] „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1994 nr 4.

62. Łobocki M., *ABC wychowania*, Wyd. UMCS Lublin 1999.
63. Maciaszkowa J., *Opieka i wychowanie. Różnice i podobieństwa*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1983 nr 5.
64. Maciaszkowa J., *Z teorii i praktyki opiekuńczej. Opieka rodzinna nad dzieckiem i kompensacja jej niedostatków*. WSiP Warszawa 1991.
65. Markowska M., *Zagrożenia procesów edukacyjnych współczesnej szkoły w ocenie pedagoga szkolnego*, [w:] Sowa J., Pstrąg D. (red.), *Pedagogika opiekuńcza wobec współczesnej orientacji filozoficznej i praktyki pedagogicznej t. 2*, Wyd. CDP Rzeszów 1998.
66. Marynowicz-Hetka E., *Dziecko w rodzinie problemowej*, IWZZ Warszawa 1987.
67. Marzek G., *Opieka nad sierotami jako instytucja społeczna w Toruniu na początku XVII wieku*, [w:] Augustyniak K., Karpiński A. (red.), *Caritas. Miłosierdzie i opieka społeczna w ideologii, normach postępowania w praktyce społeczno-wyznaniowej w Rzeczypospolitej XVI-XVIII wieku*, Warszawa 1999.
68. Materne J., *Funkcje opiekuńcze szkoły. Wprowadzenie do metodyki pracy opiekuńczej*, PWN Warszawa-Lódź 1988.
69. Materne J., *Pedagogika socjalna. Systematyzacja zagadnień i pojęć*, MATER Szczecin 1999.
70. Matyjas B., *Realizacja funkcji opiekuńczej szkoły*, [w:] Matyjas B., Stolecka-Zuber R. (red.), *Opieka i Wychowanie w rodzinie, szkole i środowisku*, Wyd. AŚ Kielce 2007.
71. Mika S., *Skuteczność kar w wychowaniu*, PWN Warszawa 1969.
72. Nalaskowski S., *Kształcenie i wychowanie w zreformowanej szkole polskiej*, IMPULS Kraków 2001.

73. Obuchowska I., *Dziecko zagubione w sieroctwie*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1988 nr 5.
74. Obuchowski K., *Psychologia dążeń ludzkich*, PWN Warszawa 1965.
75. Odezwa Towarzystwa Gniazd Sierocych – grudzień 1911, Archiwum Koła Przyjaciół Dzieci im. K. Jeżewskiego.
76. Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, ŻAK Warszawa 2001.
77. Olearczyk T. E., *Sieroctwo i osamotnienie*, WAM Kraków 2007.
78. Pelcowa M., *Opiekuńczo-wychowawcza funkcja szkoły*, [w:] Wiloch T. (red), *Szkoła wychowująca*, WSiP Warszawa 1978.
79. Pestalozzi J. H., *Pisma wybrane*, oprac. Wroczyński R., 1972.
80. Peter M., *Pedagogiczne przesłanie Janusza Korczaka*, [w:] *Janusz Korczak życie i dzieło. Materiały z Międzynarodowej Sesji Naukowej. Warszawa 12-15 października 1978 r.*, WSiP Warszawa.
81. Petzelt A., *Gründzüge systematischer Pädagogik*, Freiburg 1964.
82. Pilch T., Lepalczyk I. (red.), *Pedagogika społeczna*, Warszawa 1995.
83. Plopa M., *Psychologia rodziny. Teoria i badania*, IMPULS Kraków 2005.
84. Pomykało W., *Wychowanie, hasło*, [w:] *Encyklopedia Pedagogiczna*, INNOWACJA Warszawa 1993.
85. Porkitowicz J., *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Warszawa 1985; Słomczyński A., *Dom ks. Boduena 1939-1945*, Warszawa 1975.

86. Prokosz M., *Choroba sieroca. Księga pytań i odpowiedzi*. HARMONIA Gdańsk 2010.
87. Prokosz M., *Wychowawca w świetlicy szkolnej – zakres wychowawczych i opiekuńczych oddziaływań*, [w:] Prokosz M. (red.), *Warsztat pracy wychowawcy świetlicy. Poradnik metodyczny*, ATUT Wrocław 2008.
88. Radlińska H., *Pedagogika społeczna*, Wrocław 1961.
89. Rembowski J., *Samotność*, Wyd. UG Gdańsk 1992.
90. „Rocznik Towarzystwa Gniazd Sierocych”, 1913.
91. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 grudnia 2011 r. w sprawie instytucjonalnej pieczy zastępczej (Dz. U. Nr 292, poz. 1720).
92. Róg A., *Wioska dziecięca*. [w:] Brągiel J., Badora S. (red.), *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, Wyd. UO Opole 2005.
93. Sendyk M., *Społeczne przystosowanie dzieci z poczuciem sieroctwa duchowego*, IMPULS Kraków 2001.
94. Słomczyński A., *Dom ks. Boduena 1939-1945*, PIW Warszawa 1975.
95. Sowisło M., *Dla dobra dziecka. O warsztacie pracy nauczyciela*, WAM Kraków 2001.
96. Stochmiałek J., *Kierunki rozwoju współczesnej pedagogiki opiekuńczej i specjalnej*, Częstochowa 1993.
97. Szczepański J., *Elementarne pojęcia socjologii*, PWN Warszawa 1970.
98. Szymborska A., *Sieroctwo społeczne*, WP Warszawa 1969.
99. Śliwerski B., Kowalski M. (red.), *Studia z teorii wychowania*, Gdańsk 2009.

100. Trochimiak B., *Model pracy z uczniem ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi w przedszkolu, szkole podstawowej, gimnazjum i szkole ponadgimnazjalnej*, [w:] *Podniesienie aktywności kształcenia uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi. Materiały dla nauczycieli*, MEN Warszawa 2010.
101. Trusz S., Kwiecień M., *Spoleczne piętno eurosieroctwa*, DIFIN Warszawa 2012.
102. Turowski J., *Socjologia. Wielkie struktury społeczne*, TN KUL Lublin 1994.
103. Tynelski A., *Problemy sieroctwa naturalnego i społecznego*. [w:] Kelm A. (red.), *Wybrane zagadnienia opieki całkowitej nad dzieckiem*, „Biuletyn TWWP” nr 2/72/ XVII, Warszawa 1978.
104. Tyszka Z. (red.), *Analiza wybranych funkcji rodzin wielokomiejskich*, Wyd. UAM Poznań 1990.
105. Tyszka Z., *Rodzina w świecie współczesnym – jej znaczenie dla jednostek i społeczeństwa*, [w:] Pilch T. (red.), *Pedagogika społeczna*, ŻAK Warszawa 1995.
106. Tyszka Z., *Rodzina we współczesnym świecie*, Wyd. UAM Poznań 2003.
107. Tyszkowa M., *Potrzeby rozwojowe dzieciństwa a warunki wychowania w środowisku zakładowym*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” nr 5, 6 1992.
108. *Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. O wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej*. (Dz. U. Nr 149, poz. 887).
109. Walasek S. (red.), *Opieka nad dziećmi i młodzieżą. Studia z dziejów oświaty w XX wieku*, IMPULS Kraków 2008.
110. Walczak B., *Migracje poakcesyjne z perspektywy ucznia. Wstępna diagnoza społecznych i pedagogicznych skutków „euro-emigracji” rodziców i opiekunów*, Warszawa 2008.

111. Weinschenk R., *Podstawy pedagogiki księdza Bosko*, Wyd. Salezjańskie Warszawa 1996.
112. Weyssenhoff J., *Gniazda Sieroce*, brak roku wydania.
113. Węgierski Z., *Opieka nad dzieckiem osieroconym. Teoria i praktyka*, AKAPIT Toruń 2006.
114. Winiarski M., *Opiekuńcza rola szkoły jako przedmiot badań pedagogicznych*, [w:] Wołczyk J. (red.), *Pedagogika opiekuńcza*, Warszawa 1977.
115. *Wioski i Ogniska Kościuszkowskie*, Warszawa 1946.
116. *Wioski Kościuszkowskie. Gospodarczy i społeczno-wychowawczy program działalności Towarzystwa Wiosek Kościuszkowskich*, Warszawa 1936.
117. *Wioski sieroce. Program TWK*, Warszawa 1930.
118. Woititz J., *Wymarzone dzieciństwo – jak wychować szczęśliwie dziecko unikając błędów naszych rodziców*, WSiP Warszawa 1995.
119. Wołczyk J., *Aktualne problemy pedagogiki opiekuńczej*, [w:] *Pedagogika opiekuńcza*. Materiały z krajowej konferencji naukowej KPN PAN, Warszawa 1977.
120. Wroczyński R., *Pedagogika społeczna*, Warszawa 1974.
121. Wygotski L. S., *Zabawa i jej rola w rozwoju psychicznym dziecka*, [w:] *Wybrane prace psychologiczne II*, Brzezińska A., Maschow M., Wygotski L. S. (red.), Zysk i S-ka Poznań 2002.
122. Zajdel K., *Osamotnienie dziecka w rodzinie, zjawisko eurosieroctwa*, maszynopis niepublikowany.
123. Zbiory Przewłockiego J., *W sprawie organizowania krajowej opieki w Galicji*, Lwów 1908.
124. Zieja E., *Warsztat pracy wychowawcy*, [w:] Zieja Z. (red.), *Poradnik metodyczny dla wychowawców*, Wyd. KK Jeleń Góra 2003.

125. Zieja Z. (red.), *Poradnik metodyczny dla wychowawców*, Wyd. KK Jelenia Góra 2003.
126. Ziemska M., *Rodzina a osobowość*, WP Warszawa 1979.
127. Zirz A., *Kritischer Rationalismus und Erziehungswissenschaft München*, Kösel 1979.
128. Żebrowski M., *Praca Pedagoga w domu dziecka*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” nr 5 1983.
129. Żelazkiewicz M., *Zajęcia pozalekcyjne i działalność opiekuńcza szkoły*, PWN Warszawa 1974.

Indeks nazwisk

- Adamski Franciszek – 38-41
Albański Leszek – 1, 3-4, 6, 18,
41, 163, 171, 186
Aleksander Wielki – 153
Antosiewicz Klara – 154
Arystoteles – 34
Augustyniak Urszula – 155
Babicki Józef Czesław – 4, 19,
93, 158, 174, 177-182, 212
Badora Sylwia – 62, 64, 75,
139, 142, 151
Balcerek Marian – 160, 187
Baley Stefan – 204
Bazydło-Stodolna Karolina – 91
Bibik Renata – 53
Blaim Alicja – 159
Boduen Gabriel Piotr – 155, 159
Bosko Jan ks. – 4, 160, 162-
164, 166, 170-173
Boży Jan – 154
Bradshaw John – 46, 48, 51
Brągiel Józefa – 62, 64, 75, 139,
142, 151
Brezinka Wolfgang – 17, 18
Brzezińska Anna – 60, 68, 72, 74
Burtowy Maria – 68
Butrymowicz Brygida – 202
Chmielewska Anna – 159
Comte August – 34
Cudak Henryk – 101
Czajkowski Kazimierz – 159
Czeredrecka Barbara – 93, 108
115, 142,
Danilewicz Wioletta – 103
Dąbrowski Zdzisław – 5, 8, 10-
15, 21-29, 31-33, 54, 63, 82,
84, 92, 95, 157, 160, 198-
200, 204, 206, 213
Demińska Zofia – 159
Dewitzowa Wiktoria – 160, 200
Drzewiecki Maciej – 154
Dyczewski Lech – 34
Erikson Erick – 164
Falska Maria – 159, 174
Fischer Klaus 163
Forward Susan – 51
Frąckowiak Tadeusz – 14
Freinet Celestyn – 160
Frysztański Krzysztof – 156
Gajewska Grażyna – 82, 91, 94,
101, 158, 160, 219
Gałkowski Jerzy – 171
Gmeiner Heman – 160
Gnitecki Janusz – 8, 16
Gola Stanisław – 1-2, 4, 6
Gruszczuk-Kolczyńska Edyta –
69
Grzegorzewska Maria – 159,
174, 177
Guardini Romano 171
Heine Marek – 101
Hellwig Jan – 153

Jachowicz Stanisław – 159
 Jaksa Jan – 155
 Jakubowski Marian – 159
 Jałmużna Tadeusz – 163
 Jan Paweł II 35
 Jedlewska Stanisław – 159
 Jeżewski Kazimierz – 4, 156,
 159, 174, 183-190, 192, 194
 Jordan Henryk – 159
 Jundził Irena – 204
 Jundził Elżbieta – 10, 102, 155,
 158
 Kaczyński Teodor – 159
 Kamiński Aleksander – 157, 159
 Karpiński Andrzej – 155
 Kawula Stanisław – 41
 Kelm Albin – 20-21, 30-31, 33,
 45-46, 94, 101, 113, 160
 Kitowicz Jędrzej – 155
 Kofoed Hans – Chrystian – 160
 Konarzewski Krzysztof – 153
 Konopnicka Maria – 187-188
 Kopczyński Wacław – 159
 Korczak Janusz – 4, 159, 173-
 178, 204, 213
 Kordowicz Wiktor – 159
 Kotlarska-Michalska A – 37
 Kowalski Wiesław – 151
 Krzeczowski Konstanty – 19,
 158
 Krzywiec Krystyna – 159
 Kulpiński Franciszek – 11, 22,
 26-28, 92, 179
 Kustra Czesław – 155
 Kuzańska Maria – 159
 Kuzitowicz Włodzisław – 201-
 203, 213, 215, 216
 Kwiatkowska Maria – 68
 Kwiecień Magdalena – 104,
 Kwintylian Marek Fabian 153
 Lalak Danuta – 93
 Landy Aleksander – 158
 Ledóchowska Julia Maria –
 159
 Lepalczyk Irena – 40, 202
 Leyer Jerzy – 155
 Leżańska Wiesława – 163
 Lipkowski Otton – 159
 Lisiecki Kazimierz – 159
 Lubiński Gerard – 159
 Lubomirska Karolina – 185
 Łobocki Mieczysław – 48-49,
 199
 Łopatto Stanisław – 159
 Maciaszkowa Janina – 9-10, 19-
 20, 108, 111, 116, 159, 198
 Macieja Adam – 160
 Makarenko Anton – 160
 Marchow Marta – 72
 Markiewicz Bronisław – 156,
 159
 Markowska M – 86
 Marynowicz-Hetka Ewa – 45
 Marzek Grażyna – 155
 Masłow Abraham – 54-56, 182
 Materne Jerzy – 81-82, 85-86,
 157, 216-217, 220-221
 Matyjas Barbara – 88
 Merzan Ida – 159
 Mika Stanisław – 166
 Mozzarella Maria – 163
 Nalaskowski Stanisław – 83-84
 Niedziela Maurycy Lucjan
 – 171

Obuchowska Irena – 114
 Obuchowski Kazimierz – 28
 Odrowąż Jacek – 154
 Okoń Wincenty – 92
 Olearczyk Teresa – 94, 96, 102,
 103, 105, 107, 109-111
 Olsienkiwicz Maria – 159
 Orzeszkowa Eliza – 188
 Papużyński Stanisław – 159
 Pawłowska Róża – 10, 102,
 155, 158
 Pelcowa Maria – 81
 Pestalozzi Jan Henryk – 160,
 161-162, 193
 Peter Maria – 177
 Petzelt Alfred – 163-164
 Pilch Tadeusz – 40, 93
 Płopa Mieczysław – 41-43, 207,
 209
 Pomykało Wojciech – 16
 Prędoła Jan – 154
 Prokosz Małgorzata – 53, 116,
 213, 215
 Przewłocki Jan – 159, 190, 192,
 195
 Pstrąg Dorota – 86
 Pytka Lesław – 56
 Raczkowska Janina – 85
 Radlińska Helena – 19, 94, 156,
 158, 177
 Radwan-Pragłowski Janusz –
 156
 Rembowski Jan – 93, 207
 Reymont Władysław – 188
 Richmond Mary – 160
 Róg Anna – 142, 151
 Rousseau Jakub Jan – 160
 Sala Władysław – 159, 180
 Sempołowska Stefania – 158
 Sędzicka Franciszka 184
 Sienkiewicz Henryk – 188
 Słomczyński Adam – 155
 Sołtysiak Teresa – 101
 Sowa Józef – 86
 Sowisło Mariola – 218
 Stochmiątek Jerzy – 8, 10
 Stolecka, Zuber Renata – 88
 Szczepański Jan – 35, 94
 Szenajch Władysław – 158
 Szwalbe Stanisław – 159
 Szymborska Alicja – 95-98, 106
 Śliwowski Bogusław – 231
 Trochimiak Barbara – 78-80,
 Trusz Sławomir – 104
 Turowski Jan – 36-38
 Tynelski Aleksander – 99, 101
 Tyszka Zbigniew – 35-40
 Tyszkowa Maria – 58
 Urbanek Arkadiusz – 53
 Valfre Sebastian – 166
 Walasek Stefania – 2, 6, 152
 Walczak Bartłomiej – 104-105
 Weinschenk Reinhold – 166,
 170, 171
 Welczer Waclaw – 159
 Weszka-Sendyk Marzena – 101
 Weyssnhoff Józef – 191
 Węgierski Zbigniew – 112, 114,
 115
 Wilk Józef 172
 Wiloch Tadeusz – 81
 Winiarski Mikołaj – 81
 Woititz Janet G. – 51
 Wołczyk Jerzy – 9, 81, 159

Woroniecki Jacek – 171-172
Woytowicz-Grabińska Wanda
– 179
Wroczyński Ryszard – 9, 159,
161
Wygotski Lew S. – 72
Zajdel Krzysztof – 104
Zieja Elżbieta – 219
Zieja Zenon – 87, 91, 160, 219
Ziemska Maria – 45, 204, 208-
210, 212
Zirz Anna – 18
Zygmunt August – 155
Żebrowski Jan – 84-85, 102,
Żelazkiewicz Marek – 88, 90
Żelazko Władysław – 159
Żemis Stanisław – 159

K P S W

**KARKONOSKA PAŃSTWOWA
SZKOŁA WYŻSZA
w Jeleniej Górze**

ISBN 978-83-61955-30-6